

Kreativno-ekspresivne tehnike i igra u socijalnopedagoškom radu

---

Kalauz, Romana

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:687029>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko rehabilitacijski fakultet

DIPLOMSKI RAD

Kreativno ekspresivne tehnike i igra u socijalnopedagoškom radu

Romana Kalauz

Zagreb, rujan 2017

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko rehabilitacijski fakultet

DIPLOMSKI RAD

Kreativno ekspresivne tehnike i igra u socijalnopedagoškom radu

STUDENTICA: Romana Kalauz

MENTORI: Doc. dr. sc. Ivana Jeđud Borić,
Doc. dr. sc. Damir Miholić

Zagreb, rujan 2017

Izjava o autorstvu rada

Potvđujem da sam osobno napisala rad "Kreativno ekspresivne tehnike i igra u socijalnopedagoškom radu" i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi i ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označene kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Romana Kalauz

Zagreb, 6. rujna 2017

SAŽETAK

Naslov rada: Kreativno ekspresivne tehnike i igra u socijalnopedagoškom radu

Studentica: Romana Kalauz

Mentori: Doc. dr. sc. Ivana Jeđud Borić, Doc. dr. sc. Damir Miholić

Program / modul: Socijalna pedagogija / Djeca i mladi

Cilj ovog rada je istražiti ulogu kreativno ekspresivnih tehnika i igre u okvirima socijalnopedagoškog rada. Definiraju se okviri socijalne pedagogije kao struke, te kreativnost, kreativno ekspresivne tehnike, odnosno art tehnike i terapije, kao i pojedine tehnike: likovne, glazbene, ples i pokret, drama, biblioterapija i igra. Prikazuju se podaci dobiveni putem online ankete te putem polustrukturiranih intervjua, čiji su sudionici socijalni pedagozi. Sudionici iznose stavove vezano za ovu temu te iskustvo iz prakse koja varira u području tehnika koje koriste, okvira radnog mjesta te skupina korisnika s kojima koriste određene tehnike. Pokazuju se brojne prednosti i potencijali za korištenje ovih tehnika u socijalnopedagoškom radu – dio njih se već koristi, a dio bi tek mogao biti upotrijebljen.

Ključne riječi: socijalna pedagogija, kreativno ekspresivne tehnike, igra, kreativnost, art terapije

ABSTRACT

Title: Creative expression and play as techniques in social pedagogical practice

Student: Romana Kalauz

Tutors: Doc.dr.sc. Ivana Jeđud Borić, Doc. dr. sc. Damir Miholić

The program / module: Social pedagogy / Children and youth

The aim of this study is to find out more about the role of creative expression and play as techniques in social pedagogical practice. Social pedagogy is described as a professional field, as well as creativity, creative and expressive techniques, art therapy and the following techniques: art, music, dance and movement, drama, bibliotherapy and play. Data were obtained from an online survey and semi – structured interviews. The participants were social pedagogues. They put out their oppinions on the topic, as well as their practice experience that varies in the thechniques they use, their working place and the population of clients they work with. Many benefits and potentials of work with this techniques in social pedagogical pracitce are shown – some of it is already used, and some of it could potentially be used more in the future.

Key words: social pedagogy, creative expresive techniques, play, creativity, art therapy

Sadržaj

1. Uvod.....	7
2. Kreativnost.....	8
3. Kreativno ekspresivne tehnike – razvoj, definicija, obilježja.....	10
3. 1. Kreativno ekspresivne tehnike, stres i trauma.....	14
3. 2. Kreativno ekspresivne tehnike u odgojno obrazovnom procesu.....	15
3. 3. Neke kreativno ekspresivne tehnike	17
3. 3. 1. Likovnost.....	17
3. 3. 2. Glazba.....	18
3. 3. 3. Ples i pokret.....	19
3. 3. 4. Drama.....	20
3. 3. 5. Biblioterapija.....	21
3. 3. 6. Igra.....	22
4. Kreativno ekspresivne tehnike u području socijalne pedagogije.....	23
4.1. Anкета o korištenju kreativno ekspresivnih tehnika i igre u socijalnopedagoškom radu.....	24
4. 1. 1. Sudionici online ankete i način provedbe.....	24
4. 1. 2. Korištenje kreativno ekspresivnih tehnika.....	26
4. 1. 3. Korištenje interaktivnih igara.....	34
4. 1. 4. Zaključak temeljem online istraživanja.....	38
4. 2. Intervjui sa socijalnim pedagoginjama.....	39
5. Zaključak.....	47
6. Popis korištene literature.....	50
7. Prilozi.....	51
7.1. Prilog 1: Intervju: Ana Fabijan.....	51
7.2. Prilog 2: Intervju: Dajana Jurinčić.....	57
7.3. Prilog 3: Intervju: Latinka Longin.....	61
7.4. Prilog 4: Intervju: Nikolina Kolić Antolović.....	68
7.5. Prilog 5: Intervju: Ružica Korov.....	76
7.6. Prilog 6: Sadržaj online ankete.....	83

1. Uvod

Na pisanje ovog rada potaknuta sam osobnim interesom za kreativno ekspresivne tehnike i igru, te, s krajem studija, sve intenzivnijim promišljanjem o tome gdje je i na koje načine prikladno i smisleno korištenje ovih tehnika u radu struke za koju se školujem. Temeljno polazište u tom promišljanju mi je osobno iskustvo s ovim tehnikama, na koje se neću opširnije osvrnuti u ovom radu, već nabrojati sadržaje s kojima sam se susrela i bavila te spomenuti neke osnovne dojmove temeljene na tom iskustvu. Kroz istraživanje i pisanje bilo mi je zanimljivo primijetiti da često imam unutarnju reakciju, odgovor na pojedine sadržaje, temeljen na plodovima koje sam za sebe ubrala kroz ovakav rad, kao i na određenim takoreći negativnim iskustvima. Uvidjela sam da je to zasigurno resurs u budućoj orijentaciji u radu s korisnicima, a istraživanje provedeno za pisanje ovog rada donijelo mi je i brojne nove spoznaje i smjerove za daljnja promišljanja i propitivanja.

Moje se iskustvo s ovom skupinom tehnika odnosi na sudjelovanje u radionicama i aktivnostima koje nisu pedagoškog i terapijskog karaktera, u onima koje jesu takvoga karaktera, te u provođenju ili asistiranju u provođenju takvih aktivnosti s korisnicima.

Još od malena likovni izraz, izrada predmeta i nakita, glazbena škola i pjevanje općenito za mene su predstavljali aktivnosti koje donose opuštanje i zabavu, kao i školske aktivnosti poput plesne i dramske grupe, te omiljeni dani u nižim razredima - poput jednog kojeg se jasno sjećam, kad je školska pedagoginja vodila igrovne aktivnosti s učenicima i roditeljima. Pisanje je dobilo svoje mjesto u kasnijim osnovnoškolskim i ranijim srednjoškolskim danima, a kasnije glavnu ulogu preuzima pjevanje. U srednjoj školi uključujem se kao volonterka dubrovačkog Društva Multiple Skleroze u višemjesečne slikarske radionice sa članovima. S fakultetom i dolaskom u „veliki grad“ susrećem se s brojnim aktivnostima: ples 5 ritmova, pjevačke radionice, mjuzikl, djembe bubnjevi, tzv. zvučne kupke, vođene meditacije, art radionice, edukacija za vođenje sistemskih konstelacija (čija su bitna sastavnica kontakt s tijelom i simboličko korištenje prostora te korištenje simbola uopće), sudjelovanje u Gestalt te tjelesno orijentiranoj psihoterapiji u grupnom i individualnom okruženju (uz biblioterapiju, likovni izraz i rad s tijelom kao tehnikama). Nekoliko sam godina asistirala u vođenju kreativnih i edukacijskih radionica za djecu na festivalu Kinookus, na Montessori kampu za djecu sam sudjelovala u igrovnim aktivnostima za učenje jezika, kroz studentsku praksu susrećem se s korištenjem crteža u socijalnopedagoškom radu Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba, kao i s likovnim i plesnim aktivnostima razrednog odjela djece sa sindromom Down. Na stručnoj praksi sudjelujem u grupnoj psihoterapiji plesom i pokretom za osobe s teskoćama u razvoju. S ovom se skupinom tehnika susrećem i kroz brojne fakultetske kolegije poput *Treninga komunikacijskih vještina*, *Kreativne terapije*, *Volonterskog rada*, *Doživljajne pedagogije*, *Praktikuma iz terapije igrom*, *Uvoda u komplementarne terapije*, *Praktikuma iz psihodrame*.

Kreativnost, ekspresiju i igru smatram međusobno prožimajućim aspektima ljudskoga života, koji su,

rekla bih, prirodno prisutni u stanju zdravog i opuštenog funkcioniranja; kod nekih pojedinaca na uvriježen umjetnički način i kroz aktivnosti poput navedenih, a kod drugih suptilnije ili ozbiljnije: kroz rad, odnose, hobije, naprosto u načinu razmišljanja – tijekom misli, organizaciji vremena, komunikaciji, osjećaju. Nedostatak ovih aspekata (pa bili oni izraženi eksplicitno, ili se radi o samom osobnom i unutarnjem dojmu njihove prisutnosti) za mene osobno predstavlja stanje u kojem nerado bivam i život mi je puno lakši i protočniji kad su kreativnost, ekspresija i igra tu, bilo kao alat u rješavanju nekog zadatka ili problema, bilo kao mogućnost za zabavu i užitek. No, moje je iskustvo da ovakve aktivnosti nikako ne treba forsirati te da u određenim situacijama mogu biti frustrirajuće. Također, primjećujem da poticanje kreacije, ekspresije i igre koje ne dolaze prirodno, čiji je tok u vremenu na određeni način usporen ili zatvoren, vodi u kontakt s aspektima sebe kojima je potrebna njega, pažnja i podrška. Njega od strane osobe s kojom ulazimo u kreativno ekspresivni proces, po mogućnosti od bliske okoline i definitivno od sebe samoga. Smatram da je to bitno imati na umu kad krećemo u rad i kao stručnjak i kao korisnik - da ulazimo u potencijalno nepoznato.

Kroz ovaj rad željela sam bolje razumjeti ulogu kreativno ekspresivnih tehnika i igre u socijalnopedagoškom radu, kroz istraživanje stručne literature, ali i kroz neposredan kontakt sa socijalnim pedagozima i njihovim stavovima i iskustvima. Zanimalo me je na koji način socijalni pedagozi vide kreativno ekspresivne tehnike i igru u vlastitom radu. Od stručnjaka sam željela dobiti opis samoga korištenja ovih tehnika u njihovom radu, viđenje uloge tih tehnika u radu i u njihovom profesionalnom identitetu, uloge edukacija za korištenje tih tehnika te mogućnosti za njihovo korištenje na radnim mjestima socijalnih pedagoga.

2. Kreativnost

Kreativnost (lat. creare – stvoriti, sazdati), stvaralaštvo, tvoračka sposobnost radna energija, Ekspresija (lat. expressus – istisnut, jasan, očit), izraz, izražajnost (Klaić, 1990).

Kreativnost je fenomen koji je široko istraživani i pojašnjava iz brojnih teorijskih perspektiva. Prema psihodinamskom pristupu, nastaje kao posljedica tenzija i između svjesne realnosti i nesvjesnih nagona, a Freud ju opisuje kao sublimaciju, generalno pozitivan obrambeni mehanizam. Prema egzistencijalističkim i humanističkim teorijama ličnosti, tenzije u procesima ličnosti uravnotežuju se upravo uz pomoć kreativnosti (Škrbina i Radić, 2010). Guilford (1968; prema Škrbina, 2013) je zaslužan za ozbiljnije izučavanje ljudske kreativnosti u drugoj polovici dvadesetog stoljeća, te mijenja uvriježena shvaćanja o toj temi. Pretpostavlja dva oblika misaonih radnji: *divergentno mišljenje* podrazumijeva usmjerenost na neograničen broj mogućih rješenja, dok je u, suprotstavljenom mu,

konvergentnom mišljenju sve usmjereno prema postavljenom cilju, željenom rezultatu, odnosno jedinom mogućem rješenju problema. Konvergentno je mišljenje analitičko, selektivno i predvidljivo, a divergentno je generativno – informacija je vrijedna ako stimulira ideje, istraživačko je i nepredvidljivo, te kao takvo stoji u osnovi kreativnih procesa. Kreativnost se prestaje shvaćati kao prvenstveno odlika izuzetnih pojedinaca te se počinje sagledavati kao opći ljudski potencijal koji može biti potican ili potiskivan i onemogućen. Kreativnost se u novije vrijeme sve više shvaća kao univerzalna mogućnost i snaga svojstvena svim ljudskim bićima. Različiti je pojedinci posjeduju u različitom rasponu, intenzitetu i na različitim razinama, no ona je povezana sa svim životnim područjima te je esencijalna za sve aspekte života i njegov progres u cjelini (Škrbina i Radić, 2010). Amabile (1983, prema Ljubotina, 2015) naglašava složenost konstrukta kreativnosti i navodi da na kreativnost djeluju barem tri skupine faktora: osobine ličnosti, kognitivne sposobnosti te socijalno okruženje. Lowenfeld (1959, prema Škrbina, 2013), pak razlikuje aktualnu kreativnost od potencijalne - koja mora naići na povoljne uvjete kako bi se očitovala. Sukladno tome, Arar i Rački (2012, prema Škrbina, 2013) navode kako su upravo na socijalnim nivou različiti elementi povezani s kreativnošću, i to: kulturalna raznolikost, dostupnost uzora (modela), dostupnost financijske podrške, eventualna kompetencija u tom području. Na razini kreativnog izvršavanja zadatka kao bitne ističu situacijske varijable: kućno okruženje, vanjska evaluacija, nadzor pri radu, izbor zadataka. Uloga je stručnjaka upravo omogućiti prikladne uvjete za kreativno razmišljanje i izražavanje. Škrbina (2013) navodi kako je potrebno organizirati intervencije kojima će se razvijati kreativnost; koje će od pojedica tražiti kako nešto učiniti, a ne samo što učiniti. Među načinima poticanja kreativnosti autorica spominje usmjeravanje opažanja, aktiviranje sjećanja, maštanje, ilustracije, zamišljanje i potvrđivanje svakog produkta. Nasuprot tome, navodi i primjerometanja razvoja kreativnosti: crtanje ili izrađivanje kreativnog produkta umjesto djeteta, ispravljanje uradaka, predlošci za bojanje, izlaganje tuđih radova i širenje shematskih oblika, vrednovanje i procjenjivanje radova, komentiranje i prigovaranje prenaplašavanje vrijednosti, inzistiranje na urednosti i preciznosti. Škrbina (2013) navodi i kako kreativni produkt može biti ekspresija, otopljiv produkt, ali i impresija, odnosno sposobnost kreativnog, bogatog, detaljnog zapažanja; produkt kreativnog procesa može, dakle, biti i unutarnji pomak, povećanje ili bogaćenje unutarnjeg prostora. U radu s kreativno ekspresivnim tehnikama s korisnicima upravo je taj unutarnji produkt kreativnog procesa poželjan ishod rada.

3. Kreativno ekspresivne tehnike – razvoj, definicija, obilježja

McNiff (1981, prema Malchiodi 2007) navodi kako je umjetnost dio života i iscjeljenja konzistentno kroz ljudsku povijest, te se ovakve tehnike koriste od drevnih vremena kao preventivni i reparativni oblici tretmana. Korijeni art terapije vežu se, navodi Wallingford (2009, prema Škrbina, 2013), uz šamansku kulturu u kojoj se vjerovalo da štetni i nezdravi elementi mogu biti izbačeni iz tijela uz korištenje slika i rituala te da se na taj način liječe um, tijelo i duh. "*Ceremonije u kojima je liječnik ili šaman mogao pjevati, plesati, izrađivati slike ili pričati priče podsjećaju na rane korijene psihologije i psihijatrije. Još u to doba umjetnost je sagledavana s aspekta zdravlja, transformacije i duhovnosti.*" (Škrbina, 2013, str. 46). Spominje se i uloga umjetnosti u integraciji pojedinaca, obitelji i zajednice, još od davnina, "*od svečanog obilježavanja rođenja i smrti, braka, ratovanja, liječenja bolesti, interakcije s prirodnim silama, do sredstva molitve i povezivanja s božanskim*" (Halprin, 2003, prema Škrbina, 2013, str. 47). Ispreplitanje umjetnosti i liječenja staro je koliko i ljudsko društvo, no sustavniji razvoj art terapije kao struke započinje s intelektualnim i društvenim trendovima 20. stoljeća (Junge i Asawa, 1994, prema Škrbina, 2013). Škrbina (2013) navodi kako je u 19. i 20. stoljeću psihijatrija postala zainteresirana za povezanost slika, emocija i duševnih bolesti, a nakon psihijatrije i mnoge su druge znanosti prepoznale pozitivne učinke art terapije na bio-psiho-socijalnu strukturu čovjeka te je art terapija kao disciplina utemeljena primarno na području umjetnosti i psihologije. Danas se ovakve tehnike koriste u brojnim okruženjima i strukama, pa tako i u području socijalne pedagogije u brojnim institucijama i s različitim skupinama korisnika. Liebman (2004) navodi gdje je sve ovakav rad prisutan u praksi: u sustavu mentalnog zdravlja art terapija koristi se s osobama koje pate od svih vrsta poremećaja i u svim stadijima života. Art terapeuti rade i u forenzičkim okruženjima (zatvori, regionalne jedinice sigurnosti, timovi za maloljetne prijestupnike), u obrazovnom sustavu (škole za djecu s teškoćama u razvoju, redovne škole). Porast je ovakvog rada u palijativnoj skrbi (briga o oboljelima od raka, AIDS-a, hospiciji), u radu s ovisnicima, radu s osobama s teškoćama učenja i osobama s teškoćama iz spektra autizma. Art terapija s izbjeglicama i s djecom iz područja pogođenih ratom su novija područja primjene, a s ciljem omogućavanja prikladnog olakšanja u tim situacijama. Neki centri za beskućnike također koriste art terapiju u radu sa svojim korisnicima. Nova se područja primjene i dalje se istražuju.

U ovom radu koristit ću saznanja o art/ekspresivnim terapijama i sličnim pristupima, širima ili užima od samih kreativno ekspresivnih tehnika i igre. Polazim od toga da sve terapije koje ću spomenuti čini primjena kreativno ekspresivnih tehnika, a također imaju i brojne komponente relevantne za socijalnopedagoški kontekst, a ne samo terapijsku (kliničku) komponentu. Tako se i pojam „terapeut“ iz navedene literature može uzeti u ovom kontekstu relevantnim za svaku osobu koja u radu s ljudima koristi ove tehnike. Također, napominjem da se, kao što će biti vidljivo u daljnjem tekstu, u literaturi igrovne tehnike često uvrštavaju pod kreativno ekspresivne tehnike. Na igrovne aktivnosti osvrtao su se i socijalni pedagozi u odgovorima na pitanja o samim kreativno ekspresivnim

tehnikama, što će kasnije biti prikazano. *U radu ću koristiti pojam kreativno ekspresivne tehnike, u koji se ubrajaju i igrovne tehnike, ukoliko nije istaknuto drugačije.*

Škrbina (2013) pojašnjava kako se **art terapija** u literaturi nalazi pod brojnim nazivima, no kako nijedan od navedenih ne definira u potpunosti pristup art terapije. Spominje srodne nazive: terapija igrom, ekspresivna terapija ili tehnika, kreativni susret, kreativna terapija, kreativni trening, terapija glazbom, terapija crtežom, komplementarna terapija, suportivna terapija. Art terapiju pak definira kao *"integrativni, dubinsko-psihološki i hermeneutički pristup koji obuhvaća uporabu različitih elemenata umjetnosti (likovno-vizualni izražaj, glazbu, ples, dramu, poeziju) s ciljem unapređenja zdravlja i bržeg oporavka pojedinca"* (Škrbina, 2013, str. 46), a navodi primjerice kako je art terapija uži pojam od kreativne terapije koja koristi i neke dodatne specifične kreativne metode osim umjetničkih medija koji se koriste i u art terapiji. Navodi također kako je svaka art terapija ekspresivna. U literaturi se pak spominju brojne aktivnosti koje se vezu uz ovo područje, uz zbilja široku lepezu različitosti, pa se tu mogu naći, primjerice, i hagioterapija i hortikultura.

Case i Daley (1992, prema Liebmann, 2004) definiraju art terapiju kao korištenje različitih kreativnih sredstava, medija kroz koje klijent može izraziti i proraditi različita pitanja i brige koja su ga dovela na terapiju, pri čemu terapeut i klijent partnerski pokušavaju razumjeti kreativni proces i produkt. Payne (1993, prema Liebmann, 2004) navodi ako je ono zajedničko svim art terapijama fokus na neverbalnu komunikaciju i kreativne procese zajedno s osiguravanjem povjerljive i sigurne okoline u kojoj ljudi mogu prepoznati i izraziti snažne emocije.

Malchiodi (2007) pak govori o **ekspresivnim terapijama** te ih definira kao korištenje likovnosti, glazbe, plesa i pokreta, drame, poezije, kreativnog pisanja, igre i pješčanika u kontekstu psihoterapije, savjetovanja, rehabilitacije ili zdravstvene njege. Primaran im je cilj uklanjanje prepreka koje ljudi imaju u izražavanju sebe te prihvaćanju sebe i/ili svoga tijela. Većinu navedenih tehnika spominje i pod krovnim pojmom "kreativnih art terapija", a različite se tehnike često koriste i povezano, integrirano. Kao neke od specifičnosti ekspresivnih terapija navodi samoizražavanje, aktivnu participaciju, imaginaciju te povezanost uma i tijela. Malchiodi (2007) smatra da terapeut, ako je sposoban u radu koristiti različite ekspresivne kapacitete klijenta (npr. netko je više vizualan, netko taktilan itd.), može povećati mogućnost da se osoba izrazi učinkovito i autentično. Mnogi terapeuti primjećuju da ekspresivne tehnike pomažu pojedincima brže izraziti relevantan problem, na način koji kroz verbalne tehnike nije moguće. Ipak, pojašnjava kako se ekspresivne terapije katkad pogrešno nazivaju neverbalnima, a zapravo su i neverbalne i verbalne jer je verbalna komunikacija misli i osjećaja najčešće bitan dio terapije. S druge strane, za djecu ili osobe koje se ne mogu verbalno izraziti, drugi oblici ekspresije mogu biti primarno sredstvo komunikacije. Pregrad (1996) primjećuje

vrijednost kreativnih i ekspresivnih tehnika u smislu izraza naših stanja i osjećaja, koje teško izražavamo riječima iz dva razloga: prvi je njihova bolja povezanost s desnom - sintetičkom i intuitivnom stranom mozga nego s lijevom - analitičkom i kauzalnom u kojoj je centar za govor. Drugi je razlog vezan za naše obrambene mehanizme (racionalizaciju, negiranje, projekciju...); naime, naši najbolji mehanizmi obrane i potiskivanja emocija oslanjaju se upravo na kognitivne sposobnosti, mišljenje i govor, dok ekspresivne tehnike omogućuju izraziti i upoznati vlastita stanja i emocije koristeći kanale koji nisu racionalno – verbalni.

Ovakav rad, navode Kroflin i sur. (1987, prema Škrbina 2013) karakterizira sinergija psihoedukacijskih, somatoterapijskih i psihoterapijskih utjecaja.

Škrbina (2013) navodi temeljna načela art terapije:

- **Načelo konstruktivnog suočavanja** s problemom.
- **Načelo razvojnog dugoročnog planiranja korak po korak** - temeljeno na razvojnim procesima svakog pojedinca i tome da se posljedice traumatskih događaja javljaju višekratno i kumulativne su pa početne reakcije mogu biti drugačije od problema s kojima se pojedinac kasnije suočava.
- **Načelo kreativnog okruženja i vođenja** - skrb i zaštita uz vodstvo prema spoznajnom, emocionalnom i moralnom zacjeljivanju i kreativnom razvoju.

Sukladno tome, Malchiodi (2007) upozorava kako se ove aktivnosti i tehnike nikada ne bi smjele koristiti rutinski, već uvijek treba imati na umu što je najbolje za korisnika, uz sagledavanje njegove prošlosti, trenutnih poteškoća, potencijala i ciljeva.

Liebmann (2004) navodi kako je jedna od prednosti art terapije to što se može koristiti s većinom psiholoških modela; može se koristiti na mnoge različite načine, ovisno o settingu, grupi klijenata, svrsi te terapeutovoj orijentaciji. Art terapeuti polaze iz različitih teoretskih gledišta kao što su psihoanalitička (npr. freudovsko, jungijansko, kleinovsko) te humanistička (npr. Gestalt, brief terapija, terapija orijentirana na rješenje, konstruktivna psihologija, kognitivna). Mnogi art terapeuti rade eklektično, birajući iz različitih pristupa ili koriste više od jednog pristupa, ovisno o klijentima i ciljevima rada. Liebmann (2004) navodi neke od prednosti art terapije koje mogu biti relevantne u različitim okolnostima:

- Skoro svatko je koristio umjetnost kao dijete i dalje to može ukoliko je ohrabren da zaboravi da bi djelo trebalo biti "umjetnički ispravno".
- Može se koristiti kao sredstvo neverbalne komunikacije, što može biti značajno za osobe koje iz bilo kojeg razloga nemaju dobro razvijenu verbalnu komunikaciju. Za one koji ne mogu prestati govoriti može pak biti dobar prekid i fokusiranje.

- Može se koristiti kao sredstvo izraza sebe i istraživanja sebe. Slika je često precizniji prikaz osjećaja nego riječi i može se koristiti kao opis iskustava koja je teško izraziti riječima. Ponekad je, primjerice kod dementnih osoba, teško pronaći riječi. Prostorni karakter slike, djela može opisati mnogo aspekata odjednom.
- Proces izrade djela ponekad pomaže osobi da postane svjesnija osjećaja koji joj prethodno nisu bili dostupni ili kojih je bila samo djelomično svjesna. Može pomoći osobi da razjasni osjećaje koji je zbunjuju.
- Korištenje umjetnosti katkad pomaže osloboditi osjećaje poput ljutnje i agresije i može omogućiti siguran i prihvatljiv način nošenja s neprihvatljivim osjećajima.
- Može pomoći osobi da sagleda svoju trenutnu situaciju i mogućnosti za poduzimanje promjena. "Uokvireno iskustvo" (iskustvo unutar granice - poput slike u okviru) može pružiti kontekst za pokušaj ili fantaziranje o mogućoj budućnosti bez vezivanja za stvarnost.
- Može se koristiti kao poticaj odraslima na igru i "puštanje". Ponovno usvajanje sposobnosti za igru može voditi kreativnosti i zdravlju.
- Konkretnost produkta olakšava razvoj diskusije. Na djelo se može vratiti i kasnije i moguće je sagledavati ranije napravljena djela i primjećivati napredak.
- Postojanje djela kao zasebnog identiteta omogućava terapeutu i klijentu da se međusobno povežu kroz zajedničko promatranje djela, što je katkad manje ugrožavajući način za konfrontiranje s problemom ili za povezivanje. To se naziva i triangularnim odnosima u art terapiji.
- Diskusija o djelima može voditi istraživanju važnih pitanja. Interpretacija koja pojednostavljuje i sužava se rijetko koristi, obzirom da djela često imaju više značenja i najvažnije je da kreator nađe vlastita značenja, smisao.
- Korištenje umjetnosti zahtijeva aktivno sudjelovanje što može pomoći u mobiliziranju ljudi koji su navikli činiti vrlo malo. U grupnom okruženju, to je jedan od načina izjednačavanja sudjelovanja. Svatko se može uključiti u isto vrijeme na vlastitoj razini.
- Može biti užitak i voditi dijeljenju užitka te razvoju osjećaja vlastite kreativnosti kod pojedinca. Mnogi ljudi koji započnu s art terapijom razvijaju i određeni interes za umjetnost uopće.
- Kod određenih poremećaja može se koristiti dijagnostički.

3. 1. Kreativno ekspresivne tehnike, stres i trauma

Vrlo bitnom smatram temu traume i rad s ovim tehnikama koji katkad vodi u područja koja je teško racionalno percipirati. Smatram da stručnjak mora sebi postaviti pitanja poput: vodi li možda kreativno ekspresivan rad pojedinca u grupi u stanje frustracije, koliko mogu podržati korisnika obzirom na vlastite kompetencije ili sam kontekst rada?

Kreativne tehnike, navodi Pregrad (1996), pružaju pojedincu priliku da na različite načine upozna i svoje unutrašnje stanje i vanjsku situaciju, što se smatra preduvjetom za kreativnu prilagodbu u novoj situaciji. U novim situacijama općenito, bile one manje ili više stresne ili čak traumatske, stari obrasci reagiranja ne koriste već je potrebno pronaći nove načine suočavanja (Pregrad, 1996).

Uz istraživanje novih situacija i novih mogućnosti, još je jedna vrijednost ovih tehnika mogućnost „ventiliranja“. Pregrad (1996) pojašnjava kako organizam na svaku kriznu situaciju reagira pojačanom aktivnošću svih vitalnih funkcija, što je praćeno i jakim emocionalnom reakcijom. Zbog njihovog intenziteta, jer su neprihvatljive, ili bolne, mnoge od tih emocija teško nam je osvijestiti i prihvatiti. Tako mnogo energije i emocija ostaje u organizmu opterećujući ga, a dio toga može biti izražen, „ispuhan“ na prihvatljiv način kroz ekspresivne tehnike: npr. gniječenje gline, vikanje kroz lutku, pritisak pastele na papir, gust namaz boje. Pri tome je dio osjećaja i energije izbačen iz sebe, no uz mogućnost kontrole koliko će se osvijestiti dimenzije osjećaja i misli vezanih uz tu izraženu energiju (Pregrad, 1996).

Za vrijeme trajanja kriznih, akutnih stresnih i traumatizirajućih okolnosti, čovjek je zaokupljen razvijanjem strategija preživljavanja, navodi Pregrad (1996). Psihološki gledano, obrambeni mehanizmi ga štite od suočenja s vanjskom i unutrašnjom realnošću, koje bi uslijed intenziteta boli i ugroženosti bilo nemoguće izdržati. Ako krizne okolnosti traju duže vrijeme, događa se da čovjek dugo vremena živi s aktiviranim mehanizama obrane. Također, ljudi često s vremenom misle da su stari gubici i povrede davno iza njih pa si ni naknadno ne dopuštaju suočenje s njima, što bi omogućilo da ih odtuguju i prorade, oslobode dio energije zadržane u organizmu. Umjesto borbe s obrambenim mehanizmima, ekspresivne tehnike pozivaju na ekspresiju izbjegavajući racionalni kanal, obrambeni se mehanizmi mimoilaze te se potisnutim osjećajima i mislima omogućava da izađu van kroz metaforu ili projekciju, navodi Pregrad (1996). Autorica pojašnjava kako su to obično neki naši osjećaji, želje i potrebe kojih nismo svjesni ni mi ni ljudi oko nas; iako su sadržaji koji kroz kreativno ekspresivne tehnike izađu pred nas često iznenađujući ili začuđujući, oni su bili u nama. Korištenjem ovih tehnika, navodi, podržavamo da ono što je unutra bude izraženo na van i da se pronađu i isprobaju nova rješenja i ponašanja i vidi njihov mogući ishod.

Popović i Jerotić (1985, prema Škrbina 2013, str. 52) pojašnjavaju u tom smislu značenje transfera u ovakvom radu: „*Transfer ima važnu ulogu tijekom art terapije, a može se definirati kao prenošenje bolnih iskustava pojedinca iz prošlosti u sadašnjost s potrebom da se ta iskustva nakon što se još jednom prežive korigiraju u povoljnijoj klimi kreativne terapijske situacije.*“

Napomenula bih da je u ovakvom radu, osobito imajući u vidu stres i traumu zadržane u organizmu, bitna upravo orijentacija na moguće poželjne promjene i pozitivne ishode te da osoba koja se ovakvim radom bavi mora biti kompetentna iznijeti na prikladan način procese u kojima se korisnici mogu naći, uz ostvarenje kontakta s drugim stručnjacima koji mogu podržati korisnika u suočavanju s novim sadržajima kad je to potrebno, što često traži prikladno okruženje, kao i određeno vrijeme.

3. 2. Kreativno ekspresivne tehnike u odgojno obrazovnom procesu

U narednom tekstu navest ću promišljanja i istraživanja o kreativnosti i njezinom značaju u odgojno obrazovnom procesu. Kao stručnjak spominje se najčešće učitelj, no smatram da se spoznaje mogu odnositi i na druge stručnjake u radu s djecom u području odgoja i obrazovanja, kao i da je socijalni pedagog u školi katkad u mogućnosti poticati ostale stručnjake koji rade s djecom na pristup koji razvija kreativnost kod učenika. Nadalje, smatram spoznaje iz ovog područja prenosivima i na brojna druga okruženja i skupine korisnika s kojima se socijalni pedagog susreće.

Bognar i Dubovicki (2012) ističu ulogu emocija u nastavi i odgoju, a bitno mjesto u svojim promišljanjima daju upravo umjetnosti, umjetničkom izrazu i umjetničkom obrazovanju. Također, istražuju emocije koje prevladavaju u nastavi i ističu kako one nisu samo dio odgojno obrazovne klime, već suština odgojno obrazovnog procesa. Pretpostavljaju ugodne emocije kao preduvjet uspješnoj nastavi. U njihovim istraživanjima odgojno obrazovnog procesa provedenima s hrvatskim srednjoškolcima, kao dominantne emocije prepoznate su dosada i nervoza, zabrinutost i uplašenost, što su modaliteti anksioznosti i straha, no i to da je drugačijim pristupom moguće postići dominaciju ugodnih emocija. Navode kako upravo nastava koja potiče i omogućava kreativnost ima posebno povoljan utjecaj na emocije u nastavi te preporučaju takvu nastavu iako nije jednostavno ostvariva obzirom da traži novu filozofiju i drugačiji pristup. Ovi autori umjetnost definiraju kao način emocionalnog komuniciranja, a kao njezin cilj u kontekstu umjetničkog obrazovanja navode razvoj senzibiliteta za pojedine grane umjetnosti, ali i emocionalno bogaćenje učenika kroz umjetničke aktivnosti. Različite oblike umjetničkog izražavanja smatraju najboljim načinom izražavanja emocija. U susretu s umjetnošću prisutne su i misli i osjećaji, no osjećaj je dominantan jer je umjetnost okrenuta našoj afektivnoj prirodi (Bognar i Dubovicki, 2012). Također, autori navode kako je o našim emocionalnim doživljajima teško racionalno raspravljati, a lakše ih je izraziti pokretom, glumom, mimikom, slikanjem, glazbom, pričom ili poezijom. Kao konkretan primjer učenja o emocijama, navode oblik biblioterapije u edukativnom kontekstu, kroz satove književnosti na kojima se među ostalim čitaju priče kroz koje djeca počinju učiti o osjećajima likova. *„Likovi iz priča neizbježno su sretni, prestrašeni, ljubomorni i tako dalje, i djeca mogu primijetiti i ono zbog čega se ti likovi osjećaju kako se osjećaju te kako se likovi nose s osjećajima. Takvo učenje traje kroz cijelo obrazovanje; i kako priče postaju složenije tako postaje složenije i emocionalno učenje. Načini na koje osjećaji likova motiviraju njihova djela, što, pak, pokreće radnju, za mlade je ljude pouka iz emocionalne percepcije koliko i iz konstrukcije radnje... Književnost je vjerojatno prvi dom emocionalne inteligencije. No to su i slikarstvo, glazba i kazalište“* (Salovey i Sluyter, 1999, prema

Bognar i Dubovicki, 2012, str. 161).

O mogućnostima u nastavi književnosti piše i Burda (2008), i to o metodičkom postupku dramatizacije, koji, uz jezične ciljeve, djeluje na motiviranost i aktivnost učenika i omogućuje im uroniti u tekst dublje nego u čitanju i analizi. Navodi kako taj postupak pokreće učenike obzirom da samostalno prilagođavaju zadani tekst ili neku životnu situaciju vlastitim misaonim sposobnostima i emotivnim sklonostima. „*Dramatizacija, dakle, pobuđuje pritajene osjećaje, voljne, intelektualne i tjelesne snage i tako formira osobnost svjesnog sudionika u jednom procesu koji vodi sve do stvaralačkog čina, što je i najistaknutiji odgojni cilj u nastavi materinskoga jezika*“ (Burda, 2008, str. 144). Autorica ističe kako nije potrebna nadarenost, već se djecu potiče u okvirima njihovih sposobnosti i to prethodnim razgovorom pri čemu stječu navike promišljanja o onome što će izraziti, a svrha same dramatizacije nije produkcijsko djelo za gledatelje, već emocionalno oslobađanje za učenika te omogućavanje kontroliranog emocionalnog izraza.

Kristjansson (2000, prema Bognar i Dubovicki 2012) navodi kako umjetničke aktivnosti u školi, kao što su glazba, slikanje, igre mašte i drama mogu imati „balansiran i organiziran utjecaj“ na emocionalni život učenika te višestruko doprinijeti „emocionalnom kultiviranju“; mogu pomoći učenicima da izraze emocije koje su bolne i prikrivene, da se suoče s njima, prodiskutiraju ih, kao i da se stave u tuđe cipele pretpostavljajući u mašti emocije druge osobe.

Ljubotina (2015) je proveo istraživanje o samopercepciji kreativnosti kod učenika drugih i trećih razreda srednjih škola u Zagrebu. Pokazalo se kako je školski uspjeh nisko povezan s kreativnošću, i to jedino s uratkom u testovima divergentnog mišljenja, dok nije pronađena korelacija s mjerama kreativnosti, otvorenosti k iskustvu ili poticajima za kreativno ponašanje. Približno 45% učenika navodi da njihovi nastavnici nikada ili vrlo rijetko nagrađuju ili potiču njihovo kreativno ponašanje, dok redovito ili vrlo često poticanje kreativnog ponašanja od strane nastavnika navodi 11% učenika. Blažević (2010, str. 181) smatra kako je „*kreativni učitelj središnji čimbenik u stvaranju kreativnih odgojnih situacija koje će omogućavati kreativno učenje*“, podsjećajući na odgovornost stručne osobe da stvori poželjne uvjete, dok se razvoj kreativnih potencijala kod učenika, smatra ova autorica, omogućuje interakcijom, obostranim kreativnim ponašanjem učitelja i učenika.

Perić (2016) navodi kako se kreativne sposobnosti razvijaju kroz praktičnu primjenu: stvaranjem glazbe, pisanjem priča, izvođenjem eksperimenata, a ključni je zadatak učitelja pomoć djeci u smislu razumijevanja tih procesa i uspostavljanja kontrole nad njima.

3. 3. Neke kreativno ekspresivne tehnike

Slijedi ponešto o svakome od područje kreativno ekspresivnih tehnika: likovnosti, glazbi, plesu i pokretu, drami, biblioterapiji te igri.

3. 3. 1. Likovnost

U likovnoj terapiji koriste se umjetnički mediji, slika i kreativni proces te se poštuje klijentov odgovor na kreirano djelo kao refleksija razvoja, mogućnosti, osobnosti, interesa, briga i emocionalnih konflikata. Djeluje se na mirenje emocionalnih konflikata, kultiviranje samosvijesti, razvoj socijalnih vještina, upravljanje ponašanjem, rješavanje problema, smjenjivanje anksioznosti, pomoć u orijentaciji na realnost i povećanje samopoštovanja (American Art Therapy Association, 2004, prema Malchiodi, 2007).

Kondić i Dulčić (2009) navode kako crtež i uporaba boja otkrivaju unutarnji svijet crtača, kao i njegov odnos s vanjskim svijetom te, ako se radi o njihovom korištenju u terapijskom procesu, ukazuju na vrstu i obilježja terapijskog odnosa i učinak terapije. Crtež i slika donose informacije o unutarnjim sadržajima autora, a terapeut postavljanjem prikladnih pitanja te razgovorom o crtežu uz slobodne asocijacije njegova autora otkriva i tumači simbolično značenje crteža, kao i s time povezane osjećaje autora.

Štalekar (2014) piše o umjetnosti u psihoterapiji, referirajući se na rad likovne radionice Klinike za psihijatriju, KBC Zagreb. Spoznaje smatram relevantnima i za druge slične kontekste. Navodi kako likovna radionica za pacijente predstavlja pomoć u organizaciji vlastitog smisla, a „uzeti kist ili olovku u ruke kao da simbolizira uzeti život u svoje ruke“ (Štalekar, 2014, str. 188). Ističe kako art terapija potiče samopouzdanje jer pruža mogućnost izbora, osjećaj sudjelovanja i upravljanja događajima. Iznosi kako je ovakav rad integralni dio psihoterapijskog procesa te ga nadopunjuje i facilitira i djeluje na prevladavanje starih, nezrelih i patogenih obrazaca i životnih problema i to kroz jačanje zdravijih dijelova ličnosti, izranjanje potisnutih talenata i razvijanje novih vještina. Spominje brojne prednosti rada s likovnim tehnikama, između ostalog i to da se stvara djelo koje je trajna zabilješka procesa i pruža mogućnost za vraćanje i uspoređivanje.

Tomašević Dančević (2005) navodi kako je razumljivo da samo autor u potpunosti može razumjeti nastali crtež ili liku, stoga se od dobrog terapeuta očekuje da autoru i omogući njegovo vlastito kreativno otkrivanje – uz strpljivost i ne nametanje stručnih "konačnih rješenja". Autorica se osvrće na nedostatke bavljenja likovnom umjetnošću u obrazovnom sustavu: "*Tijekom školovanja se radost i spontanost likovnog izražavanja postupno zamjenjuje njegovim (samo)kritičnim prepuštanjem isključivo onim "talentiranima,,. Time se životi većine ljudi olako i trajno lišavaju istraživačkih i stvaralačkih aktivnosti koje su kao rijetko koje druge svima pristupačne i, barem u ranome životnom razdoblju, svima bliske"* (Tomašević Dančević, 2005, str. 103). Navodi kako nedostatnim likovnim aktivnostima u mnogim društvenim sredinama, uključujući i hrvatsku, djeca gube snažno sredstvo samoekspresije, a i priliku za stjecanje tzv. vizualne pismenosti koja je globalno primjenjiva obzirom da je univerzalna, a za nju je potrebno samo sustavno osvještavati i odgajati vizualni jezik koji latentno već postoji.

3. 3. 2. Glazba

U terapiji glazbom koristi se utjecaj glazbe na pozitivne promjene u psihološkom, fizičkom, kognitivnom ili socijalnom funkcioniranju pojedinaca sa zdravstvenim problemima ili problemima u učenju (American Music Therapy Association, 2004, prema Malchiodi, 2007).

Don Campbell utemeljio je 1988. godine u Coloradu Institut za glazbu, zdravlje i edukaciju. U svojoj knjizi "Mozart efekt" (2005) zvuk definira kao energiju koju je moguće pretvoriti u oblike, obrasce, brojeve i matematičke omjere, kao i u glazbu, govor te izražavanje agonije i blaženstva. Piše o utjecaju zvuka na fiziologiju i osjećaje, još od prenatalnog razvoja djeteta, te o brojnim mogućnostima korištenja zvuka za postizanje veće dobrobiti pojedinca, bilo da se radi o slušanju glazbe ili pjevanju i istraživanju vlastitoga glasa. Campbell (2005) se osvrće na brojna istraživanja učinaka glazbe i piše o njezinom širokom utjecaju na čovjeka: od djelovanja na sposobnost usredotočenja, akademsko postignuće, donošenje intuitivnih zaključaka te pojedine tjelesne sposobnosti (sportske vještine), pa do opuštanja, ublažavanja boli i uloge katalizatora u oporavku od mnogobrojnih fizičkih i psihičkih teškoća. Navest ću ovdje teškoće koje spominje, a s kojima se često nose upravo korisnici socijalnopedagoških usluga: agresivno i antisocijalno ponašanje, tjeskoba, poremećaji pozornosti, komunikacijske teškoće, traumatska stanja uslijed zlostavljanja, traume općenito, depresija, shizofrenija, ovisnosti, teškoće u razvoju.

Utjecaj glazbe vrlo je jasan obzirom na njezine dokazane učinke na naše fiziološko funkcioniranje. Breitenfeld i Majsec Vrbanić (2011) u tom smislu spominju kako glazbenim podražajima dolazi do promjene tlaka, pulsa, tonusa mišića, znojenja itd.

Vidulin - Orbanić (2008) ističe pak širok spektar dobiti korištenja glazbene umjetnosti: od afirmacije kritičkog i estetskog promišljanja, preko poticanja stvaralačkog procesa čime se utječe na spoznajno – vrijednosne aspekte pojedinca uz mogućnost osobne nadogradnje i kulturnog prosperiteta, pa sve do šireg područja promicanja kulture življenja i vrijednosti cjeloživotnog učenja i stvaranja.

3. 3. 3. Ples i pokret

Terapija plesom i pokretom temelji se na pretpostavci da su tijelo i um povezani, a definira se kao psihoterapijsko korištenje pokreta kao procesa koji unapređuje emocionalnu, kognitivnu i tjelesnu integraciju pojedinca. Terapija plesom i pokretom utječe na promjene u osjećajima, kogniciji, tjelesnom funkcioniranju i ponašanju (NCCATA, 2004, prema Malchiodi, 2007).

Potencijale rada s plesom i pokretom prikazat ću predstavljanjem rada s tim tehnikama kroz terapijski

pristup „Ways of seing“. Tortora (2006) piše o važnosti osjećaja tijela te pojašnjava kako on ne zamjenjuje doživljaj sebe niti negira važnost mentalne predodžbe tijela (nazvane slikom tijela u psihoanalitičkoj teoriji). Ovaj koncept osjećanja tijela nalaže da tjelesne senzacije značajno doprinose, donose informacije te utječu na iskustva pojedinca unutar cjeline emocionalnih, socijalnih, komunikacijskih, kognitivnih i fizičkih aspekata sebe. Opisuje pristup "Ways of seing" tehnike rada kroz ples i pokret: naglasak mnogih tehnika koje utječu na ponašanje jest steći kontrolu nad neprikladnim ponašanjima, dok je naglasak Ways of seeing pristupa dobiti uvid u ekspresivnu komponentu čitavog spektra ponašanja djeteta. Primarni je cilj programa da dijete pronade načine da artikulira svoja emocionalna i socijalna iskustva jer se kroz artikulaciju olakšava i razvija pojavljivanje prikladnih oblika ponašanja.

Tortora (2006) opisuje principe ovog pristupa, a koji se odnose na šire područje od samoga rada s tijelom:

- ° Naša tijela pričaju priče koje govore o našim iskustvima;
- ° Svi ljudi, uključujući djecu, stvaraju svoje vlastite neverbalne stilove pokreta koji se sastoje od jedinstvene kombinacije načina pokreta;
- ° Ovi načini pokreta su ekspresivni stilovi komunikacije bez obzira kako konvencionalni ili netipični bili;
- ° Vještine djece i njihov stupanj razvoja najbolje se mogu sagledati u kontekstu načina njihovih neverbalnih ponašanja;
- ° Čak i osobe s teškim ograničenjima pokreta imaju specifičnosti: u stupnju mišićne napetosti, uobičajenom položaju tijela, učestalosti kontakta očima itd;
- ° Izraz ovih načina pokreta kreira senzaciju, stav ili odgovor od onoga koji se kreće prema okolini;
- ° I obratno, promatrači ovih ponašanja imaju reakciju prema ovim izrazima, a koja se temelji na njihovim osobnim iskustvima;
- ° Ove akcije i reakcije utječu na razvoj socio-emocionalnih veza i utječu na terapijske i edukacijske intervencije;
- ° Intervencije su usmjerene na odnos, sa snagom u emocionalnim vezama koje su osnova te podržavaju sva ostala područja razvoja.

3. 3. 4. Drama

Dramska terapija obuhvaća sistematično i namjerno korištenje drame, odnosno kazališnih procesa, produkata i druženja za postizanje terapijskih ciljeva ublažavanja simptoma, emocionalne i tjelesne

integracije i osobnog rasta. Radi se o aktivnom pristupu koji pomaže klijentu ispričati vlastitu priču i riješiti problem, postići katarzu, proširiti i probuditi unutarnje iskustvo, razumjeti značenje slika i ojačati sposobnost promatranja osobnih uloga uz povećanje fleksibilnosti među ulogama (National Drama Therapy Association, 2004, prema Malchiodi, 2007). Škrbina (2013) definira dramu kao ljudsku interakciju usredotočenu na komunikacije između ljudi, riječi, tijela i emocija.

Dramske aktivnosti smatram posebno korisnima u radu s korisnicima, obzirom da je kroz njih moguće plastično prikazati stvarne i zamišljene situacije, prostore, odnose, izdvajati pojedine elemente iz cjeline i spajati razdvojeno u nove kombinacije, isprobavati sve to stavljajući se u različite pozicije. Oduševljava me kontakt s psihodramom u na fakultetu, a veliki potencijal za rad korisnicima vidim i u tehnikama improvizacijskog kazališta s kojim se zasad susrećem kao gledatelj. Kao jedan od ciljeva rada s dramskim tehnikama, Landy (1993, prema Malchoidi 2007), navodi pomoć u pronalaženju balansa između kontradiktornih uloga pojedinca koje igra i proživljava u svakodnevnom životu, poput uloga žrtve i borca, te da nauči živjeti s ambivalencijom vlastitih uloga. Govori o specifičnoj konfiguraciji uloga, sistemu unutar svakog pojedinca.

Kokorić i sur. (2011) pišu o primjeni odgojne drame upravo u radu s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela te navode kako korisnici kroz ovakav rad imaju mogućnost raditi na razvoju povjerenja, strpljenja, pozitivnog samopoštovanja, vještina govorenja i kontrole ljutnje. Oslobađaju se kapaciteti korisnika za kooperativnost i kreativnost koji su dotada često bili neprepoznati i blokirani i u prirodnoj i u institucionalnoj društvenoj sredini. Tehnika je pogodna za istraživanje različitih sadržaja poput aktualnih društvenih tema ili individualnih iskustava članova grupe, a cilj joj je bolje razumijevanje svijeta, načina na koji on funkcionira i uloge pojedinca u njemu, navode autorice.

3. 3. 5. Biblioterapija

Terapija poezijom i biblioterapija obuhvaćaju namjerno korištenje poezije i drugih oblika književnosti za iscjeljenje i osobni rast (NCCATA, 2004, prema Malchiodi, 2007).

Kod biblioterapije govori se o pisanju ili čitanju u terapijske svrhe. Zabukovec i sur. (2007, prema Škrbina, 2013) definiraju je kao metodu korištenja literature i/ili kreativnog pisanja s ciljem kvalitativnih promjena u emocionalnom, bihevioralnom, kognitivnom i socijalnom području kod pojedinca. Škrbina (2013) dijeli biblioterapiju na *eksplicitnu* koju koriste isključivo strogo educirani terapeuti te *implicitnu* koja se koristi u ulozi savjetovanja te je mogu provoditi odgajatelji, edukatori, roditelji. Biblioterapija se može provoditi na brojne načine i s različitim ciljevima. Kao glavne ciljeve

Pardeck (1995, prema Škrbina, 2013) navodi: objašnjavanje složenosti ljudskog ponašanja i motivacije, pružanje informacije o problemu i uvid u problem, poticanje rasprave o problemu, predviđanje rješenja za problem, komuniciranje o novim vrijednostima i stavovima, stvaranje svijesti da i drugi ljudi imaju slične probleme, ublažavanje emocionalnog i mentalnog pritiska. Skočić Mihić i Klarić (2014) ističu mogućnosti rada s terapeutskim pričama, pojašnjavaju kako one imaju skrivene i nedirektivne poruke, stoga lakše i direktnije dolaze do unutarnjih sadržaja djeteta. "*Priče su tajnovite i moćne, svoj posao obavljaju u tišini i skrovitosti. One marljivo rade na svim unutarnjim materijalima uma i sebstva, i mijenjajući vas, postaju dio vas*", navodi Ben Okri (2010, prema Skokić Mihić i Klarić, 2014, str. 31).

3.3.6. Igra

Terapija igrom je sistematično korištenje teoretskih modela za postizanje interpersonalnog procesa u kojem educirani terapeut igrom koristi terapijsku moć igre kako bi pomogao klijentu prevenirati ili razriješiti psihološke teškoće i postići optimalan rast i razvoj (Boyd-Webb, 1999, prema Malchiodi, 2007).

Jurčević - Lozančić (2011) piše o ulozi igre u razvoju djeteta; u igri djeca često koriste i izrađuju rekvizite koji podržavaju njihovu igru, pa tako i različiti materijali uključeni u igrovnu avanturu pomažu suočiti se s mogućim problemima i strahovima; na primjer, kuća od stolaca i šalova štiti obitelj od napadača. U igri djeca često nadilaze trenutni kontekstualni okvir i stvaraju nepredvidive kreativne transformacije, pokazujući tako uz zonu aktualnog razvoja i postojećih kompetencija i zonu sljedećeg razvoja, kako ju je nazvao Vigotski, u kojoj su kompetencije koje tek slijedi usvojiti u životnim sferama koje su van igre. Igra je polje za spontano, dobrovoljno isprobavanje različitih mogućnosti bez osjećaja neuspjeha. Duncan i Lockwood (2008, prema Jurčević – Lozančić, 2011) navode kako je igra za dijete prirodna potreba, a ne dodatna opcija. Stavljaju je na mjesto središnje važnosti za djetetov intelektualni, socijalni, emocionalni, fizički i lingvistički razvoj te je smatraju podržavajućim elementom u stvaranju pozitivnog odnosa prema učenju i obrazovanju kao i podršku u samom procesu učenja. Ovi autori navode sljedeće aspekte kvalitetne simboličke igre: kontinuirano razmišljanje, koncentriranje, surađivanje, pretvaranje, mašta, kreativnost, igranje uloga, primjena, uvježbavanje, ponavljanje, manipuliranje objektima, alatom i materijalima, sudjelovanje, obveza, interes, ustrajnost i emocionalna sigurnost. Bez mnogo pojašnjavanja možemo uočiti da igra nosi čitav spektar aktivnosti i mogućnosti koje mogu imati pozitivne efekte na razvoj djeteta u cjelini brojnih međusobno povezanih područja. „*Aktivnost koja za dijete ima smisla, bez pritiska za uspjehom, aktivirat će u njemu sva njegova osjetila i motivirat će ga da se prisjeti prošlih iskustava*

te da ih poveže s novima“, navodi Jurčević - Lozančić (2011, str. 276). Naglašava i važnost pozicije koju u igri zauzima odrasla osoba koja je u nju uključena ili ju prati; dijete postaje otvorenije i motiviranije u postizanju svojih ciljeva kad ima osjećaj da je uvaženo te da odgajatelj poštuje njegovo mišljenje i postupke. Kao bit pristupa odgajatelja, što možemo prenijeti i na druge odrasle, ističe razumijevanje postojećih znanja i razvojnih mogućnosti djeteta uz stvaranje poticajnog okruženja te naposljetku pružanje adekvatne potpore djetetu i njegovoj igri. Ista autorica navodi, sukladno tome, kako brojna suvremena istraživanja pokazuju visoku korelaciju između razvoja djetetova postignuća i takvog okruženja koje podupire njegovo učenje. Spominje u kontekstu takvog okruženja i podržavanje međusobnih interakcija te uključivanje djeteta u grupne aktivnosti koje unapređuju njegovo psihofizičko zdravlje, a igra je zasigurno područje u kojem se ovakve težnje mogu provoditi. Također, Jurčević - Lozančić (2011) ističe igru kao bogato plodno tlo za razvoj socijalne kompetencije kao ključne kompetencije tijekom čitavog života osobe, a temeljene na iskustvenom razumijevanju vlastitih potreba i potreba drugih ljudi te prikladnih načina njihova zadovoljavanja.

4. Kreativno ekspresivne tehnike u području socijalne pedagogije

Osnovna tema ovog rada je mjesto kreativno ekspresivnih tehnika i igre upravo u socijalnopedagoškom radu, stoga ću se osvrnuti na definicije socijalne pedagogije i socijalnopedagoškog rada. U literaturi se često govori o radu s djecom i mladima, no smatram da se navedeno u ovom kontekstu može uzeti važećim i za odrasle korisnike.

Petrie i sur. (2005, prema Poldrugač i sur. 2011) navode glavne elemente socijalne pedagogije: usmjerenost na dijete/mladu osobu kao cjelovitu osobu, podržavanje cjelokupnog razvoja djeteta/mlade osobe; praksa temeljena na odnosu i dijeljenju istoga socijalnog prostora profesionalca i korisnika; ujedinjavanje teorijskog i praktičnog rada u objašnjenju izazovnog ponašanja; sudjelovanje u brojnim životnim okruženjima i aktivnostima djece/mladih; korištenje životnog prostora i grupnog rada kao važnih metodičkih odrednica profesije; temeljenost na konceptu dječjih prava, interdisciplinarnom timskom radu i komunikacijskim vještinama kao osnovnom profesionalnom alatu.

Žižak (1999) socijalnu pedagogiju opisuje kao integrativnu struku nastalu kao protuteža profesionalnom zatvaranju jedne znanstvene discipline. Definira je i strukom nastalom „*kao izraz težnje da se čovjeka i njegove probleme sagleda na različitim razinama individualne i društvene određenosti*“ (Žižak, 1999, str. 42). Naglašava usmjerenost na izvediva „rješenja“, dostupna u

stvarnom kontekstu. Zadaća je struke da opća društvena saznanja transformira u „*pojedinačne i osobne priče u najrealnijem životnom okruženju*“ (Žižak, 1999, str. 42). Kreativnost, ekspresivnost i igra bile bi, prema tome, zasigurno resursi za transformiranje problemskih situacija u kojima se naši korisnici nalaze. Ovakve bi tehnike mogle biti i dobar resurs za ostvarenje ciljeva intervencije koje spominje Kobolt (1997), koja navodi kako je poznato da mnogi mladi s poteškoćama u socijalnoj integraciji imaju niže samopoštovanje te kako je intervencije potrebno usmjeriti na samodoživljavanje i samopoštovanje i to u mnogim slučajevima ne samo razgovorom nego i aktivnostima koje će za korisnika biti novo i uspješno iskustvo kroz koje će njegov identitet biti pozitivno potvrđen.

Weniger (1992, prema Kobolt 1997) navodi kako odgojne metode nisu samo tehnika i ne mogu biti do u tančine smišljeni postupci, obzirom da su oblikovane osobnim i međusobnim; one su varijable u prostoru i vremenu, a upravo onda kada shvatimo da moramo preuzeti odgovornost za izbor metode stječemo slobodu u pedagoškim postupcima.

Naposljetku, navest ću pojedine dijelove Etičkog kodeksa socijalnih pedagoga, koje smatram povezanima s temom ovoga rada. Etički kodeks takoreći službeno definira struku, a rekla bih da u svome sadržaju, uz ostalo, sumira prethodno navedene definicije struke različitih autora.

Prema kodeksu, socijalna pedagogija je znanstveno interdisciplinarna struka, iz čega slijedi i prihvaćanje mnogoznačnosti teorijskih ishodišta struke.

Socijalna pedagogija djeluje na poljima integracije i razvoja, no poteškoće su u ta dva polja moguće u različitim životnim područjima, poput odnosa prema sebi, svom zdravlju, razvoju i odnosu s bližnjima, prema vršnjacima, normama i autoritetima i sl., stoga socijalni pedagogi djeluju na mnogobrojnim životnim područjima.

Uz teorijski i znanstveni okvir, navodi se, socijalna pedagogija na izvedbenoj razini ima i osobnu dimenziju kroz koju se integriraju opće socijalnopedagoške kompetencije s osobnim potencijalima stručnjaka, što se smatra poželjnim i neophodnim, no u određenim profesionalnim granicama.

Profesionalno djelovanje definira se kao ono koje je usmjereno prema nekom osobno i društveno prihvatljivom cilju, a ciljeve je pak potrebno postaviti na jasan i stručno – teorijski utemeljen način uz uključivanje korisnika u postavljanje ciljeva kad god je to moguće. Zatim, socijalni pedagog djeluje unutar granica svoje profesionalne kompetencije te primjenjuje samo one metode za čiju je primjenu educiran. Socijalni pedagog sustavno radi na unapređenju svojih profesionalnih kompetencija kako bi pratio rastuće zahtjeve struke, odnosno promjenjive potrebe korisnika i sve složenije uvjete suvremenoga života.

Slijedom svega navedenoga, držim da je u području socijalne pedagogije, a u okvirima profesionalnog djelovanja usmjerenog na dobrobit korisnika, prikladno i potencijalno plodonosno

korištenje upravo kreativno ekspresivnih tehnika i igre, a kako se konkretnije ove tehnike koriste u praksi bit će prikazano kroz iskaze stručnjaka.

4. 1. Anketa o korištenju kreativno ekspresivnih tehnika i igre u socijalnopedagoškom radu

Prvi dio istraživanja provedenog za potrebe ovog rada odnosi se na online anketu koja je bila aktivna od 22. 11. 2016. do 5. 2. 2017. godine putem usluge (aplikacije) LimeSurvey.

4. 1. 1. Sudionici online ankete i način provedbe

Sudionici ankete bili su socijalni pedagozi koji imaju radno iskustvo u struci. Ciljana skupina za prikupljanje podataka bili su članovi Hrvatske udruge socijalnih pedagoga koji su na sudjelovanje pozvani od strane Udruge, te socijalni pedagozi koje sam upoznala te sam ih na sudjelovanje pozvala osobno. Anketu je ispunilo ukupno 48 osoba, no nije svatko od njih odgovorio na sva pitanja, stoga su rezultati prikazani pojedinačno za svako od pitanja. Navedeni postotci odnose se na ukupan broj sudionika koji su odgovorili na određeno pitanje, uz naznaku stvarnog broja sudionika koji taj postotak reprezentira za pojedino pitanje. *Svrha ove ankete bila je stjecanje uvida u korištenje kreativno ekspresivnih tehnika i igre u socijalnopedagoškom radu*, a kroz propitivanje *osobnog interesa za tehnike, iskustva sudjelovanja u radionicama koje ih sadrže, edukacije za njihovo korištenje, korištenja u radu (koje tehnike, s kojim skupinama, unutar kojeg radnog mjesta), korištenja ovih tehnika od strane kolega na radnom mjestu, ciljeva (svrhe) te učinkovitosti korištenja ovih tehnika, razloga za njihovo ne korištenje, potrebe za njihovim korištenjem te onoga što bi pomoglo da se više koriste*. Podaci će biti prikazani sukladno navedenim područjima, a cjelovita anketa dostupna je u Prilogu 6.

Upitnik je ispunilo 48 sudionika, prosječne dobi 37 godina. 90% (43) ih je ženskog, a 10% (5) muškog spola. Prosječan broj godina radnog iskustva iznosi 12,5 godina.

Slijedi prikaz ustanova trenutnog zaposlenja sudionika:

Ustanova trenutnog zaposlenja	Broj sudionika	Broj sudionika izražen postotkom

Škola	16	37%
Centar za socijalnu skrb	6	14%
Udruga	3	7%
Sud	3	7%
Zajednica mladih	2	4,7%
Ministarstvo	2	4,7%
Nezaposlen/a	2	4,7%
Fakultet	1	2,3%
Nastavni zavod za javno zdravstvo	1	2,3%
Centar za odgoj i obrazovanje	1	2,3%
Dječji vrtić	1	2,3%
Dječji dom	1	2,3%
Dom za odgoj djece i mladeži	1	2,3%
Odgojni zavod	1	2,3%
Privatna psihijatrijska ordinacija	1	2,3%
Kaznionica	1	2,3%

Od sudionika koji su naveli ustanovu u kojoj su trenutno zaposleni, njih 37% (16) zaposleno je u školama (11 u osnovnim, 4 u srednjim školama, 1 sudionik ne navodi o kojoj se školi radi), 14% (6) radi u centrima za socijalnu skrb, 7% (3) sudionika zaposleno je u udrugama i isto toliko na sudovima, 4,7% (2) sudionika zaposleno je u zajednici mladih (SOS dječje selo Lekenik), isto toliko ih je zaposlenih u ministarstvima (od čega 1 u ministarstvu pravosuđa), a isti je broj onih koji trenutno nisu zaposleni. 2,3%, tj. po 1 sudionik zaposlen je u sljedećim ustanovama: fakultet, nastavni zavod za javno zdravstvo, centar za odgoj i obrazovanje, dječji vrtić, dječji dom, dom za odgoj djece i mladeži, odgojni zavod, privatna psihijatrijska ordinacija, kaznionica.

4. 1. 2. Korištenje kreativno ekspresivnih tehnika

Slijede podaci koji se odnose na korištenje kreativno ekspresivnih tehnika, prema ranije navedenim područjima.

Čak 96% (46) sudionika iskazuje osobni interes za kreativno ekspresivne tehnike. Veći broj sudionika (73%, odnosno njih 35) navodi kako su imali iskustvo sudjelovanja na programu ili radionici u kojoj su isprobavali kreativno-ekspresivne tehnike. Sudionici navode zaista bogat popis različitih programa, od pojedinačnih seminara, kolegija u okviru fakultetskog obrazovanja pa do edukacija za psihoterapiju. U donjoj tablici slijedi cjelovit popis navedenih programa/edukacija odnosno isprobanih tehnika.

Edukacije za psihoterapiju	Edukacije iz dječje i adolescentne psihoterapije, iz gestalt psihoterapije te integrativne gestalt terapije, radionica transakcijske analize TA-101
Kolegiji na Edukacijsko – rehabilitacijskom fakultetu	Trening komunikacijskih vještina, Trening socijalnih vještina, Doživljajna pedagogija, Praktikum iz psihodrame i Kreativna terapija i art/ekspresivne psihoterapije
Edukacija za terapiju igrom	Terapija igrom Sanje Ivanušević Grgas, trodnevna radionica o korištenju ekspresivnih tehnika u terapiji igrom s djecom i mladima kao uvod u edukaciju “Temelji terapije igrom”
Likovnost	Crtanje, likovne tehnike, mandale, fraktalni crteži pri centru “Puni potencijal”, Winnicott škrabalice, izrađivanje maski i lutaka, Waldorf likovne radionice
Drama	Dramske radionice, dramsko izražavanje, dramske igre i improvizacije, psihodrama, forum kazalište,, radionica o primjeni dramskih metoda u radu s traumatiziranim osobama, pučki teatar, radionice Studia Kubus, kazališni kamp u organizaciji Tirene, dramska pedagogija Ivane Marijančić, projekt “Moć dijaloga” u kojem su korištene metode i tehnike forum kazališta
Pokret	Ples i pokret, euritmija, ples 5 ritmova, radionica “Ijubav u pokretu”

Glazba	Glazboterapija, glazba u sklopu edukacija i volontiranja
Meditacija, osjećaji	Vođena meditacija i prikaz osjećaja iz meditacije gestama, iskazivanje osjećaja putem kreativnih tehnika (crtanje, glazba)
Druge edukacije	Edukacija za supervizora, edukacija iz uporabe asocijativnih karata edukacije vezano za kreativno-ekspresivne tehnike, edukacije u sklopu volontiranja, edukacije kao stručni suradnik u obiteljskom centru te u školi
Ostali programi	Seminar "Oporavak, stres, trauma", radionica "Kreativne tehnike u radu s mladima"
Neformalno obrazovanje, NGO	Programi i projekti nevladinih udruga temeljeni na grupnom radu s djecom i mladima, radionice neformalnog obrazovanja, više različitih radionica neformalnog obrazovanja, treninzi europskog karaktera.

Samo se četvrtina sudionika (25%, tj. njih 12) specifično dodatno educirala za korištenje kreativno-ekspresivnih tehnika te navode sljedeće edukacije:

Edukacije za psihoterapiju	<ul style="list-style-type: none"> ◦ Edukacija iz Integrativne gestalt psihoterapije Instituta Gestalt Psychotherapie Wurzburg ◦ Edukacija iz integrativne dječje i adolescentne psihoterapije - Institut D.O.M. (2 sudionice)
Edukacije s istaknutim edukatorima	<ul style="list-style-type: none"> ◦ Temelji terapije igrom (75 sati) i Napredne teorije i tehnike terapije igrom (75 sati), Ken Gardner i Lorry Yassenik (RMPTI, Canada) u organizaciji centra Proventus, Zagreb ◦ Basic - ph metoda i druge ekspresivne tehnike (Osnove psihosocijalne traume i oporavka), V. Majsec
U okviru programa udruga	<ul style="list-style-type: none"> ◦ Forum kazalište Savjetovaništa Luka Ritz ◦ Art terapija fraktalni crteži – centra Puni potencijal Zagreb
U okviru fakulteta i	<ul style="list-style-type: none"> ◦ "Trening kreativnosti Nepismenost i Marionete" na British

organizacija	<p>Learning Academy u sklopu programa razmjene mladih</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ Edukacije od strane: ◦ Hrvatskog društva za dječju i adolescentnu psihijatriju i psihoterapiju (Medicinski fakultet u Zagrebu) ◦ Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta ◦ Svjetske zdravstvene organizacije ◦ Društva za psihološku pomoć
Ostale edukacije	<p>Waldorf, art terapija bojom, lutka u odgojno obrazovnom radu, Montessori, Uvođenje elemenata glazbe i likovno scenskog pristupa po načelu Montessori pedagogije, Doživljajna pedagogija (slovenska edukacija), Asocijativne karte.</p>

60% (29) sudionika u svome radu koristi neku od kreativno ekspresivnih tehnika, a kao tehnike koje koriste navode:

Likovnost	<p>Art terapija, likovni izraz (tehnike, izražaj), crtanje (crtež), slobodno crtanje, crtež na zadanu temu, projektivni crtež, boja, plastelin, rad s glinom, modelirnjeglinamolom i plastelinom, rad s raznim oblicima likovnih sredstava (glina, kolaž, drvo...), Winnicott škrabalice, crtanje fraktala i mandala, izražavanje raznih prigodnih predmeta, aranžiranje</p>
Drama	<p>Dramske tehnike, dramske metode-igranje uloga, dramske igre, amatersko impro kazaliste, play drama, dramatizacija, teatar statua, gluma, pantomima, igrokazi (gdje je završetak njihov), adolescentna psihodrama, individualna psihodrama</p>
Pisanje	<p>Pisanje, kreativno pisanje, pisanje pjesama, sastavaka</p>
Priče	<p>Crtež-priča, pričanje priča, biblioterapija (jedna sudionica navodi konkretno vježbe/priče koje smatra najučinkovitijima: "Priča u 6 slika", "Priča o Li Ci", "Ples pisanje", vježba "Vulkan")</p>
Pokret	<p>Body work, ples, ples i pokret, plesne tehnike</p>
Glazba	<p>Glazba, korištenje glazbe, bubnjanje, sviranje udaraljki, pjevanje, sviranje gitare i pjevanje</p>

Igra	Društvene igre, igre za socioemocionalno učenje, igre lutkama, minijature, igra, glazbene igre, play terapija, pješčani sanduk, igre za grupnu povezanost, motivaciju i sl.
Ostalo	Asocijativne karte, projektivne karte, različite projektivne tehnike, vođene fantazije, Basich ph, kutija puna osjećaja, oluja ideja

Kao skupine korisnika s kojima koriste navedene tehnike sudionici navode pretežno djecu i/ili mlade, od kojih pojedini sudionici specifičnije navode kako se radi o:

- djeci i mladima s problemima ponašanja i u riziku za njihov razvoj, počiniteljima kaznenih djela i prekršaja, mladima na odgojnoj mjeri u odgojnom zavodu, djeci predškolskog uzrasta koja ispoljavaju odstupanja u ponašanju i teskoće socijalne interakcije, korisnicima savjetodavnog rada,
- djeci s teškoćama u razvoju, učenicima s posebnim potrebama
- djeci žrtvama/svjedocima u kaznenom postupku.

Zanimljivo je da samo 3 sudionice koriste ove tehnike s odraslim korisnicima, te se uglavnom radi o roditeljima i psihoterapijskim klijentima.

Od oblika rada i ustanova gdje sudionici koriste ove tehnike u radu navodi se:

Osnovna škola	Preventivni programi, prevencija, procjena i tretman, pomoć u učenju, poludnevni tretman/boravak, vođenje produženog stručnog postupka, izvannastavne aktivnosti, radionice u školi (i na otvorenom)
Srednja škola	Kroz poslove stručnog suradnika
Zajednica mladih	Kroz poslove odgajatelja
Dom za odgoj	Kroz radionice u okviru projekata
Odgojna ustanova	Dijagnostika
Odgojni zavod	Dijagnostika i tretman
Centar za socijalnu skrb	Provedba mjera Stručna pomoć i potpora, Pojačana briga i nadzor te Upućivanje u odgojni zavod
Nastavni zavod za javno zdravstvo	Vođenje preventivnih programa
Savjetovalište	Savjetovanje djece i mladih

Obiteljski centar	Savjetovanje
Udruga	Psihosocijalni tretman
Vrtić	Stručni suradnik, defektolog odgojitelj u redovnoj vrtićkoj skupini u koju su uključena djeca s teškoćama
Privatna ordinacija	Psihoterapeutski rad
Bez navedene ustanove	Preventivni grupni rad s djecom, pedagoški rad, razvijanje empatije i socijalibiliteta, pomoć u učenju, trening socijalnih vještina, radionice komunikacijskih vještina, dijagnostika, ambulantna dijagnostiku, tretmanski rad, tretmanski individualni rad s djecom, savjetodavni rad te dijagnostički i tretmanski rad s djecom s teškoćama u razvoju ili socijalizacijskim i emocionalnim teškoćama

57% (27) sudionika navodi da netko od kolega na njihovom radnom mjestu koristi kreativno ekspresivne tehnike. Kao struku kolege ili kolegice na radnom mjestu koji koristi kreativno-ekspresivne tehnike sudionici navode prvenstveno socijalne pedagoge (13), zatim psihologe (8), učitelje razredne nastave (4), pedagoge (3), rehabilitatore (2), socijalne radnike (2), odgojitelje (1), učiteljicu likovne umjetnosti (1), likovnog terapeuta (1), knjižničarku (1), profesora filozofije i komparativne književnosti (1).

Kao svrhu korištenja ovih tehnika, odnosno ciljeve koji se njima postižu, sudionici navode sljedeće:

Procjena	Uvid u unutarnje emocionalno stanje, odnose u obitelji i među vršnjacima, kapacitete za igru, imaginaciju, opće sposobnosti, prilagodbu, sposobnosti rješavanja problema, podsvjesne motive, uvod u rad (upoznavanje, procjenu sposobnosti i emocionalnog stanja), opservacija, saznanje o unutarnjem svijetu djeteta, mogućem uzroku ispoljavana rizičnih ponašanja, detektiranje stresa i traume, snimanje resursa i načina nošenja s stresom, programiranje tretmana
Tretman, terapijski proces	<ul style="list-style-type: none"> ◦ Dječja psihoterapija ◦ samouvid: rad na sebi i osvještavanje (problema), svijest o sebi, uvid u sebe, spoznaja, samouvid u neko ponašanje, klijentov kontakt sa samim sobom i bolje upoznavanje unutarnjeg svijeta, učenje o sebi,

	<ul style="list-style-type: none"> ° rad na nesvjesnome: osvještavanje nesvjesnog, otkrivanje nesvjesnih procesa, izvlačenje podsvjesti kroz projektivne tehnike, ° emocije: izbacivanje negativnih emocija, metaforičko razrješavanje neugodnih emocija, učenje o emocijama, usvajanje vještine prepoznavanja i samoregulacije emocija ° rješavanje problema i razvoj: rad na rješavanju konkretnog problema, promjene u ponašanju, poboljšanje kapaciteta za igru, osvještavanje suradnje, poticanje samostalnosti, suočavanje sa stresnim situacijama, jačanje pozitivnih osobina, razvoj obrambenih resursa, vježbanje i osnaživanje socijalnih vještina, razvijanje kreativnosti, vježbanje vještina kroz igru uloga, razvoj suosjećanja, jačanje kreativnog mišljenja, uspostavljanje osjećaja snage i zadovoljstva sobom ° oslobađanje napetosti u tretmanskome radu
Izražavanje	Izražavanje osjećaja (posebno neugodnih), svog unutarnjeg svijeta, izražavanje vlastitih misli i emocija učenika, lakše komuniciranje misli, poticanje razgovora na teme o kojima se dijete/mlada osoba teže verbalno izražava i u kojima joj/mu je potreban dodatni poticaj, kreativno izražavanje, kreativno-scensko izražavanje, prikaz osjećaja crtežom
Učenje, podučavanje	Usvajanje gradiva, poučavanje djece, učenje kroz igru i zabavu, razbijanje radne rutine, evaluacija, uvod u određenu tematiku, postizanje interesa, odgoj, slijeđenje uputa, ritmičke sposobnosti, motorička koordinacija
Prevenција	Univerzalna i/ili indicirana, zaštita i unapređenje mentalnog zdravlja te emocionalne pismenosti
Uspostavljanje odnosa, opuštanje, zabava, socijalizacija	Povezivanje grupe, predstavljanje, upoznavanje, stvaranje atmosfere, razvoj kulture ponašanja i međusobnog pomaganja i poštovanja, timski rad, upoznavanje grupe, stvaranje grupne kohezije, razvijanje socijalnih vještina te utvrđivanje razredne dinamike
Provedba mjera	Utjecanje na razinu otpora prema autoritetu, ustanovi i mjeri, prevladavanje prilagodbenih teškoća, savjetovanje prilikom izvršavanja mjere (odnosi prema drugim maloljetnicima, prema sebi, s članovima obitelji, jačanje unutarnjih snaga), pripremu za otpust

89% (25) sudionika izražava pozitivne stavove i iskustva vezano za učinkovitost korištenja ovih tehnika u njihovu radu. Učinkovitost opisuju kroz brojna i raznolika područja:

Pogodno za specifične skupine korisnika \ situacije	Za djecu i mlade s komunikacijskim i socijalizacijskim teškoćama, zatvorenu djecu, traumatiziranu djecu, za djecu s ometajućim ponašanjima, u području savladavanja anksioznih teškoća te razvijanja privrženosti školi, za djecu općenito - bliske su im i razumljive, za korisnike otvorene za takav tip rada, za korisnike u blagom otporu prema radu općenito, u konfliktnim situacijama
Ne traže verbalizaciju	Posebno za djecu koja često ne mogu toliko dobro nešto izraziti ili opisati verbalno, tehnike dopiru do maloljetnika, nisu ugrožavajuće, ne traže verbalizacije, korisnici ne mogu kontrolirati odgovor i lakše se prepuštaju suradnji
Lakše ostvarivanje kontakta	Utječu na pozitivniji doživljaj autoriteta, omogućavaju brži, lakši i kvalitetniji kontakt s djecom i mladima, učinkovite su za kreiranje atmosfere i povezanosti sa sobom i ispitivačem, istovremeno se dobivaju vrijedne informacije, upoznaje se dijete, odnosno unutarnji svijet korisnika te se djeluje terapijski, tretmanski
Rad na problemima	Aktualiziranje stvarnih problema kroz metaforu, čime se optimalizira izloženost, stvaraju se uvidi o sebi, problemu i drugima u konkretnom slučaju, pobuđuju interes za osobne teme kod korisnika
Ekspresija	Na zabavan dinamičan i opuštajući način kanalizira se frustracija ali i "odgojna" poruka, omogućuju lakšu ekspresiju problema, života i sl., ventiliranje emocija i izražavanje mišljenja
U grupnom radu	Tehnike su zabavne te pridonose boljoj povezanosti i upoznavanju članova skupine, razvijanju osjećaja pripadnosti grupi.
Komunikacija o kritičnim situacijama	Prilikom ispitivanja djeteta žrtve/svjedoka u kaznenom postupku kada su djeca toliko prestrašena da ne mogu pričati o kritičnom događaju, crtanje im pomogne da ga ispričaju.
U školi	Učenici izražavaju zadovoljstvo, rado koriste ove tehnike, rad je zabavan i žele ga ponoviti, nema ispitne situacije, vole raditi nešto van školske rutine i 45 minuta im često nije dovoljno da se izraze. Dobra su pomoć i nadogradnja na opći odgojni proces u odnosu na mlade te se njihovim korištenjem jačaju zaštitni čimbenici u prevenciji poremećaja u ponašanju.

Neki sudionici navode kako je teško procjenjivati učinkovitost zbog njihove vlastite nedovoljne educiranosti i zbog specifičnosti korisnika (učinkovitost u tom smislu varira od korisnika do korisnika).

Od 19 sudionika koji ne koriste kreativno ekspresivne tehnike u radu njih 10 kao razlog navodi ograničenja radnog mjesta (nedovoljno novčanih sredstava, nedostatak vremena i uvjeta u školi, nedostatak uvjeta na sudu, bavljenje uredskim poslom), 4 kao razlog navodi osobne preferencije, 3 smatra da nije prikladno sa skupinom korisnika s kojima rade (korisnici mentalnom retardacijom i psihozama), a 2 sudionika ne definiraju razloge prema ovim kategorijama.

65% (24) sudionika navodi kako ne smatraju da postoji skupina korisnika i/ili ustanova u kojoj ne bi bilo primjereno korištenje ovih tehnika, uz komentare da su uvijek podložne prilagodbi korisniku i ustanovi te da korištenje ovih tehnika ima velik potencijal za ventiliranje emocija što može doprinijeti mentalnom zdravlju za sve ljude, uz konkretnije ideje kao što je da bi trebalo biti mnogo takvih radionica u bolnicama za djecu.

Petero sudionika iz ove skupine dodatno naglašavaju kvalitetu provedbe: stručnjaci koji biraju i koriste tehnike moraju biti dobro educirani i oprezni u njihovu korištenju i interpretaciji, odnosno *“svuda su dobro došle ako znamo što i kako raditi”*. Navode i da se treba očekivati početni otpor, kao i da je bolje ne koristiti ovakve tehnike ako stručnjak procijeni da je korisnik za njega *“pretežak”* te da neće znati zatvoriti proces koji se započne. Jedna sudionica potkrepljuje odgovor iskustvom: *“na žalost, moje je iskustvo bilo da su voditelji uglavnom koketirali s istočnjačkim praksama i udaljavali se od najavljenog.”*

5 sudionika navodi da ne znaju procijeniti, uz komentare da kreativno ekspresivne tehnike obuhvaćaju velik niz tehnika te su neke manje ili više primjerene za rad sa specifičnim populacijama, te komentar da se tehnike mogu prilagoditi svakoj skupini, no primjerenost više ovisi o individualnim karakteristikama.

6 sudionika navodi skupinu ili ustanovu gdje smatraju korištenje ovih tehnika neprikladnima a to su domovi za djecu, osobe s težim motoričkim oštećenjima, klijenti koji odbijaju ovakve tehnike, klijenti skloni praznovjerju i sl. (npr. kod korištenja asocijativnih karata), psihotične i paranoidne osobe, osobe s težim psihijatrijskim dijagnozama te žrtve vrlo teških i traumatičnih iskustava poput žrtava trgovanja ljudima.

91% (43) sudionika navodi kako primjećuju potrebu za korištenjem kreativno ekspresivnih tehnika u svome radu. Većina sudionika navodi dodatne edukacije kao ono što bi im pomoglo da u okviru svog radnog mjesta više koriste kreativno ekspresivne tehnike. Uz to neki spominju i mogućnost supervizije te iskustvene radionice. Jedna od sudionica ističe potrebu za konkretnim, znanstveno i stručno utemeljenim edukacijama, posebno s obzirom na to da postoje mnoge edukacije koje se nude, a nisu znanstveno opravdane niti postoje dokazi o njihovoj učinkovitosti. U tom kontekstu, kao primjer navodi edukaciju *“Crtež kao dijagnostičko sredstvo”*, a navodi se i edukacija iz korištenja

anatomskih lutaka.

Mnogi sudionici spominju i drugačiju organizaciju posla i/ili osigurane uvjete za ovakav rad kao ono što bi im pomoglo te navode:

- prostorni i materijalni uvjeti: adekvatan prostor, stalno mjesto rada - ured, oprema, gotovi materijali za provedbu radionica, materijali za rad, oprema za različite ekspresivne tehnike (igračke, igre, umjetnost), bolji financijski uvjeti
- osiguravanje vremena za ovakav rad: više vremena, rasterećenje od formalnih procedura i dokumentacija koje oduzimaju vrijeme, više vremena koje bi se posvećivalo tom aspektu posla (savjetovanje), više vremena za pripremu, više vremena za tretmanski rad
- organizacijski uvjeti: manji broj djece u skupinama, više prilika za neposredan rad s učenicima, održavanje rada s kreativno ekspresivnim tehnikama u sklopu izvanškolskih aktivnosti, neformalniji način obrazovanja, drugačije - otvorenije uređenje penalnog sustava, opis radnog mjesta.

Dvije sudionice naglašavaju potrebu za podrškom i razumijevanjem od strane nadređenih, kao i kolega, uz komentar *“uobičajena metoda je razgovor te se teško prihvaćaju noviji drugačiji načini rada”*.

4. 1. 3. Korištenje interaktivnih igara

Slijede podaci koji se odnose na korištenje interaktivnih igara u socijalnopedagoškom radu, prema jednakim područjima koja su prethodno opisana vezano za korištenje kreativno ekspresivnih tehnika.

98% sudionika (njih 40) navodi kako imaju osobni interes za interaktivne igre, dok ih 63% (26) navodi da imaju iskustvo kao sudionik/ca programa ili radionice koja ih je sadržavala, a navode sljedeće:

Edukacije	Edukacija iz realitetne terapije, edukacija za Male kreativne skupine, edukacija iz terapije igrom
Kolegiji Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta	Praktikum iz prihodrame, Kreativna terapija i art/ekspresivne psihoterapije, Doživljajna pedagogija, Trening socijalnih vještina
U vlastitom radu	Igra i interaktivna igra je osnova svega u vrtiću, to je suština moga posla, kroz vođenje programa Modifikacija ponašanja putem igre te kao supervizor na programu Velika sestra veliki brat

Sudjelovanje kroz različite programe	Korištenje pokreta i plesa, škola stripa, play drama, psihodrama, art terapija, radionica Terapija igrom, Čitanje i pisanje za kritičko mišljenje, dramska grupa, „od studija do danas, većina je programa/edukacija/radionica sadržavala interaktivne igre“
--------------------------------------	--

18% (7) sudionika navodi da su dodatno educirani za korištenje interaktivnih igara te navode sljedeće edukacije:

Edukacije istaknutih organizatora	Edukacije od strane medicinskog fakulteta, Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta te Nastavnog zavoda za javno zdravstvo, edukacije Centra Proventus: Temelji Terapije igrom te Napredne teorije i tehnike terapije igrom
Edukacije s istaknutim voditeljima	„Sensitivity training“ (Leon Lojk), doživljajna pedagogija (Martinović ¹)
Ostale edukacije	Edukacije u okviru studija te volonterske edukacije pri udrugama – „ništa formalno i certificirano“, kolegij Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Trening komunikacijskih vještina

51% sudionika (njih 21) navodi da u svome radu koriste neku od interaktivnih igara te navode sljedeće igre:

Igre s istaknutom svrhom	Igre za socio-emocionalno učenje, grupnu povezanost, stvaranje motivacije, međusobne interakcije i sl., igre za učenje vještina-u grupnom radu
Igre s određenim materijalima	Igre lutkama ili minijaturama, komunikacijske kartice, stripovi, video materijali koje su djeca i mladi izradili u projektnim aktivnostima, slaganje puzzli s raznim temama
Društvene igre	Društvene igre, kvizovi, društvena igra "pretežno vedro", Creationary, Upoznajmo Hrvatsku, Pictionary, „ledolomci“
Ostale igre	Igranje uloga i dramske improvizacije igre iz knjige „Igrom do sebe“, igra džungla, asocijacije, mozgalice, „pametne igre“, memory, matematika, abeceda, tangram, igrice s pitanjima o obitelji, samostalno osmišljavanje kreativne igre ovisno o tematici

¹Sudionik nije naveo ime voditelja.

Kao skupinu korisnika s kojom koriste navedene igre, svi sudionici navode djecu i/ili mlade, pretežno osnovnoškolskog uzrasta, a pojedini naglašavaju da se radi o korisnicima s problemima u ponašanju (i učenju), učenicima s teškoćama, te počiniteljima kaznenih djela i prekršaja, odnosno maloljetnicima na odgojnoj mjeri.

Sudionici navedene igre koriste u okviru određenih oblika rada, odnosno radnih mjesta. Neki sudionici navode konkretnije o kojem se poslu i/ili radnom mjestu radi: kao odgajatelj u svakodnevnom radu i pomoći u učenju, kao defektolog odgojitelj, u osnovnoj školi kroz preventivne programe, poludnevni boravak, produženi stručni postupak, radionice te kao stručni suradnik, u domu za odgoj u okviru grupnog rada, pri udruzi, u vrtiću.

Neki sudionici pak govore općenitije o obliku rada: savjetodavni rad, projektne aktivnosti, grupni rad, trening socijalnih vještina i preventivni programi kockanja mladih, dijagnostika, tretman (edukacijsko rehabilitacijski rad), socijalnopedagoški rad s djecom, provedba odgojnih mjera.

41% sudionika (17) navodi da kolege na njihovom radnom mjestu koriste interaktivne igre. Kao struku kolega koji ih koriste navode: socijane pedagoge (9), učitelje (6), psihologe (5), rehabilitatore (2), socijalne radnike (2), školsku knjižničarku (1), odgajatelje predškolskog odgoja (1) te pomagače u nastavi (1).

Kao svrhu igrovnih aktivnosti koje koriste s korisnicima, odnosno ciljeve koje postižu, sudionici navode najčešće zabavu, opuštanje i učenje, a navodi se i:

Procjena	Opservacija, procjena, dijagnostika (opservacija ponašanja, vještina i sl.) stjecanje uvida u komunikacijske i socijalizacijske vještine, procjena koliko dijete razumije određene zadatke, procjena pažnje i koncentracije te načina komunikacije
Razvoj procesa u grupi	Razvoj grupne dinamike, kreiranje grupne kohezije i vršnjačkih interakcija, jačanje zajedništva, osvještavanje uloga i pozicija, suradnja, socijalna interakcija
Motivacija i koncentracija	Razvijanje koncentracije i pažnje, poboljšanje motivacije za učenje ili neku aktivnost, motivacija za rad na satu, razbijanje školske rutine zagrijavanje, poticanje članova na aktivnost
Pozitivno ozračje	Stvaranje pozitivnog ozračja unutar razrednog odjela
Vještine i sposobnosti	Uvježbavanje vještina, učenje (i vježbanje) socijalnih i komunikacijskih vještina, vježbanje samokontrole, usvajanje pravila, razvijanje intelektualnih i empatijskih sposobnosti

Prevenција i mentalno zdravlje	Prevenција, univerzalna prevenција, zaštita i unapređenje mentalnog zdravlja
Upoznavanje i odnos	Uspostava odnosa, upoznavanje, bolje upoznavanje
Tretman općenito	Tretman

Po pitanju učinkovitosti interaktivnih igara u radu s korisnicima, 95% (18) sudionika se izjašnjava da je veoma učinkovito, referirajući se na pojedine od navedenih ciljeva, dok se jedna sudionica izjašnjava da je korištenje igara u njezinom radu relativno uspješno. Slijedi navod jednog od komentara: *"Takve su tehnike djeci jako bliske i visoko su motivirani. Također koristeći igru i ekspresivne tehnike moguće je poboljšati tretmansku učinkovitost jer djeca kroz igru mogu vježbati i poboljšati svoje opće funkcioniranje. Igra djeci pruža i sigurnost kroz priliku da prorade svoje probleme projicirajući ih u simbole u igri (lutke, likove) te puno više izraze svoj unutarnji svijet nego bez korištenja tih tehnika."*

Od 20 sudionika koji ne koriste igrovne aktivnosti u radu, njih 12 kao razlog navodi ograničenja radnog mjesta, pri čemu spominju prostorna i vremenska ograničenja kao i organizaciju rada (primjer: usmjerenost na učenje i usvajanje novog gradiva ostavlja malo prostora za kreativniji rad). Dvoje sudionika kao razlog navodi osobne preferencije, a jedna sudionica smatra da nije prikladno sa skupinom korisnika s kojima radi. 5 sudionika navodi da je nešto drugo razlog što ne koriste ove tehnike, pri čemu jedan od njih pojašnjava da uglavnom koristi druge tehnike, a 1 da se radi o nedostatku vremena i kapaciteta.

77% (24) sudionika smatra da je korištenje interaktivnih igara prikladno u svim ustanovama i sa svim skupinama korisnika, dok pojedini stavljaju naglasak zadovoljenje određenih uvjeta: prilagodba skupini, pojačana kontrola izvedbe u pojedinim institucijama, prikladna educiranost stručnjaka te pokušaj, ali ne i inzistiranje kada postoji otpor. Dvoje sudionika navode korisnike ili ustanove gdje smatraju da rad s ovim tehnikama nije prikladan. Navode se: osobe s težim mentalnim i motoričkim teškoćama te ustanove socijalne skrbi. Četvoro sudionika navode da ne znaju kako bi odgovorili na ovo pitanje.

88% (36) sudionika navodi da primjećuju potrebu za korištenjem interaktivnih igara u svome radu. Kao ono što bi pomoglo da u okviru svog radnog mjesta više koriste interaktivne igre navode:

Edukacija	Dodatne edukacije, supervizija, pristupačna cijenu edukacije
Podrška nadređenih i kolega	Fleksibilnost nadređenih, podrška nadređenih i

	kolega
Drugačija organizacija posla	Drugačija organizaciju posla preraspodjelu radnog vremena, oslobađanje od pojedinih poslova
Aдекватniji radni uvjeti	Resursi, uvjeti, materijalni uvjeti, prostor, oprema/materijali i vrijeme
Ostalo („katalog dostupnih igara“)	Na jednom mjestu vidjeti koje sve igre postoje te koje su i gdje dostupne za kupnju

Sudionici istraživanja dali su i određene poruke o primjeni kreativno ekspresivnih tehnika i igre u socijalnopedagoškom radu::

- *“Navedene ekspresivne tehnike treba koristiti puno više jer to je pristup koji je zanimljiv, učinkovit i nadasve ljekovit.”*
- *“Interaktivne igre i kreativno ekspresivne tehnike predstavljaju neizostavan sadržaj mnogih socijalnih pedagoginja/pedagoga. Bilo bi ubuduće vrijedno istražiti svrhu njihove primjene i utjecaj/doprinos njihove primjene socijalnopedagoškom radu.”*
- *"Socijalnim pedagogima treba “dodatnih alata.”*
- *"Podržavam zaokret, odnosno usmjeravanje na primjenu kreativnih tehnika i igara u radu s maloljetnicima s poteškoćama u ponašanju (razgovori su out) :-)."*

4. 1. 4. Zaključak temeljem online istraživanja

Bitno je naglasiti da ovaj mali broj sudionika zasigurno nije reprezentativan uzorak, no informacije dobivene od ovih stručnjaka mogu poslužiti kao orijentir za daljnje istraživanje ovog područja.

Gotovo svi sudionici izrazili su osobni interes za ove tehnike. Moguće je da su se upravo oni stručnjaci koji ove tehnike koriste ili se za njih interesiraju i odazvali na sudjelovanje u istraživanju.

Nije neobično, obzirom na iskazan interes, da većina sudionika ima iskustvo u radionicama, seminarima ili drugim aktivnostima u kojima su se ove tehnike koristile, a manji broj njih (oko četvrtina za kreativno ekspresivne tehnike, te nešto manje od petine za igru) iskustvo su stekli i kroz edukacije za rad upravo s ovim tehnikama.

Sudionici navode širok spektar različitih tehnika koje koriste, a može se primijetiti da mnogi od njih već u dijelu ankete koja se odnosi na kreativno ekspresivne tehnike navode i igrovne aktivnosti. Na

pojedina pitanja o igrovnim aktivnostima odgovorio je manji broj sudionika nego na ista pitanja o kreativno ekspresivnim tehnikama, moguće upravo zato što su već ranije, govoreći o tim tehnikama, obuhvatili i područje igre. Također, mnogi su sudionici za pojedina pitanja o igri kao odgovor naveli “isto kao i za kreativno ekspresivne tehnike” i sl. Nešto je manje sudionika koji u radu koriste igru u usporedbi s onima koji koriste kreativno ekspresivne tehnike, što ne čudi obzirom da kreativno ekspresivne tehnike obuhvaćaju širi spektar tehnika.

Gotovo svi sudionici koriste ove tehnike u radu s djecom i mladima, a tek pojedini u radu s odraslima. Koriste ih u okviru brojnih različitih radnih mjesta te s čitavim spektrom različitih ciljeva te sukladno tome i učinkovitost korištenja ovih tehnika opisuju kroz različita područja.

Otpriblike polovica od sudionika koji ne koriste ove tehnike kao razlog navodi ograničenja radnog mjesta.

Većina sudionika po pitanju prikladnosti korištenja ovih tehnika s pojedinim skupinama korisnika i na pojedinim radnim mjestima navodi kako smatraju da je prikladno svugdje i sa svima, no više njih se osvrće na to da je važno da stručnjak “zna što radi”.

Većina sudionika navodi i kako primjećuju potrebu za korištenjem ovih tehnika na svome radnom mjestu, a kao ono što bi im pomoglo navode pretežno dodatne edukacije te drugačije uvjete rada.

4. 2. Intervjui sa socijalnim pedagoginjama koje primjenjuju kreativno ekspresivne tehnike u svom radu

Polustrukturirani intervju provela sam s pet socijalnih pedagoginja koje su se u online anketi izjasnile voljnim za sudjelovanje u daljnjem istraživanju za potrebe ovog rada. S tri sam se sudionice susrela uživo, jedan je intervju proveden preko Skypea, a jedan telefonski. Slijede pitanja po kojima sam se vodila u provođenju intervjuja, zatim kratko predstavljanje sudionica te sažetak intervjuja po ključnim područjima o kojima su se sudionice izjasnile. Potpuniji doživljaj navedenog omogućuju sadržaji intervjuja koji se nalaze se u Prilozima 1, 2, 3, 4 i 5. Nude sliku šireg konteksta i iskustva iz kojeg svaka od sudionica progovara uz vrijedna profesionalna iskustva i stavove vezano za ovo područje, ali i teme koji se ne dotiču izravno rada s ovom skupinom tehnika. Uz citate iz intervjuja u ovom dijelu rada stavljene su šifre S1 – S5 koje označavaju sudionice 1 – 5 abecedno prema imenu.

Pitanja za intervju:

- 1. Molim da se ukratko predstavite; kako se zovete, koliko godina imate, gdje ste zaposleni?*
- 2. Naveli ste da imate osobni interes za kreativno ekspresivne tehnike i igru; molim vas da, koliko*

želite, opišete njihovu ulogu u vašem osobnom životu?

3. *Naveli ste da ste educirani u..., koliku ulogu to ima za korištenje ovih tehnika u vašem radu?*
4. *Jeste li ih koristili i prije edukacije i što je bilo drugačije?*
5. *Gdje ste, koliko dugo i s kojim skupinama korisnika do sada bili zaposleni?*
6. *Gdje i s kojim korisnicima ste koristili ove tehnike?*
7. *Koja vam je tehnika favorit u smislu užitka u njenom provođenju?*
8. *Koja vam je tehnika favorit po pitanju njezine učinkovitosti u radu?*
9. *Možete li navesti neke specifičnosti korištenja ovih tehnika općenito i/ili sa skupinama s kojima ste (bili) u kontaktu?*
10. *Prihvaćaju li svi ove tehnike jednako, ako ne- kako se nosite s osobnim različitostima korisnika?*
11. *Ima li korisnika s kojima ih uopće ne koristite?*
12. *Imate li i negativnih iskustava s korištenjem ovih tehnika?*
13. *Koliko ovaj rad u vašem iskustvu vodi korisnike u kontakt s vlastitim emocijama?*
14. *Koliko to smatrate prikladnim za socijalnopedagoški rad kako takav (npr. obzirom da se on po sebi razlikuje od psihoterapijskog rada) i za ustanovu u kojoj radite?*

+AKO su terapijski educirani:

* Kakav je odnos vaše uloge kao psihoterapeuta i uloge kao socijalnog pedagoga?

* Postoji li razlika među tim ulogama i kako se s njome nosite na radnom mjestu socijalnog pedagoga?

15. *Koje vaše osobine pridonose korištenju ovih tehnika?*
16. *Koje vas vaše osobine udaljavaju od korištenja ovih tehnika?*
17. *Smatrate li da bi ove tehnika trebale imati svoje mjesto u fakultetskoj edukaciji ili na druge načine (opišite)?*
18. *Smatrate li da su ove tehnike općenito prikladne i prihvaćene u struci (opišite)?*
19. *Želite li još nešto reći vezano za ovu temu?*

Ana Fabijan (30) zaposlena je u Osnovnoj školi Benkovac kraj Zadra kao voditelj posebnog odjela za učenike s organski uvjetovanim poremećajima u ponašanju koji imaju rješenje o primjerenom obliku školovanja. Ranije je bila zaposlena u 2 škole kao stručni suradnik edukacijsko rehabilitacijskog profila. Čitavo vrijeme svojeg radnog staža radi s djecom sa širokim spektrom teškoca: intelektualnim teškoćama, govorno jezičnim teskoćama, ADHD-om, autizmom itd. Završila je četverogodišnju edukaciju iz terapije igrom – osnovnu razinu te napredne tehnike i teorije u terapiji igrom. Edukacija je uz samu igru obuhvaćala i druge kreativne i ekspresivne tehnike.

Dajana Jurinčić (32) trenutno nije zaposlena.

Dosada je bila zaposlena u centrima za socijalnu skrb Trnje, Velika Gorica i Karlovac, u Domu za odgoj djece i mladeži Zagreb, pri Forumu za kvalitetno udomiteljstvo, u savjetovalištu Luka Ritz te uz to na honorarnim poslovima, uglavnom u projektima za udruge. Educirana je u dramskom području; u Francuskoj za rad s lutkama i teatrom sjena, a u Londonu za rad s dramskom pedagogijom, igrom i teatrom sjena. Educirala se i kod Ivane Marijančić, bavila se forum kazalištem, a trenutno od kolegice s kojom surađuje u radu dramskog studia uči procesnu dramu.

Latinka Longin (46) zaposlena je 11 godina u Dječjem vrtiću Rijeka, trenutno kao defektolog odgajatelj u mješovitoj skupini u koju je integrirano četvero djece s teškoćama iz spektra autizma, ranije i kao stručni suradnik. Završila je edukacije "Stres, trauma, oporavak", "Elementi Montessori pedagogije" i kratku edukaciju za rad s tehnikom "Ples pisanja".

Nikolina Kolić Antolović (31) zaposlena je već 7 godina u Odgojnom zavodu u Turopolju, a prije toga radila je 1, 5 godinu kao stručni suradnik u osnovnoj školi. Educirala se na području integrativne dječje i adolescentne psihoterapije, a trenutno je u edukaciji za trenera odnosno edukatora. Od kreativno ekspresivnih tehnika za koje je educirana spominje grupnu i individualnu psihodramu, terapiju igrom, Winnicott škrabalice te Leunerovu imaginaciju.

Ružica Korov (57) zaposlena je u Centru za socijalnu skrb Osijek, pri odjelu za djecu, mlade, brak i obitelj. Radi i kao supervizor s kolegama iz sustava socijalne skrbi i iz drugih ustanova koje se bave radom s ljudima. Educirala se kroz seminar "Stres, trauma, oporavak" te kroz edukaciju za superviziju psihosocijalnog rada.

Vezano za **ulogu ovih tehnika u osobnome životu** dio sudionica navodi osobne afinitete, a dio govori o traženju pristupa koji funkcionira s korisnicima s kojima rade kao poticaju da istraže ovo područje. Isprepliću se dakle kao motiv osobni interesi i potrebe profesionalne uloge - kod nekih je prvo došlo jedno, a kod nekih drugo. Spominje se tako i korištenje ovih tehnika u radu s vlastitom djecom, kao i njega unutarnjeg djeteta, ali i bavljenje tim tehnikama u slobodno vrijeme, poticanje prijatelja na igru u odrasloj dobi i dr.

Više sudionica navodi kako su im edukacije donijele prvenstveno uvid, strukturu i jasnoću. Dosta se slično izjašnjavaju po pitanju **uloge edukacija za vlastiti rad**. Pojašnjavaju i navode dodatno prednosti edukacija: da znaju zašto koriste određene metode i tehnike te obzirom na to i biraju aktivnosti; forma, put i obličje te uvid u to koliko je potencijala u korištenju ovih tehnika, kao i moćniji i dublji rad s njima. Naglašavaju i veliki značaj osobnog iskustva s tehnikama koje koriste. Sve su korisnice i ranije koristile barem poneku od tehnika, stoga konkretno primjećuju razliku nakon

edukacije - s jedne strane ona daje okvir i značenje onome što se radi, a s druge strane donosi nova iskustva i osobne uvide te širi lepezu tehnika koje se mogu koristiti.

Kao **tehnike koje su im omiljene i najčešće ih koriste** navode čitav spektar različitih tehnika koje ću ovdje navesti, uz pojedine **prednosti tih tehnika** kako ih vide sudionice:

- Modeliranje – dobivanje uvida; taktilni dio (kontakt s materijalom) relaksira.
- Pješčanik – stjecanje uvida u unutarnji svijet djeteta kroz raspored minijatura u prostoru i simbole, proigravanje problemskih situacija, rekonstruiranje disfunkcionalnih shema, korisnik kroz igru ima priliku zadovoljiti neku trenutnu potrebu.
- Crtež – jako je koristan ako se na pravi način djetetu postave pitanja – o osjećajima, likovima, dijelovima crteža, stručnjak ima priliku vidjeti s kojom je energijom dijete nešto pokušalo prikazati.
- Winnicott škrabalice – korisnik ima priliku bez da to konkretno kaže dati poruku što ga trenutno muči i što od stručnjaka treba, a stručnjak ima priliku na slikovit način pružiti podršku.
- Leunerova imaginacija – korisnicima u instituciji daje mogućnost zamišljanja nekog drugog prostora i vremena te olakšava otpuštanje napetosti.
- Asocijativne karte – korisnici dobro reagiraju na ono što ne traži govor iz svoga ja, već preko objekta te njihovotumačenje često iznenađuje stručnjake.
"Ja se svaki put oduševim sa sposobnošću djeteta da se na taj način prikaže." (S5)
- Biblioterapija – kroz lik iz priče djeca se mogu lakše izraziti te se lakše može doprijeti do njihova unutarnjeg svijeta; korisno je pisanje pisama, iskazivanje misli, pogotovo kod konflikata: "Bezbolnije je posvađati se na taj način!"
- Procesna drama – korisnik u dramskom svijetu može biti što god poželi bez osuđivanja, stječe izravno iskustvo i istražuje, uči i zaključuje, a voditelj ima alat za vođenje i daljnju diskusiju.
- Psihodrama – daje mogućnost bivanja u "kao da" svijetu, koja je posebno važna djeci u instituciji, daje odmak od institucionalnog konteksta; u individualnoj psihodrami korisnici rade s objektima, npr. kamenčićima te lakše percipiraju prikaz neke vlastite situacije kad vide kako su je "složili" u prostoru.
- Brain gym i ples pisanja – pokret je jako važan za ponašanje i emocije, metode smiruju te povezuju lijevu i desnu hemisferu mozga.
- Kutija puna osjećaja – djeca uče raspoznavati emocije i rješavati problemske situacije.

Vidimo da sudionice koriste mnogo različitih tehnika (još ih je spomenutih uz nabrojane, no navode se samo one o kojima se više govorilo). Zanimljivo je primijetiti kako među istaknutim prednostima ovih tehnika koje su sudionice navele ima i različitosti i sličnosti. Vjerujem da svaki stručnjak za rad

sa svakom od tehnika ima individualno iskustvo zašto je ta tehnika važna u njegovom radu, koje područje rada dotiče i olakšava. Vidljivo je i u rezultatima online ankete da su zbilja brojna područja kroz koja se ocrtavaju prednosti ovakvoga rada.

Uz prednosti navedene vezano za pojedine tehnike, određene se **prednosti navode i za rad s ovom skupinom tehnika općenito.** *"Za progurati bilo kakvu temu, rad na potrebama djeteta, na njegovom pripremanju i vraćanju odgovornosti, na osposobljavanju kroz život, to je po meni najjednostavnije kroz kreativne tehnike i igre."* (S5) Sudionice navode kako same tehnike djeluju terapijski, djeluju rasterećujuće i daju priliku izraziti osjećaje na prihvatljiv način, korisnik se ne osjeća prozvanim, dolazi u kontakt sa sobom na nov način, ostvaruje se opuštajuća atmosfera te se lakše gradi povjerenje, pristupačnije su i prirodnije od drugačijih tehnika za rad s djecom te korisnici bolje reagiraju kad ih se uključuje u rad nego kroz formalnu strukturu. Koriste ih i u edukativnom radu, kod nelagode u grupnom radu, kad je korisnik u krizi i potrebno je doći do "brzog ulaza za rad", za razbijanje predrasuda koje korisnici i roditelji često imaju kada moraju koristiti socijalnopedagoški rad, kod prilagodbenih teškoća te u brojnim situacijama tijekom provedbe mjere s maloljetnicima, pri čemu su ove tehnike od pomoći i kad je potrebno dobiti uvid što je u podlozi određene problemske situacije. Jedna od sudionica naglašava različitost situacija i individualne razlike korisnika te joj je upravo zato korisno imati na raspolaganju čitavu paletu različitih tehnika rada. Način izbora tehnike uči se i kroz iskustvo, a potrebno je *"birati pristup kojim možemo pristupiti nedobrovoljnom klijentu i pokušati mu na neki način prodati pomoć i podršku a da ne skuži, jer ju naravno želi, ali ne može tražiti niti prihvatiti."* (S4) Sudionice rade s različitim skupinama korisnika, što je jasno prema različitosti njihovih radnih mjesta te su educirane za rad s različitim tehnikama. Konkretniji opisi situacija i načina rada dostupni su u sadržajima intervjuja u Prilozima 1 - 5.

Sudionice koje su završile edukacije za terapijski rad ne nalaze problematičnim u radu naći prikladnu **granicu između terapeutske i socijalnopedagoške uloge**, štoviše, one se nadopunjuju. Važno je, međutim, što navode sve sudionice, u socijalnopedagoškom radu ne ići u terapijski dio i ostati u okvirima svoga radnoga mjesta. Naglašavaju kako je važno da je stručnjak educiran i da drži granice kako ne bi vodio korisnika u nešto za što nije spreman, *"nije dobro zagrebatu u emocije i onda otići"* (S2). Važnom naglašavaju dosljednost u radu te ističu kako je neprikladno postavljati dijagnoze.

Kao razliku u korištenju ovih tehnika iz uloge socijalnog pedagoga i iz uloge terapeuta (igrom), jedna od sudionica primjećuje da kao socijalni pedagog više manipulira tehnikama kako bi postigla poželjno ponašanje djeteta u školi, dok kao terapeut igrom to ne radi već pušta dijete da bude kakvo jest i da ono vodi igru, što u školskom kontekstu nema priliku raditi.

U dramskim se tehnikama često radi s pričama koje se nekoga od pojedinaca tiču osobno i ukoliko kroz to dođe do otvaranja, uloga je socijalnog pedagoga uputiti korisnika da to dalje prorađuje na

druge načine, ali sam proces zaustaviti da ne ide u terapijski dio. Često dođe upravo do toga da adolescenti kroz takav rad uopće stvore uvid da bi se na nekom području trebalo raditi.

Katkada se pak stvori situacija frustracije upravo da bi se korisnike osvijestilo u tom stanju, ukazalo na različite mogućnosti reakcije te ih se zatim polako vodilo u razrješenje izazvane frustracije.

Jedna od sudionica čije edukacije nisu terapijske podloge navodi kako same tehnike djeluju terapijski. Navodi također kako treba paziti da se ne prelazi granice vlastite struke, a uvijek se postavlja pitanje gdje je u konkretnoj situaciji granica do koje treba ići, no sa stečenim radnim iskustvom, tim se pitanjima ne zamara dok god ono što radi daje rezultat.

Sudionica koja je radila kao odgajatelj u odgojnom zavodu kaže kako u tretmanski rad s terapijskim elementima nije uzimala korisnike koji su iz njezine odgojne skupine zbog konflikt uloga. Terapijski može raditi samo s korisnicima u provedbi čije odgojne mjere ne sudjeluje izravno, svakodnevno, jer tako može neovisno podržati njihove procese. Nadalje, smatra kako korisnici s kojima radi imaju iskustva s kojima se i najzdravija struktura teško može nositi, koja traže dugotrajan psihoterapijski proces koji trenutno nije moguće ostvariti te rušenje njihovih obrana može biti kontraproduktivno i izazvati dodatne teškoće u funkcioniranju. Također, navodi kako je neodgovorno krenuti s psihoterapijom za čiji razvoj nema uvjeta u sklopu radnoga mjesta, to samo može potvrditi sliku korisnika o odraslim osobama koje su neadekvatan uzor, biti još jedan odnos koji ih izdaje. *"Čisto idem u minimum prikaza jednog zdravog odnosa sa jasnim granicama i osobe koja pruža podršku unutar kapaciteta mogućnosti ustanove i mog djelokruga rada."* (S4) Pojedinačne intervencije kroz koje koristi i ovu skupinu tehnika nisu joj isključivo sredstvo rada, već pomoć da se bavi svojim socijalnopedagoškim radom i ostvari ciljeve koje maloljetnik ima u svojoj mjeri.

Može se dakle zaključiti kako su ove tehnike korisne i za osobniji rad s korisnikom i za ostvarenje ciljeva praktične prirode koje situacija i ustanova nalažu.

Reakcije korisnika u pravilu su pozitivne te je rad s ovim tehnikama često prihvaćen lakše nego rad s drugačijim tehnikama. Mlađi se korisnici lakše upuštaju u rad, a sa starijima je potrebno dobro planirati uvodne aktivnosti kako bi se prošlo kroz početne otpore. Sudionice kažu kako većina prihvati ovakav rad iz prve, pogotovo obzirom da im je to nešto drugačije o onoga što su navikli raditi i doživljavaju to kao igru, a ne kao da se "nešto radi". Također, korisnici su se često već "naslušali verbalnog" prije nego što dođu u kontakt sa socijalnim pedagogom. Oni korisnici koji opreznije ulaze u rad ovim tehnikama uglavnom su anksiozni korisnici i oni koji općenito suzdržanije reagiraju na nešto što im je novo. No, uloga je stručnjaka upravo i raditi s otporom, balansirati situaciju, zajedno s korisnicima kreirati daljnji rad.

Posebnu važnost, pa i nužnost korištenja ovakvih tehnika, ističu kod rada s djecom s teškoćama u razvoju.

Ističe se i iznimna važnost prilagodbe svakom pojedincu, što je velik izazov kod rada u većim

skupinama pa se u tom kontekstu spominje i da je učinkovitost katkada upitna. S druge strane, kao odgovor na taj izazov predlažu podjelu veće grupe u manje skupine čije se aktivnosti prilagođavaju razini energije i interesima.

Više sudionica navodi kako problem s prihvaćanjem nemaju sa samim korisnicima, već s **roditeljima i kolegama** na radnome mjestu, kojima je često potrebno dodatno pojašnjavati i demonstrirati što se i na koji način ovakvim radom postiže. Jedna sudionica tako navodi: "*Roditelji i dalje očekuju da je učenje i poučavanje da se sjedi za stolom i rješavaju radni listići.*" (S3) S druge strane, kad su roditelji uključeni u ovakav rad, često se zainteresiraju i lako surađuju. S kolegama se pak često radi o neskladu između njihovih različitih uloga – učitelj primjerice ima kao osnovni cilj prenijeti gradivo, a socijalni pedagog otvoriti dijete, raditi na njegovim problemima i ostvariti da se dijete u školi osjeća dobro. Jedna od sudionica ističe posebno zadovoljstvo što je od nadređenih uvijek imala podršku za rad s ovakvim tehnikama te pretpostavlja da ne bi ostala na svome radnom mjestu da nema uvjeta za ovakav rad. Da se u sustav može uvoditi inovacije govori sljedeći citat: "*Ako te kolege i nadređeni s određenim vremenom vrednuju kao osobu koja je dovoljno efikasna, onda i prihvaćaju tehnike kojima radiš ako postižeš rezultat i stojiš iza svojih postupaka, rezultata, intervencija.*"(S4)

Sve sudionice smatraju **rad s ovim tehnikama** potpuno **prikladnim za socijalnopedagoški rad** pri čemu nabrajaju brojne različite ustanove promišljajući gdje bi se sve i s kime moglo raditi na ovakav način u okvirima socijalne pedagogije. Za senzibilizaciju stručnjaka za korištenje ovih tehnika smatraju da im aktivnosti treba predstaviti na način da u njima sudjeluju, a dobra bi platforma za to mogle biti supervizije rada koje su često predviđene, ali ne i ostvarene. Jedna od sudionica također daje ideju da se osmisli program najprimjenjenijih tehnika koji bi se mogao implementirati u rad. Navodi se kako u socijalnopedagoškom radu ima "neiskorištenog prostora" za ovakav vid rada. Reorganizacija koja bi tome pogodovala nije jednostavna, a najveća su prepreka prostorna i vremenska organizacija. Jedna od sudionica navodi primjer centra za socijalnu skrb za koji kaže da bi trebao biti na usluzi lokalnoj zajednici, a već time što je radno vrijeme samo ujutro zatvara vrata mnogim potencijalnim korisnicima ili otežava korištenje usluga – većina roditelja ujutro radi te je potrebno uzimati godišnji odmor, izostajati iz škole i sl. Njezina je ideja da bi bilo odlično kad bi se sudjelovanje u radionicama i sl. nudilo u večernjim satima.

Sudionica koja radi u vrtiću navodi kako nema ideju kako bi radila bez korištenja ovih tehnika, a sudionica koja radi u odgojnome zavodu slično tome kaže kako "*jednostavno nije dovoljno danas s klincima razgovarati*" (S4). Također navodi kako socijalne pedagoge ne vidi u uredima, već na ulici, na terenu, na dvorištu primjenjujući sve moguće tehnike i pristupe rada na način da se znaju, mogu i moraju prilagoditi svakom maloljetniku. Sukladno tome, jedna se sudionica prisjeća poruke 1. kongresa socijalnih pedagoga: "*Integritet i identitet struke stvaraš ti sad ovog trena na terenu.*" (S5)

Navodi također kako je etička odgovornost stručnjaka da ukazuje na nedostatke sustava - stručnjak je dužan alarmirati, tražiti od nadređenih, izjasniti se u svojoj udruzi, ministarstvu, pisati stručne radove itd-. Učiniti sve što može da ukaže na potrebe u struci te smatra da bi svi to trebali raditi jer kad određena masa govori o nekom problemu, odjek je drugačiji nego kada to rade pojedinci. *"Malo nas je, ali trebamo se držati, raditi na tom identitetu, biti u kontaktu sa zajednicom, koristiti sve što misliš da može pomoći... biti kreativan."* (S5)

Po pitanju **edukacije za rad s ovim tehnikama na fakultetu** sve sudionice smatraju da je potreban sadržaj u kojem će studenti izravno iskusiti takav rad. U tom se kontekstu navodi: *"Ono što sam ja naučila na edukaciji iz terapije igrom je da ti ne možeš nešto znati kakvu moć ima, odnosno kako djeluje ako to sam ne probaš. Mislim da cjelokupno taj proces, ako se radi o korištenju kreativno ekspresivnih tehnika, moraš osjetiti na sebi da bi znao to primijeniti na nekom drugom."* (S1)

Na studiju socijalne pedagogije, smatraju, kontakta s ovim tehnikama ima više nego na studijima srodnih struka, ali ipak bi moglo biti više, a predlaže se kolegij koji bi bio usmjeren upravo na te tehnike. Više sudionica navodi i kako je takvih sadržaja već sada više, otkad su one završile studij.

Kao **vlastite osobine koje doprinose korištenju ovih tehnika u radu** sudionice navode: zaigranost, ležernost, empatičnost, poštovanje prema korisnicima, šalu na vlastiti račun, prilagodbu svakom pojedincu, neposrednost, užitak u igri i entuzijazam, osobni dječji dio, otvorenost, širinu, empatičnost, dosljednost i autentičnost. Spominje se i prilagodba mladima i interes za "svijet mladih" – praćenje trendova o popularnoj glazbi, aktualnim video igricama i dr.

Kao **karakteristike koje otežavaju ovakav rad** navode nesigurnost i strah te perfekcionizam, kao i ideju da će stariji korisnici teško prihvatiti igrovne aktivnosti. Dvije sudionice ne primjećuju takve karakteristike kod sebe i smatraju da i koriste ove tehnike jer im je to "jača strana".

Pojedine sudionice navode i kako su kroz edukaciju gradile neke od karakteristika koje pomažu, odnosno prevladavale probleme s onima koje otežavaju rad.

Tema koju spominju sve sudionice jest **važnost odnosa s korisnicima**. S jedne strane ga spominju kao osnovu socijalnopedagoškoga rada i nužan temelj za primjenu svih metoda, vještina i tehnika, pa i kreativno ekspresivnih, te njihovo kombiniranje i korištenje. S druge strane, upravo kreativno ekspresivne tehnike često koriste za uspostavljanje potrebnog kvalitetnog odnosa s korisnicima. Jedna od sudionica spominje vlastitu "kreativnu tehniku" koja se tiče odnosa, a naziva je autoritetom ljubaznosti: *"Nikad u ovom poslu nisam pogriješila kad sam dala čovjeku važnost i kad sam imala tzv. razinu ravnopravnog dostojanstva. Znači ja nisam nikakva baba roga, a niti sveznajuće osoba, ali sam ipak u odnosu na tebe neke vrste autoritet, što se tiče nekog znanja i ljubaznosti. Ja to zovem autoritet ljubaznosti i na njega svatko odgovara. To je isto moja kreativna tehnika ja bih rekla."* (S5)

Naposljetku bih rekla da odnos poštovanja prema korisniku i vođenje računa o granicama struke i vlastite educiranosti i kompetentnosti otvaraju vrata za autentičnost svakom stručnjaku, značilo to da će kreativno ekspresivne tehnike i igra biti neizostavan dio njegova profesionalnog identiteta ili pak da ih neće koristiti.

5. Zaključak

Kreativnost se danas sagledava kao potencijal svojstven svakom ljudskom biću, a koji može biti potican ili potiskivan. U radu s kreativno ekspresivnim tehnikama s korisnicima unutarnji pomak, odnosno unutarnji produkt kreativnog procesa je poželjan ishod rada, primaran nad nastalim kreativnim djelom. Smatra se kako je umjetnost dio života i iscjeljenja kroz čitavu ljudsku povijest, a korijeni art terapije vežu se uz šamansku kulturu. U 19. i 20. stoljeću psihijatrija prepoznaje pozitivne učinke art terapije na bio-psiho-socijalnu strukturu čovjeka te ona uskoro dobiva značajno mjesto i u drugim područjima, u znanosti i praksi (Škrbina, 2013). U ovome radu govori se o art ekspresivnim terapijama obzirom da ih čini primjena kreativno ekspresivnih tehnika i imaju brojne komponente relevantne za socijalnopedagoški kontekst, a ne samo terapijsku (kliničku) komponentu. U kreativno ekspresivne tehnike ubraja se najčešće korištenje likovnosti, glazbe, plesa i pokreta, drame, biblioterapije i igre. Radi se o korištenju kreativnih medija za izraz i prorađivanje aktualnih tema i problema. Kao neke od specifičnosti rada s ovim tehnikama navodi se samoizražavanje, aktivna participacija, imaginacija i povezanost uma i tijela (Malchiodi, 2007). Ove tehnike također korisniku pružaju platformu za slobodno i sigurno iskušavanje različitih ponašanja i istraživanje potencijalnih rješenja neke situacije. Mnogi autori pišu o ulozi kreativnosti u odgojnoj obrazovnom sustavu te se potiče stručnjake u ovom kontekstu, ali i šire, da stvaraju podržavajuće uvjete za razvoj kreativnih potencijala učenika (korisnika). Perić (2016) smatra kako se kreativne sposobnosti razvijaju upravo kroz praktičnu primjenu, a zadatak je stručnjaka pomoć u razumijevanju tih procesa i uspostavljanja kontrole nad njima. U ovome je radu fokus na rad s ovom skupinom tehnika u okvirima socijalnopedagoške struke u praksi. Zadaća je struke da opća društvena saznanja transformira u pojedinačne i osobne priče u realnom životnom okruženju (Žižak, 1999), pri čemu je često potrebno djelovati ne samo kroz razgovor, već i aktivnosti koje će za korisnika biti novo i uspješno iskustvo, kroz koje će njegov identitet biti pozitivno potvrđen (Kobolt, 1997). Za potrebe ovoga rada provedena je online anketa sa svrhom stjecanja uvida u iskustva i stavove socijalnih pedagoga vezano za

korištenje ove skupine tehnika, a kroz propitivanje osobnog interesa za tehnike, iskustva sudjelovanja u radionicama koje ih sadrže, edukacije za njihovo korištenje, korištenja u radu (koje tehnike, s kojim skupinama, unutar kojeg radnog mjesta), korištenja ovih tehnika od strane kolega na radnom mjestu, ciljeva (svrhe) te učinkovitosti korištenja ovih tehnika, razloga za njihovo ne korištenje, potrebe za njihovim korištenjem te onoga što bi pomoglo da se više koriste. Uzorak nije reprezentativan, ali pruža vrijedne podatke. Gotovo svi sudionici koriste ove tehnike u radu s djecom i mladima, a tek pojedini u radu s odraslima te ih koriste ih u okviru brojnih različitih radnih mjesta i s čitavim spektrom različitih ciljeva. Gotovo svi sudionici također smatraju ovakav rad prikladnim za sve skupine korisnika i sve ustanove u kojima rade socijalni pedagozi, ukoliko su stručnjaci prikladno educirani i kompetentni za rad. Prednosti rada s ovim tehnikama koje opisuju sukladne su saznanjima koja se navode u stručnoj literaturi. Ove tehnike u praksi, navode sudionici, bitne su u brojnim područjima: pogoduju preventivnome radu, upoznavanju i uspostavljanju odnosa, u procjeni, tretmanu odnosno terapijskom procesu, provedbi odgojnih mjera, radu na problemima, komunikaciji o kritičnim situacijama i uopće, izražavanju, razvoju procesa u grupnome radu, stvaranju pozitivnog ozračja, opuštanju, zabavi i socijalizaciji, uspostavljanju koncentracije i motivacije, učenju, usvajanju vještina. Kao prednosti navodi i se njihova prikladnost za rad sa specifičnim skupinama korisnika i specifičnim situacijama i to što ne traže verbalizaciju. Većina sudionika navodi i kako primjećuju potrebu za (dodatnim) korištenjem ovih tehnika na svome radnom mjestu, a kao ono što bi im pomoglo navode pretežno dodatne edukacije te drugačiju organizaciju, odnosno uvjete radnoga mjesta. Provedeni su i intervjui s pet socijalnih pedagoginja koje ove tehnike koriste u svome radu. Sudionice detaljnije opisuju svoj rad, važnu ulogu ovih tehnika u svome profesionalnom iskustvu i prednosti rada s ovim tehnikama. Edukacije za provođenje ovih tehnika pružile su im bitne nove uvide i strukturu za rad, a u osnovi toga stoji vlastito iskustvo prolaženja kroz kreativno ekspresivne aktivnosti, koje smatraju bitnim preduvjetom za kvalitetan rad. Neke od sudionica su educirane za terapijski rad, no u praksi se terapeutska i socijalnopedagoška uloga najčešće nadopunjuju, uz nužno vođenje računa o granicama struke. Korisnici u pravilu lako i rado prihvaćaju ovakav rad, a katkada ga je potrebno dodatno pojašnjavati roditeljima, kao i kolegama na radnom mjestu. U socijalnopedagoškom području, smatraju, ima neiskorištenog prostora za rad s ovim tehnikama, a da se to promijeni bile bi potrebne određene promjene u organizaciji ustanova, kao i dodatna senzibilizacija stručnjaka za potencijale ovoga rada, pa i samo upoznavanje s tehnikama. Sve sudionice dodatno ističu važnost kvalitetnog odnosa s korisnikom, koji je preduvjet za ovakav rad, ali ga i grade koristeći kreativno ekspresivne tehnike.

Proučavajući kreativnost kao ljudski aspekt i potencijal, uz ekspresiju iste te igru kao potencijalan oblik međuprožimanja kreativnosti i ekspresije, rad s tehnikama koje ih obuhvaćaju vidim kao iznimno bogaćenje "repertoara" za rad s korisnicima. Činjenica je da smo kao pojedinci iznimno različiti i da je, bez obzira na naše osobne preferencije, nužno prilagoditi pristup korisniku, pa tako i

ne forsirati ovakve tehnike bez da provjerimo da korisnik zbilja ne uživa niti profitira na drugi način jer jednostavno "nije taj tip", ili pak njegovo trenutno iskustvo ne pogoduje takvome radu. S druge strane, možda upravo ove tehnike mogu otvoriti vrata prema pojedinim korisnicima. Isto tako, nema smisla da se stručnjak sili koristiti ovakve tehnike samo zato što su potencijalno korisne, ako se ne može zamisliti u takvome radu. Ipak, možda vrijedi isprobati neku od tehnika na sebi i doživjeti izravno koje su blagodati i/ili opasnosti. Isprobati ovakve tehnike, svakako je važno prije njihova korištenja u radu s korisnicima, kako bismo imali osobnu verziju iskustva koje nudimo korisniku, umjesto da radimo "na pamet". Većina edukacija za ovakav rad nudi stručnjaku upravo iskustveno učenje. Osobno iskustvo temelj je ovih tehnika na kojem se i gradi postizanje promjene kod korisnika. Drugačiji kanal za komunikaciju, izraz i samoistraživanje može svakako doprinijeti promjeni perspektive, koja ako je kvalitetno vođena može biti polazište daljnjim koracima u željenoj promjeni. Nadalje, kroz ove tehnike moguće je istraživanje i uvježbavanje onoga što je novo. Za neke mogu biti izvor izazova - potrebne frustracije kroz koju treba proći, a za druge područje u kojem se mogu doživjeti i izraziti lakše nego u uobičajenim životnim okruženjima.

Ovaj rad ne prikazuje klasično istraživanje, već sliku stanja "na terenu", koja može biti polazište u kreiranju budućih istraživanja. Dobiveni podaci ukazuju na brojne potencijale ovakvoga rada u socijalnopedagoškom radu, one koji se već koriste i one koji tek mogu biti upotrjebljeni na obostrano zadovoljstvo stručnjaka i korisnika. Temeljem podataka dobivenih za potrebe ovog rada, a i pregleda relevantne stručne literature, stječem dojam da popularnost ovih tehnika u društvu općenito nije isključivo trend, već nosi određenu vrijednost koju struka poput socijalne pedagogije, sa svojom bogatom teorijskom podlogom te širokim društvenim utjecajem u praksi, može na odličan način koristiti.

6. Literatura

1. Blažević, E. (2010): Kreativnost u nastavi, učitelji i organizacija kreativnih aktivnosti u nastavi muzičke kulture. *Život i škola*. 56, 23, 181 – 184.
2. Bognar, L., Dubovicki, S. (2012): Emocije u nastavi. *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*. 14, 1, 135 – 163.
3. Breitenfeld, D., Majsec Vrbanić, V. (2011): *Muzikoterapija: pomozimo si glazbom*. Zagreb: Music play.
4. Burda, Z. (2008): Mogućnosti provedbe metodičkoga postupka dramatizacije u srednjoj školi. *Hrvatski časopis za teoriju i praksu nastave*. 4, 1, 143 – 156.
5. Campbell, D. (2005): Mozart efekt. Čakovec: Dvostruka duga.
6. Dulčić, A., Kondić Lj. (2009): *Crtež i slika u dijagnostici i terapiji*. Zagreb: Alinea.
7. Jurčević-Lozančić, A. (2011): Teorijski pogledi na razvoj socijalne kompetencije predškolskog djeteta. *Pedagoški istraživanja*, 8, 2, 271 – 281.
8. Klaić, B. (1990): *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
9. Kobolt, A. (1997): Teorijske osnove socijalno pedagoških intervencija. *Kriminologija i socijalna integracija*. 5, 1-2, 129 – 140.
10. Kokorić, S., Majdak, M., Rumenović, M. (2011): Primjena odgojne drame u radu s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela. *Kriminologija i socijalna integracija*. 19, 1, 99 - 110 .
11. Liebmann, M. (2004): *Art therapy for groups*. New York: Brunner-Routledge.
12. Ljubotina, D. (2015): Struktura i prediktori samoprocjene kreativnosti kod srednjoškolaca. *Psihologijske teme*, 24, 3, 369 – 399.
13. Malchiodi, C. A. (2007): *Expressive therapies*. New York; London: The Guilford Press.
14. Perić, B. (2015): Kreativnost u nastavi. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu obrazovanja*. 61, 145 – 150.
15. Poldrugač, Z., Bouillet, D., Ricijaš, N. (2011): *Socijalna pedagogija - znanost, profesija i praksa u Hrvatskoj*. Zagreb: Edukacijsko –rehabilitacijski fakultet.
16. Pregrad, J. (1996): *Stres, trauma, oporavak : udžbenik programa "Osnove psihosocijalne traume i oporavka"*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
17. Skočić Mihić, S., Klarić, M. (2014): Biblioterapija u inkluzivnoj praksi. *Dijete, vrtić, obitelj*. 20, 75, 30 – 31.
18. Škrbina, D. (2013): *ART terapija i kreativnost: multidimenzionalni pristup u odgoju, obrazovanju, dijagnostici i terapiji*. Zagreb: Veble commerce.

19. Škrbina, D., Radić, S. (2010): Kreativno izražavanje kao sredstvo potpomognute komunikacije kod osoba oboljelih od Alzheimerove bolesti. *Ljetopis socijalnog rada*. 17, 2, 263 – 279.
20. Štalekar, V. (2014): O umjetnosti i psihoterapiji. *Socijalna Psihijatrija*, 42, 180-189.
21. Tomašević Dančević, M. (2005): Kako nacrtati osjećaj? Likovna terapija i (s)likovni dnevnik kao samopomoć. Zagreb: Profil International.
22. Tortora, S. (2006): *The Dancing Dialogue*. Baltimore : Paul H. Brookes Pub.
23. Vidulin-Orbanić, S. (2008): Glazbenom umjetnošću prema cjeloživotnom učenju. *Metodički ogledi*. 15, 1, 99 - 114.
24. Žižak, A. (1999): Pitanja profesionalne etike - Jedno od temeljnih pitanja profesionalnog identiteta socijalnih pedagoga. *Kriminologija i socijalna integracija*. 7, 1, 41 – 46.

Mrežni izvori:

1. Etički kodeks socijalnih pedagoga. Posjećeno 29. 7. 2017. na mrežnoj stranici Udruženja diplomiranih socijalnih pedagoga.: http://www.udspbih.com/uploads/4/8/3/9/4839810/eticki_kodeks_socijalnih_pedagoga.pdf

7. Prilozi

7. 1. Prilog 1: Intervju: Ana Fabijan

Ana Fabijan (30) zaposlena je u Osnovnoj školi Benkovac kraj Zadra kao voditelj posebnog odjela za učenike s organski uvjetovanim poremećajima u ponašanju koji imaju rješenje o primjerenom obliku školovanja. Ranije je bila zaposlena u 2 škole kao stručni suradnik edukacijsko rehabilitacijskog profila. Čitavo vrijeme svojeg radnog staža radi s djecom sa širokim spektrom teškoća: intelektualnim teškoćama, govorno jezičnim teškoćama, ADHD-om, autizmom itd.

O ulozi ovih tehnika u svome životu Ana navodi kako ima osobni afinitet prema traženju alternativnih načina poučavanja djece, pogotovo djece s kojima radi, "koja ne mogu učiti, ne mogu se izraziti. Imam i osobni afinitet prema crtanju, prema glazbi, prema svemu tome što nije onako klasičan primjer učenja. Bavila sam se crtanjem, glazbom, plesom, uvijek je to nekako u meni bilo."

O svojoj edukaciji iz terapije igrom navodi: "To je četverogodišnja edukacija. Ja sam završila osnovnu razinu i napredne tehnike i teorije u terapiji igrom. I tu sam stvarno nekako zavoljela sve te kreativno

ekspresivne tehnike. Ne radi se samo o igri i npr. igri lutkama i sl. nego i o kreativnim tehnikama, dakle o plesu, o glazbi, crtežu, modeliranju. Tako da sam te tehnike primijenila na svoj rad na prošlom i ovom radnom mjestu i planiram jednog dana nešto svoje u tom vidu otvoriti. Usmjerila sam se prema tim tehnikama za rad s djecom - vezano uz teškoće ili uz neke emocionalne probleme."

Osvrće se na korištenje ovih tehnika prije edukacije:

"Ono što smo radili na faksu - grupni rad, radionice. U školi sam na prošlom radnom mjestu bila puno uključena u preventivne programe i radionice gdje sam grupno koristila igranje uloga, crtež, pričanje o crtežu, izrađivanje nečega. Koristila sam neke osnove koje sam pokupila s faksa i iz neke dodatne literature, ništa nije bilo ovako strukturirano kao terapija igrom."

O ulozi same edukacije kaže: "Donijela mi je puno veći uvid. Najprije tu spoznaju koliko je igra važna u dječjem svijetu, u razvoju djece i koliko se zapravo kroz ekspresivne tehnike i igru može dobiti informacija i utjecati na dijete - puno više nego što sam ja do sad mislila da se može, odnosno mislim da sam tad shvatila koliko su one zapravo moćne. Do tad mi je to bio način da se dijete malo opusti, odmori, odmakne od svog svijeta, a nakon toga sam shvatila da je to zapravo medij kojim mogu doprijeti do djeteta, čak utjecati na razvoj nekih vještina i promjenu nekih loših osjećaja, ponašanja. Do tad nisam mislila da je tako moćno i snažno, da te tehnike imaju više uloga i da su stvarno dobar alat za te ciljeve koje želim postić u radu s djecom. "

O tehnikama koje najradije koristi:

"Nešto o čemu prije terapije igrom nisam ni razmišljala, ni koristila, a sad mi je najdraža – glinamol - modeliranje. To mi je nešto što svi korisnici s kojima sam dosad radila dobro prihvaćaju. Najprije se upoznamo s materijalom, gnjječe, mijese, svašta radimo s tim i onda naprave nešto od toga, nešto kažu i svaki put nešto novo saznam, da neki novi uvid i nekako kao da njima taj taktilni dio i povezanost s materijalom više pomogne da se opuste, da se relaksiraju. I pogotovo sad kad imam tog jednog učenika koji je stvarno problematičan, većinu vremena ga trebam smiriti da ne napravi nešto, ima jake agresivne ispade i velike psihičke probleme - njemu to pomaže jako puno. Zapravo te kreativne tehnike su neki put kojim sam ja uspjela doći do njega."

"Još nešto što mi je jako dobro u terapiji igrom, ali to zasad u školi ne mogu provoditi, jest pješćanik odnosno kutija s pijeskom - sandbox i minijature - minijaturne figurice, gdje djeca u pijesku slažu svoj svijet i onda se ta njihova shema rekonstruira, igra se s njima, a istovremeno se gleda što se gdje stavlja, koji su simboli. Jako se dobro može steći uvid u unutrašnji svijet djeteta, ali je to već nekakva dublja malo terapija gdje škola nije baš... to bih radila u nekoj udruzi ili kad bih imala nešto privatno gdje bih mogla baš reći ovo je terapija igrom, terapijski proces. U školi je to malo drugačije jer sam ja tamo učniku odgajatelj ili učitelj, a i nema materijala naravno.

Radila sam to s nekoliko korisnika privatno i njihov sam slučaj opisala za edukaciju. S njima sam radila i u školi, ali sam van škole s njima radila terapije igrom s pješćanikom. Prilično mi se sviđjelo jer smo uspjeli i neke socijalne vještine odigrati, kroz igru uloga. Npr. kod djevojčice koja je imala problema s vršnjacima - u pješćaniku smo mogli odigrati te njezine situacije koje su problem."

Uz modeliranje i pješćanik, među najučinkovitije tehnike svrstava i crtež, na zadanu ili na slobodnu temu, "gdje se jako dobro može raditi ako se na pravilan način postave djetetu pitanja. Ispitivanje o pojedinim dijelovima crteža, osjećajima, likovima na crtežu... - što je učinkovita strategija se dođe do svijeta tog djeteta."

Na pitanje prihvataju li svi korisnici ovakav rad jednako odgovara:

"Ne, ali većina prihvati odmah iz prve jer im je to nešto što im je zabavno, drugačije od onog što su navikli raditi u školi i većina ih to doživljava baš kao igru i ne kuže da ja tu isto nešto dobivam i da mi tu nešto radimo, njima je to sve igra. Međutim postoje korisnici koji recimo dosta oprezno pristupe takvim tehnikama, najčešće anksiozni korisnici koji kad je nešto novo - ne znaju, bude im >>što je sad ovo<<, treba im više vremena da se opuste. Takva djeca kad ih prvi put sretnem, kad mi prvi put dođu, ne samo kad koristim te tehnike nego i kad sam radila kao stručni suradnik i na dijagnostici i rehabilitaciji, isto su bila suzdržana tako da je to nekako u tipu ličnosti gdje se na nešto novo reagira nešto suzdržanije, ali većina djece odmah rado prihvate. Na odbijanje nisam naišla."

O prilagodbi pojedinom korisniku i izazovima rada s ovakvim tehnikama u grupi iznosi:

"U radu s tim tehnikama dosta treba koristiti sebe na način da se prilagodiš djetetu, ako je dijete jako razigrano, oduševljeno - onda i ja moram biti takva, vraćam i energiju i emocionalnost i potvrdu, onda sam i ja u igri, a ako je neko dijete tiho, suzdržano onda ni ja ne mogu, ne smijem ga napasti prevelikim entuzijazmom jer će se još više povući, nekako treba izlevelirati djetetovu razinu energije i moju. A u grupi je to jako teško, pogotovo ako je više različite djece, recimo kad bih imala radionice u razredima, to je jako teško. Doslovno je upitna učinkovitost. Neki odmah zagrizu, nekima treba malo više poticaja, ali baš se treba angažirati. Neki su jako kreativni, nekima daš nešto kreativno, a na kraju nacrtáš šablonu i daš primjere. Djeci s intelektualnim teškoćama je posebno teško nešto samostalno kreativno izraditi bez da imaju nekakvu šablonu i primjer."

S djecom u radu s ovim tehnikama, navodi, nema negativnih iskustava, dok je roditeljima i učiteljima ponekad potrebno dodatno objašnjenje: „Što se tiče djece ne. Samo, roditelji mi se nekad znaju pobunit da se mi tu puno igramo. Onda bih im ja objasnila koja je moja svrha i cilj i što kroz igru pokušavam napraviti, konkretno im objasnim: >>mi smo kroz crtež radili na razvoju mašte i kreativnosti, kroz glinamol taktilno, što je povezano uz razvoj mozga djeteta, različite centre u

mozgu<<, onda im je to već malo >>a ipak se tu radi nešto<<. Dijete kaže >>ja sam se igrao, malo smo crtali, malo se igrali<<. Zna to i učiteljima biti >>on se ide tamo igrati<<, ali kad im se to stručno objasni, onda je sve ok. A što se tiče djece - oni ne žele radit nešto drugo.“

Ipak, ne koristi ove tehnike uvijek i sa svakim djetetom, već ovisno o cilju.

O razlici u korištenju ovih tehnika iz uloge socijalnog pedagoga i uloge terapeuta kaže da je to dobro pitanje o kojem nije ranije razmišljala. Promišlja i zaključuje: „Preklapaju se (uloge). Pokušavam odvojiti ciljeve ali zapravo mogu biti jedno. Kad s nekim učenikom koristim kreativne tehnike da bih ga naučila pravilima ponašanja, u radu na otklanjanju nekih neželjenih ponašanja, povećanju poželjnih ponašanja - to je recimo više socijalnopedagoški cilj, iako to mogu raditi i kao terapeut igrom. Socijalnopedagoški koristim dosta uvjetovanje, npr. s djetetom kojem i predavam predmete i dođe agresivno, ne želi nista raditi, onda je to kao >>ajde sad ćemo malo matematike odraditi, pa ćemo onda nešto kreativno, igrat ćemo se. << To kao terapeut igrom ne bih smjela raditi, ali kao socijalni pedagog više recimo manipuliram tim tehnikama da postignem poželjno ponašanje kod djeteta, a kao terapeut igrom bih više trebala pustiti dijete da bude kakvo je i da ono vodi igru, a u školi to ne mogu napraviti. U školi ta tipična terapija igrom ne može funkcionirati. Eto. Našla sam odgovor. To je nešto što se razlikuje.“

O ulaženju u emotivni svijet kroz ove tehnike i prikladnosti rada na emotivnom planu u socijalnopedagoškom poslu kaže: "U terapiji igrom treba paziti da dijete nespremno ne asocijemo, da ne dopustimo da dijete svjesno shvati da radimo na njegovom određenom problemu ako nije emocionalno spremno da će to proći na nekoj razini svjesnosti. Treba dobro paziti - za dijete je igra igra. Mi u toj igri prorađujemo neke njegove konkretne stvari, ali na simbolički način. Dijete je u igri i ono ne misli >>aha, ova figurica mede to sam ja, ova figurica zmaja to je moja mama i to je naš odnos, to je ono što se događa u stvarnom životu<<. Dijete to sve simbolički, kroz igru, nije svjesno da je to njegova životna priča, da se tu nešto odigrava. Cilj nam jest u nekom trenutku osvijestiti dijete, kad ono za to bude spremno, ali opasno je nekad kad dijete nije spremno da to ode preduboko, da on osjeti neke svoje neželjene emocije, nešto što onda još nije spremno proraditi. Klasičnoj terapiji igrom, gdje je to neki oblik psihoterapije, nije mjesto u školi. Treba imati okruženje gdje te ne ometaju druga djeca, u razredu neke od tih tehnika koristim kao socijalni pedagog, ali ne idem u tehnike kojima bih izazivala djetetovo ja, njegove stavove - to ne radimo u školi. Ali opet kad se desi neka situacija gdje je dijete jako uznemireno, tu te tehnike mogu jako pomoći. Svakako, ako ne znaš što radiš onda nije dobro da ih baš svatko primjenjuje; ajde crtež >>nešto što te opušta nacrtaj<<, ali baš neke vježbe netko tko nije baš educiran iz područja kreativne terapije i terapije igrom u smislu rada na emocionalnom planu s djecom ne treba onda koristiti.“

Vezano za vlastite osobine koje doprinose radu s ovim tehnikama spominje: „Zaigrana sam, volim drugačije načine i odnose od klasičnih koji su u nekakvom kalupu >>učitelj treba biti ovakav i ovakav<<. Imam sama afinitet prema ležernijem, više sam orijentirana na odnos nego na zadatak. Smatram da sam dosta empatična, da se mogu dosta uživjeti u emocionalno stanje osobe pa mi to nekako pomaže da koristim kreativno ekspresivne tehnike, da radim s emocijama, odnosno da dijete izgradi emociju u tom kreativnom pristupu i da radim s njom, nemam u tome zadržki.“

Kao ono što joj otežava ovaj rad navodi: „strah da će to otić u nekakvom smjeru kojeg ja više neću moći... Pogotovo jer nemam puno iskustva, imam edukaciju i nekoliko slučajeva, mislim da treba iskustva da budem sigurnija. Ali mislim da se uvijek može se naći, ako to ode da bude za dijete ili za mene previše - da se to može srediti, ali eto strah da će to sve izmaći kontroli za dijete ili čak za mene, da će meni nešto biti too much. I djeca kad su u stanju igre često kažu neke svoje događaje od kuće koje inače ne bi rekli. Osjete se dosta dobro, relaksirano i potaknuti nečim što se doodilo iz igre da oni nešto kažu, priznaju nešto i nekad te uhvate nesprenog da čuješ nešto što nisi očekivao da ćeš čuti, ali naravno to je sve dio posla. Ali treba vremena da se usudim uopće sa samom terapijom.“

O kreativno ekspresivnim tehnikama u fakultetskom obrazovanju kaže da su svakako potrebne, iako su na studiju socijalne pedagogije već poprilično i zastupljene: „Mislim da socijalna pedagogija ima jako puno, barem koliko se ja sjećam s faksa, da smo imali nešto vezano s igrom, grupni rad, individuani rad, dosta je tu. Ali za ostale srodne struke svakako jer oni baš se žale, psiholozi i ostale slične struke, kažu da baš nemaju takvih iskustva, kreativnih kolegija. Naš faks čak i ima, ali u svakom slučaju bi trebalo biti više. Možda bi trebalo malo dublje ući u sve to s više modaliteta, da je neki kolegij samo usmjeren na kreativno ekspresivne tehnike gdje se baš studenti mogu upoznati s time, da se ne priča o tehnikama nego da se studenti baš upoznaju s pijeskom, glinom, lutkama, figurama... da se tu može baš nešto iskustveno osjetiti. Ono što sam ja naučila na ovoj svojoj edukaciji iz terapije igrom je da ti ne možeš nešto znati kakvu moć ima, odnosno kako djeluje ako ti to sam ne probaš. Recimo ja volim pješčanik i glinu zato što sam ja osobno doživjela nekakva otkrića o sebi dok sam radila sama s pješčanikom i glinom na terapiji igrom. Za mene kao odraslu osobu da ja sad tu u tom pješčaniku nešto o sebi saznam... Mislim da cjelokupno taj proces ako se radi o korištenju kreativno ekspresivnih tehnika - da moraš osjetiti na sebi da bi znao to primijeniti na nekom drugom.“

O prikladnosti korištenja kreativno ekspresivnih tehnika u socijalnopedagoškom poslu općenito navodi: „Na bilo kojem mjestu, s djecom pogotovo, ali čak i s odraslima, u zatvoru, s ovisnicima, u udrugama, u psihijatrijskim ustanovama... uvijek je to nešto što čovjeku da nekakvu distancu od onog što mu je primaran problem i zašto je primarno tu i uvijek se nekako i djeca i ja i recimo i odrasli - znam po sebi - nakon takvih tehnika i vježbi i ispitivanja što je to značilo za tebe - osjećam bolje i

nekako relaksirano i smireno, tako da smatram da nije to samo za djecu! Dječak s kojim radim recimo, on dosta slični domskoj populaciji. Dosta je agresivan i ima psihijatrijske elemente i vidim koliko njemu to pomaže. Da su njemu zaposlene ruke, a ne samo da mu se nešto priča, da se govori, nego da se on cijeli da u nešto i onda vidim koliko je on zadovoljniji, koliko ga se može smiriti i dobiti na neku suradnju. Tako da nisu samo za dječje vrtiće >>idemo se malo igrati<<, nego i za ove ozbiljnije probleme, za psihijatrijske teškoće pogotovo. Mislim da se svugdje mogu primijeniti - uz prikladnu edukaciju definitivno ima mjesta u ustanovama gdje radimo. U domovima za odgoj u sklopu tretmanskog dijela bilo bi odlično uvesti kreativno ekspresivne tehnike za rad na emocijama i ponašanju, a socijalni pedagog educiran u terapiji igrom bio bi idealan za takav program. Kreativno ekspresivne tehnike su nešto što zapravo korisnici jako vole. Naši korisnici su najčešće nedobrovoljni, ali ovo je nešto gdje se najlakše može doprijeti. Tako da se i oni osjećaju dobro, ne osjećaju se napadnuto, ispitivano, daje im se prostor da se izraze, onakvi kakvi oni jesu, pa i bez riječi, kroz nešto. Tako da mislim da je to nekakva dobitna kombinacija i za jedne i za druge - i za korisnike i za terapeute, odnosno socijalne pedagoge.“

O reakciji kolega na korištenje ovih tehnika navodi sljedeće: „Imam iskustvo i jedno i drugo. Radim u školi gdje dosta postoje pravila i uglavnom su tu učitelji, pa i rukovodioci i ravnatelj škole, koji imaju svoj jasan raspored i jasna pravila i teško im je nekad razumjeti, gledati kreativno ekspresivne tehnike kao neki rehabilitacijski, odnosno tretmanski rad, oni to gledaju više kao neku zabavu i onda znaju predbacivati: >>mi tu dijete pokušavamo naučiti, dijete ima ADHD, pokušavamo ga naučiti pravilima, da mirno sjedi, da sluša, a ti se tu s njim igraš i dozvoljavaš mu da puze po podu, vičete, ispuštate razne zvukove, onda potkopavaš meni nešto što ja želim s njime postići.<< Bilo je takvih slučajeva gdje oni reagiraju jednostavno iz nekakvog neznanja i nerazumijevanja, ubiti mislim čak najviše iz različitih uloga gdje je njima uloga održati disciplinu u cijelom razredu, ispredvati svoje, prenijeti znanje, a meni je uloga nešto sasvim drugo, otvoriti dijete, da se osjeća dobro, raditi na nekim njegovim problemima, tako da meni nije problem s djetetom sjesti na pod i odglumiti nešto, a njima je to >>Bože sačuvaj što se događa?!<<. Teško je kad tek dođeš negdje raditi, odmah nakon fakulteta, dođeš mlad i onda te jako puno sve to pogađa i preispituješ i ne zauzimaš se toliko za sebe, ali s godinama nekako znaš što reći, sve lijepo fino argumentirati, a ako ne ide ne ide, svatko ima svoje i to je to. To je nešto što, bar ja, sam kroz godine uvježbala. Naravno, uvijek postoje i kolege koji su otvoreni prema tome, to ovisi o struci, a ovisi i o nekakvim osobnim kvalitetama čovjeka.“

Na kraju ističe: „Ja sam stvarno u tu terapiju igrom dala jako puno novaca, a nisam nikad požalila i stvarno mi je koristila i koristit će mi. Voljela bih jako da se to sve malo proširi i zaživi jer sve je više djece ne samo s teškoćama nego i s emocionalnim problemima. Teško je i nema drugog načina za doprijeti do djeteta, najlakše je i nekako najprirodnije djetetu pričati kroz igru. Igra je za dijete prirodni

medij učenja i odmora i odnosa i... svega.“

7. 2. Prilog 2: Intervju: Dajana Jurinčić

Dajana Jurinčić (32) trenutno nije zaposlena.

Dosada je bila zaposlena u centrima za socijalnu skrb Trnje, Velika Gorica i Karlovac, u Domu za odgoj djece i mladeži Zagreb, pri forumu za kvalitetno udomiteljstvo, u savjetovalištu Luka Ritz te uz to na honorarnim poslovima, uglavnom u projektima za udruge.

Kreativno ekspresivne tehnike i igru koristila je najčešće kad je radila za nevladine organizacije, u sklopu savjetovališta i u Domu za odgoj.

Vezano za ulogu ovih tehnika u osobnom životu navodi sljedeće:

"Često kažem da se u životu treba igrati i da kroz to isto na neki način rasteš i razvijaš se i da mi je žalosno kako dok odrastamo - puno ljudi se prestane zapravo igrati i tako sam negdje počela koristiti te tehike jer sam shvatila da to i meni puno donosi što se tiče i moje nekakve energije, raspoloženja, kreativnosti. Izmišljanja nekih novih stvari i ideja. Za mene to puno znači. Pokušavam stalno i poticati druge ljude na igru pa znam biti i dosadna s tim. Mislim da to nekako i stvori bolju atmosferu i bolju povezanost ljudi međusobno i potiče te na neko razmišljanje ili imaginaciju ili... Mislim da vrijedi raditi na tome."

Educirana je u dramskom području; u Francuskoj za rad s lutkama i teatrom sjena, a u Londonu za rad s tehnikom immersive theater, performansom i kazalištem kroz ples i pokret. Educirala se i kod Ivane Marijančić, bavila se forum kazalištem, a trenutno od kolegice s kojom surađuje u radu dramskog studija Košnica uči procesnu dramu i druge kazališne tehnike, metode i igre. I prije je koristila određene tehnike i igre s djecom, no nakon edukacija shvaća da su velik dio toga što je već koristila upravo dramske igre, dramski elementi te počinje intenzivnije koristiti te tehnike.

"Na edukaciji sam se zaljubila se u to, radili smo performanse, morala sam sudjelovati i iskusila sam glumački dio koji nisam ni znala da imam u sebi niti da bih ga htjela."

Prije i nakon edukacije za Dajanu nije ključna razlika u samoj provedbi tehnika, već što sada bolje zna zašto koristi to što koristi - zašto u određenom trenutku koristiti određenu tehniku te da bolje prati dinamiku grupe. "I onda je lakše ići u smjeru u kojem želim, izabrati aktivnosti za neku radionicu, kad znaš što želiš s tim postići. Slaže se neka struktura što i kako. A i iskustvo je tu bitno."

O ulozi edukacije, uz osvrt na vlastiti perfekcionizam koji joj katkad otežava korištenje naučenoga navodi i sljedeće: "Edukacija jest bitna da te usmjeri dalje i pomogne ti al' bitniji je taj dio praktičnog – krenuti i koristiti. A po meni je najbitiniji odnos s klincima. Ako imaš dobar odnos, onda možeš sve što znaš primjenjivati, kombinirati i iskoristiti."

A upravo i za uspostavljanje odnosa koriste joj kreativne tehnike.

"Klinci uvijek bolje reagiraju kad se igraju, kad su opuštenije atmosfere. Naučili su kroz svoje školovanje i sve na neku formalnu strukturu - škola, sjedi, ja sam profesor - a ovako ih ravnopravno uključuješ, igraš se s njima, uključiš ih u sve to i oni po meni super reagiraju."

Vežano za izbor vlastitih edukacija, smatra da ju je usmjerilo iskustvo rada u centru za socijalnu skrb i domu gdje je završila rad s "pupovima", za koje smatra prikladnim upravo ove tehnike: "taj dio pokret, gluma, nešto gdje oni otkriju dio sebe jer zapravo kad god rade dramske igre - oni su svi u tome dobri. I skuže da su u svemu dobri i onda ih ti pohvališ i onda oni žele i dalje to. Taj dio kad vidiš da oni dobiju neko samopouzdanje, meni je to velika stvar. Treba gledati te male pomake... kad oni izađu pred grupu i kad rade neku improvizaciju - ja mislim da je to za njih ogromna stvar, što se tiče samopouzdanja, prezentacije, vježbanja da komuniciraju s ljudima gledajući ih u oči - puno naših pupovaca je imalo baš taj problem, često se dovedu u nezgodne situacije baš zbog toga recimo."

Opisuje benefite rada s dramskim tehnikama: "njima to paše jer u tom dramskom svijetu ti možeš biti apsolutno bilo šta što ti poželiš bez ikakvog osuđivanja, a tebi kao voditelju daje mogućnost i nekakav alat za daljnje vođenje diskusije, razgovora... Oni konkretno iskuse na sebi nešto. Iskuse u nekoj dramskoj izvedbi npr. kako je biti tlačitelj, kako je biti žrtva, kako je biti promatrač koji ništa ne radi. Puno više dobiju nego da im ja govorim kako je jako loše biti promatrač. Oni baš to osjete. I uvijek povežu sa svojim nekim životnim iskustvima, mislim da baš puno dobiju. I uvijek dođu do nekakvih zaključaka koji mene obore. I taj dio da se oslobode baš da mogu biti ono što žele bez da ih netko osuđuje. Mogu se igrati s ulogama.

Obožavam procesnu dramu. Voditelj vodi i prati grupu - prati ih kako oni reagiraju. U jednom trenu je voditelj, razgovara s grupom, u drugom zauzima ulogu koju želi. Klincima se daju zadaci. Pantomima, improvizacija, pisanje, crtanje, tunel misli. Jedna grupa razrađuje likove, druga situaciju i sl. te oni sami dolaze do potencijalnih rješenja."

Po pitanju kontakta korisnika s vlastitim emocijama kroz ovakav rad navodi da je često prisutan, pogotovo ako se kroz dramske tehnike dotiče priča koja se tiče pojedinaca osobno te da je bitno ne ići u "terapijski dio" jer "nije dobro zagrebatu u emocije, ući i onda otići".

"Kroz takav rad su se počeli otvarati i pričati sami od sebe o nekim stvarima. Tu je tvoja uloga da neke stvari na nekoj razini izrazgovaraš, uputiš možda - daš sugestiju da se o tome dalje negdje

razgovara, ali zaustaviš na nekom dijelu. Tako da mislim da te tehnike i metode mogu pomoći u velikoj mjeri tome da se neko dijete otvori i da progovori o nečemu i da stvori negdje uopće svoju misao da bi zapravo na nečem trebalo raditi. Mislim da je to jako važan dio."

"Nekad namjerno se dovede grupa u stanje stresa i stanje ljutnje, da bi se o tome porazgovaralo i da bi oni zapravo osvijestili kad su ljuti - onda uvijek povežem s principima iz realitetne terapije, iz koje sam se također educirala - da osvijeste koje fiziološke promjene se u njima događaju, da mogu prije nego što izreagiraju, prije nego što se ponašaju - da prepoznaju to i da onda to znaju preusmjeriti ili riješiti na drugačiji način od onog na koji rješavaju." Navodi primjer radionice gdje su se djeca povezivala s balonom kao s prijateljem nakon čega su si međusobno trebali oduzeti balone, što je potaknulo mnogo frustracije, „bilo je od suza do ne znam čega sve ne“, nakon čega su pola sata mijesili glinu kako bi se "resetirali". "Da ih dovedeš do nečeg, osvijestiš im to i onda ih lagano vodiš... meni je to odlično."

"Mislim da je učinkovito sve ono što grupa prihvati." Pri tome naglašava važnost stvaranja dobrog odnosa s grupom, kao i procjenu grupe: "postoje grupe koje su energetski više ili niže", te prilagodbu aktivnosti. "Uvijek pokušavam procijeniti kakva je grupa i svim članovima udovoljiti pa ih i podijeliti u manje timove i sl." Od upoznavanja grupe počinje pratiti dinamiku i uloge te iako radi u grupi, prilagoditi se i posvetiti svakom članu, svakome nešto dati. Također, navodi da su općenito korisnici uvijek bolje reagirali na kreativne tehnike nego na čistu diskusiju, razgovor i edukaciju koje u radu umjesto zasebnog korištenja kombinira uz kreativne tehnike.

Kao specifičnost korištenja ovih tehnika navodi:

"Po meni klinci najbolje uče kad oni sami dođu do nekog zaključka. Ne kad im ja kažem >>joj, ovakvo ponašanje je loše, nije dobro za vas zato što ćete povrijediti nekoga<<, neko kad oni npr. baš kroz procesnu dramu čitaju o primjeru djevojčice koja je pobjegla iz razreda i oni su učenici tog razreda i ufuraju se u taj lik i puno dublje shvate i dožive što to znači i kako to dalje rješavati." Spominje u tom svjetlu i iskustvene igre i svoje iskustvo s outward boundom, "rad s klincima koje otfuraju u prirodu i snađite se, nema toliko uplitanja starijih, moraju razviti neku svoju dinamiku. Mislim da bilo što što je iskustveno, dinamično i kreativno više doprinosi djeci nego klasične nekakve metode. Bar je moje iskustvo takvo."

Vežano za skupine korisnika s kojima radi osvrće se prvenstveno na njihovu dob te primjećuje kako se mlađa djeca, do 13 godina, "lako upuštaju u glumu, improvizacije, ples, nije im problem ništa sa svojim tijelom raditi, ništa njima nije bed", dok sa starijima ističe važnost dobro planiranih uvodnih aktivnosti kako bi se prpšlo kroz početni otpor prema sudjelovanju, "treba paziti da uvodne aktivnosti

budu takve da se oni lagano opuštaju, a onda se s njima može odrađivati konkretnije stvari". Pogotovo to ističe za rad s odraslima, s kojima je rijetko radila, a naglašava da su neki od tih ljudi bili na radionici prvi put u životu i nisu poput "ovih naših klinaca koji su navikli na to".

Navodi kako nema negativnih iskustava u radu s ovim tehnikama, niti u radu s djecom uopće. Na ove tehnike uvijek reagiraju pozitivno, pogotovo ako su očekivali "dosadno predavanje na kojem ćeš sjediti i pametovati", a otpore smatra normalnima te naglašava kako je naša uloga kao stručnjaka raditi s otporom, "da to izbalansiraš, pa možeš ih uključiti aktivnije, naći nešto drugo, pitati ih za mišljenje, s njima kreirati daljnji rad...".

Također, naglašava da socijalnopedagoška populacija posebno dobro reagira na ovakav vid rada: "Čak kad radiš s njima vidiš da ovi naši pupovci puno više izvuku. Valjda zbog svog dosadašnjeg životnog iskustva puno nauče. Zaključke koje daju, to jednom isto moram snimiti valjda, koliko super stvari nauče iz toga."

Po pitanju vlastitih osobina koje doprinose radu s ovim tehnikama spominje feedback koji dobiva od kolega i korisnika - da je otvorena, pristupačna u smislu prilagodljivosti situacijama i što se voli zezati na svoj račun. "Što se tiče visine, meni je to najbolji ulaz za rad sa klincima. Ja to iskorištavam maksimalno. Oni se uvijek nešto došaptavaju o tome i onda njima to bude paf." Također, naglašava poštovanje kao bitnu stavku. "Osjećaju da ih poštujem. Mislim da je to baza za sve. Da se svi trebamo truditi biti otvoreni prema klincima, poštivati ih i biti prilagodljivi situaciji jer nije svaka grupa ista."

Kao osobinu koja otežava rad s ovim tehnikama navodi perfekcionizam, "jako mi je teško krenut - dok ja sama sa sobom nisam sigurna da ću to super izvest, a što je totalno pogrešno jer dosad nisam imala uopće nekih loših iskustava sa grupom, ako neka aktivnost ne ide, uvijek se snađem, uzmem neku drugu aktivnost i to. Stalno mislim da još moram nešto drugo, nešto novo, educirat se. Što je totalno krivo. Klinci su zapravo vrlo jednostavna bića, jednostavnija od nas, ako ti njima pokažeš nekakvu dobru volju i sve, oni uvijek izreagiraju u biti ok. Taj dio - možda malo manjak samopouzdanja mi otežava sigurno."

Smatra da u socijalnopedagoškom radu ima "neiskorištenog prostora" za ovakav vid rada. Reorganizacija koja bi tome pogodovala nije jednostavna, a najveća su prepreka prostorna i vremenska organizacija, što naglašava to po pitanju Centara za socijalnu skrb: "Mislim da je CZSS ustanova koja bi trebala biti na usluzi lokalnoj zajednici. I uopće radno vrijeme samo ujutro je meni onak' diskutabilno. Iako ja isto volim ujutro odraditi, biti popodne doma, ali mislim da puno djece i roditelja zapravo ne može koristiti te usluge ili mora uzimati godišnji, izostajati iz škole ili ne znam šta da bi došli tamo. Ja bih voljela kad bih ja to slagala da ima nekakav dio gdje recimo navečer možeš raditi dio tog posla, kreativnih tehnika, grupni rad, sve, ne znam zašto se ne bi moglo. Samo što,

kažem, mislim da to zahtijeva puno preslagivanja. "

Na jednome od bivših radnih mjesta, za koje navodi da ima "super dvoranu gdje bi se moglo raditi", kao prepreku za rad naišla je na nerazumijevanje kolega među kojima je prevladavao stav da "puno zločeste djece na jednom mjestu nije najbolja opcija".

Što se tiče atmosfere na radnom mjestu i podrške od strane kolega, navodi "neki podržavaju ful što ja idem na neku super edukaciju i baš super što si bila na edukaciji, ali kad bi trebalo nešto početi provoditi, a joj baš i ne bi sad te promjene neke uvodili jer ovo je sad ok".

Za senzibilizaciju stručnjaka bilo bi potrebno, smatra, prezentirati im aktivnosti na način da sudjeluju u njima, primjerice u procesnoj drami, a dobra platforma za to bile bi "supervizije koje su predviđene".

Po pitanju fakultetske edukacije o ovim tehnikama, smatra da bi trebalo "prikupiti sve te najučestalije takve tehnike koje su se pokazale jako dobre u radu s djecom i prezentirati ih na neki način i dati dio satnice da se sami studenti u tome isprobaju. Da dobiju i vlastito iskustvo i teorijska znanja. Da se to prezentira kao jedan od mogućih načina u koje možeš ići". No naglašava i to da dok je ona studirala nije bilo ni psihodrame ni doživljajne pedagogije i da je program vjerovatno u međuvremenu već dosta bolji po tom pitanju. "Jako mi se sviđa što se sve više studenata usmjerava i u korištenje i u pisanje o tim temama jer i nema zasad baš tako puno toga, tak da to mi je stvarno odlično."

7. 3. Prilog 3: Intervju: Latinka Longin

Latinka Longin (46) zaposlena je 11 godina u Dječjem vrtiću Rijeka, trenutno kao defektolog odgajatelj u mješovitoj skupini u koju je integrirano četvero djece s teškoćama iz spektra autizma, ranije i kao stručni suradnik.

Na pitanje imaju li kreativno ekspresivne tehnike i igra ulogu u njezinom osobnom životu odgovara da apsolutno imaju, i to u smislu kreativnog izričaja i rada s rukama, kao i primjene tehnika poput BASICH ph; priče u 6 slika, a pogotovo u odnosu s vlastitom djecom.

Opisuje edukacije koje je prošla i tehnike koje koristi:

"Završila sam, davno, edukaciju Osnove prihosocijalne traume i oporavak (Društvo za psihološku pomoć Zagreb) koja obuhvaća brojne ekspresivne tehnike. Iskustvena je, podrazumijeva rad na sebi: 160 sati kroz 4 ciklusa koje smo imali kroz godinu, zbilja je vrijedna i korisna jer nekako čovjek kroz rad na sebi najbolje uči. Najčešće koristim i puno mi koristi priča u 6 slika, vrlo je primjenjiva u vrtiću. Djeca ne znaju pisati pa pričaju i crtaju što zahtijeva više vremena i individualnog pristupa, ali

je apsolutno metoda koja djeci leži, mogu se kroz taj lik iz priče puno lakše izraziti i lakše se dođe do njihovog unutarnjeg svijeta. Onda, jedna od najupotrebljavanijih je priča o djevojčici Li Či, djeca kroz tu priču mogu dati više informacija- na koga se oslanjaju kad im je teško, s kim rado dijele osjećaje i razmišljanja kada su sretni. Priručnik „Stres, trauma i oporavak“ autorice Jasenke Pregrad sadrži više raznih priča, vrijednih i korisnih tehnika i metoda, ali ove dvije su mi najdraže, najčešće ih koristim, nije baš na dnevnoj bazi, ali skoro. Radila sam puno puta i Drvo želja i niz drugih i uvijek sam imala samo dobra iskustva.

Sljedeća važna edukacija koja mi pada na pamet je „Uvođenje elemenata glazbe i likovno scenskog pristupa po načelu Montessori pedagogije“. Sama po sebi meni najviše vrijedi zato što na jako dobar način, naročito za djecu s teškoćama, ali i za svu drugu djecu, razvija osnovne socijalne vještine dijeljenja i čekanja na red. Sviđa mi se ta posloženost i jasnoća Montessori pedagogije. Poticanje slušne percepcije u vježbama elemenata glazbe djecu motivira na sudjelovanje i pomaže u razvoju koncentracije i pažnje. Postoji određena procedura kako se upoznaje s instrumentom ako se radi o glazbi, ili uopće s nekom igricom. Radi se jedan na jedan ili u maloj grupi gdje uvijek ide poziv za one koji žele sudjelovati, znači djeca ne moraju sudjelovati. Postoje određena pravila koja djeci pomažu u razvoju socijalnih vještina. Gotovo sve vježbe potiču razvoj slušne i vizualne percepcije.

Posebno mi je draga edukacija i važna u radu već dugi niz godina „Kutija puna osjećaja“, nju stvarno koristim uvijek. To je doslovno kutija, vrlo atraktivna svojim izgledom. Sadrži 4 manje kutijice, kao mala sandučića s četiri različite emocije. Za početak djeca sortiraju što u što spada, u koju emociju pripada sličica obzirom na izraz lica, ili događaj koji je na njoj prikazan. A za stariju djecu postoje problemske priče. Postoji priručnik kako se to primjenjuje. Ali primjenjujemo obzirom na djecu, ne doslovno prema priručniku nego šta mi treba s obzirom na potrebe i intres djece. I kad nisam radila u grupi, uvijek sam savjetovala odgajateljima da obavezno formiraju Centar za socijalnoemocionalni razvoj u kojem su brojni elementi iz kutije i kratka, jasna i samo najvažnija pravila.

Zatim, Brain gym metoda mi je također lako primjenjiva i u grupnim i u individualnim uvjetima. Pokret je isto jako važan za emocije i ponašanje, a ova metoda je bazirana pokretu, ima točno određene pokrete koje djeca s vremenom nauče i samoinicijativno ih provode kada za to osjete potrebu. Važno je primjenjivati ovo svaki dan, uključuje i uzimanje tekućine u gutljajima tijekom vježbanja, smirujuća je, potiče povezivanje lijeve i desne hemisfere mozga... Na vrlo sličnim postavkama je i meni draga metoda „Ples pisanja“ koju također često koristim. To je isto jako jako dobra metoda i za školsku djecu i za predškolsku djecu. Bazira se na vježbama dvoručnog šaranja, isto kao i Brain gym radi na povezivanju lijeve i desne hemisfere. Obuhvaća igre u kojima se na razne načine trebaju koristiti obje ruke istovremeno, pa imate ležeće osmice, uspravne osmice, crtež koji razbija stereotipno crtanje, a sve ide uz glazbu. Vrlo jednostavno to integriram kroz svakodnevni rad. Korisno je za predpisačke, predčitačke vještine. Postoji edukacija koja traje kratko, ali se uz postojeće priručnike mogu provoditi razne vježbice i bez edukacije, to obično dajem roditeljima uz

male upute za rad kod kuće.

U plesu pisnja ima jedna priča o vulkanu koja se vrlo lako poveže s ljutnjom gdje mi onda koristi i Kutija puna osjećaja, pa postoji i krasna priča, slikovnica koja se zove "Kad sam ljut", taj sklop aktivnosti mi je već ušao u redovitu praksu kada imam potrebu potaknuti djecu da prorade emociju ljutnje. Postoje 4 slikovnice za sve 4 osnovne emocije. Kroz nekoliko prvih mjeseci, od početka pedagoške godine 9. i 10. mjesec kad se još djeca adaptiraju prođem kroz sve te aktivnosti, prvo vulkan pa tu pričicu o ljutnji, pa prođem kroz osjećaje, imenuju ih, imitiramo se pred ogledalom i tako. Uglavnom rad na emocijama i socioemocionalnom razvoju mi je u fokusu.

Koristim i TTYC program, posebno zabavnu i poučnu Kornjaču Tucker, koja govori o poželjnom i nepoželjnom ponašanju i načinu na koji se možeš smiriti kada si ljut. To je isto sjajna stvar. Prevodila sam neke upitnike koji ne samo što prikupljaju važne informacije o djetetu, već nas same potaknu da razmislimo o nekim stvarima koje smo možda podrazumijevali, zateknete sami sebe da ne znate npr. što dijete može umiriti, što ga ljuti... Vrlo su poticajni za odgojitelja."

O tome je li ove tehnike koristila i prije edukacije i koja je uloga same edukacije za njezin rad kaže: "To nisam jer mi naprosto nije bilo poznato, nisam se sjetila takvih stvari. Možda po intuiciji nešto drugo, crtež, razgovor o tome što je nacrtano. Al ovo mi je bolje, ovo je ipak bolje. Edukacija vam da formu, nekako vam je jasnije što radite, da put i obličje. "

O svome iskustvu prenošenja ovih znanja i njihove upotrebe kolegama navodi sljedeće:

"Nastojala sam kroz radionice prenijeti odgojiteljicama cijele sklopove aktivnosti kako bi one to mogle u mješovitim skupinama koristiti. Kao stručni suradnik sam ulazila u skupine kroz demonstraciju rada gdje bih radila s djecom, te bih poučila odgojitelje o načinu primjene. No, važno je da to zaživi; Kutija puna osjećaja nema nikakvog smisla ako ću je ja jedan dan odraditi, znači morao se formirati nekakav Centar i odgojitelji su to trebali onda uz moju podršku, pomoć i daljnje materijale provoditi dalje. To mora naprosto biti kao što je na primjer Obiteljski centar, tako treba biti i Centar za socijalnoemocionalni razvoj. Tako i s Montessorijem, u jedan vrtić kroz 4 godine ne samo da sam prenijela to znanje odgojiteljima nego sam skupa s njima organizirala radionice za druge odgojitelje, oni su to kasnije na svoj način i prenosili drugim odgojiteljima, to je bilo sjajno. To je kao edukacija edukatora, a zapravo je najvrijednije to što se neko naučeno bazično znanje prilagodi djeci svoje skupine i nastanu neke nove igre, vrijedna iskustva. Odgojitelji jako vole učiti jedni od drugih i najviše vole radionice gdje nauče konkretne stvari. Uvijek je veliki odaziv i interes za radionice koje organiziram jer su takvog tipa da ima dio teorije i puno praktičnog iskustva. Iskustva iz rada, ne samo što sam ja naučila na nekoj edukaciji i sad im to pričam nego i kako je to bilo u primjeni, pogotovo ako su sa mnom drugi odgojitelji, to je još vjerodostojnije i nekako motivirajuće."

O prezentaciji rada s ovim tehnikama roditeljima navodi:

"Neki roditelji i dalje očekuju učenje i poučavanje kroz sjedenje za stolom i rješavanje radnih listića. Ovu godinu sam započela s radionicom i prikazom suvremenih pristupa u radu s djecom, demonstracijom uvođenja elemenata glazbe i likovno scenskog pristupa po načelima Montessori pedagogije (autorica V. Majsec Vrbanić), jer je jako teško svakom roditelju ponaosob ispričati kako mi to radimo. I sada je dosta teško - evo i u ovom razgovoru mi je teško ispričati - ako osoba nije prošla te neke edukacije - što točno radim, kako i za što je to dobro. Tako roditelj koji nije čuo nikad za to - ne mogu mu ja u kratkim crtama reći što će njegovo dijete dobiti ako svaki dan vježba nešto iz Brain gym-a ili čemu služi vježba iz Montessorija. Na radionici u okviru Tjedna cjeloživotnog učenja sam demonstrirala par vježbica roditeljima i pozvala ih na aktivno sudjelovanje, nisu se baš svi htjeli uključiti, bio je i početak godine - još se ne poznaju, ali jako im se sviđjelo. A prije toga smo za potrebe Nacionalne smotre projekata, odgajateljica Gorica Simčić i ja napravile jedan sažetak cjelogodišnjeg rada odnosno jednog projekta u kojem su integrirane sve ove metode koje sam nabrojala, onda smo i taj projekt sa Smotre u jednoj široj varijanti pokazale roditeljima. Roditelji su bili oduševljeni. Ranije kad sam radila u posebnoj skupini, bilo je uobičajeno da jednom u 2 mjeseca ono što smo radili ili što ćemo raditi demonstriramo roditeljima, malo kroz sličice, malo gdje se oni sami uključe ili na poligon ili u neke vježbice. To bitno mijenja njihove stavove, puno ih je lakše dobiti na suradnju nego kad ne znaju ljudi o čemu pričamo."

Naglašava važnost odnosa u radu s djecom:

"Specifičnost je u tome, uzмимо recimo u radu s djecom, sve te tehnike ne mogu dati nekakav rezultat ako nemate odnos s djetetom. Znači radi se na emocijama, a od emocija ide ponašanje i sve redom. Ono što sam primijetila je da se ove tehnike mogu na nekoj površnoj razini koristiti, na primjer kad je nekakav sukob pa sad idemo na priču u 6 slika - djeca mogu na nekoj površnoj razini ispričati, ali ako hoćete dobiti nešto više o djetetu, ako vam je važno da nešto postignete i da idete prema konkretnijem cilju, definitivno morate zadobiti povjerenje djeteta, a za to vam treba oko 3 mjeseca, 3 do 4 mjeseca građenja dobrog odnosa."

Također, ističe ulogu ovih tehnika u radu s djecom s teškoćama:

"Kad sam bila stručni suradnik ono gdje sam najviše ulazila s ekspresivnim tehnikama su skupine u kojima je dijete ometajućeg ponašanja. To je odgajateljima najteže i tu je u biti ovo jedino što možete upotrijebiti, to je jedino što funkcionira, što je učinkovito kod djece s rizičnim ponašanjem. Što se tiče autizma, svako dijete zahtijeva svoj pristup, morate prvo ući u svijet pojedinog djeteta, znati koliko ono razumije verbalni govor, da li imitira, teško mi je sad nabrojati sve što je bitno... jako vole glazbu, jako vole red, a to je ono što Montessori nudi. U tome se bolje snalaze. Sve te kreativno ekspresivne se mogu primijeniti, ali zahtijevaju pažljivo promatranje i individualiziranje."

Navodi da većina djece ove tehnike prihvaća lakše nego druge tehnike, "ali nekoj djeci je baš drago i lako, lijepo im sjeda, a neki... Uvijek ista djeca dođu oko mene kad se pojavim s Kutijom punom osjećaja. Ali skoro da bih mogla reći da je u nekih 90% slučajeva interes djece prisutan za ekspresivne tehnike.

Nije mi se baš nikad desilo da sam probala a nije išlo, to je ono što radim stalno, koristim u svemu što radim u skupini- i u individualnom radu i u grupnom radu skoro sve radim kroz te metode, nisam imala iskustvo da netko uopće nije želio.

I u prilagodbi djeteta se koriste, ali treba vrijeme da se dijete otvori, pogotovo kod djeteta s teškoćama gdje trebate znati kako funkcionira, kako razmišlja, kako povezuje informacije... Elementi glazbe po Montessoriju su super za početak, nenapadna, jednostavna, razumljiva, primjenjiva tehnika. I Ples pisanja, za emocionalni dio ali i za pisanje, stvarno za pisanje i razvoj grafomotorike, a djeca se i kreću, sve se radi s nogu, ne sjedi se za stolom, a i može ako dijete tako želi."

Na podpitanje o ulozi pokreta u radu s djecom odgovara:

"Djeluje na apsolutno sve razvojne aspekte, naročito na ponašanje i emocije, baš jučer sam na Okruglom stolu pričala o tome kako je izgledao naš dan na kojem smo se cijeli dan bavili pokretom i aktivnošću, bilo strukturirano, bilo spotano, a djeca su kada su došla u sobu bez da im je itko išta rekao otišla naljepiti najviše smajlice na svoj barometar raspoložnja. Dječak koji je prije toga vrištao, bacao se, nije htio ući u sobu, ništa nije htio, kada su druga djeca postavila poligon – jer se ide dosta na to da se oni sami organiziraju - momentalno je promijenio ponašanje, sudjelovao na tom poligonu. Oni su na tom poligonu mogli učiti suprotnosti, boje, oblike, razvijati percepciju, prostornu orijentaciju. mogli su vježbati interakciju, i djeca s teškoćama i druga djeca ravnopravno. Pokret je apsolutno neophodan, pogotovo kod ovako male djece, pozitivno i povoljno utječe na sve segmente razvoja i mislim da mora biti svakodnevno uključen u rad s djecom, odnosno trebao bi se protezati kroz cijeli dan, djeca bi cijeli dan trebala imati slobodu kretanja."

Opisuje nadalje benefite korištenja ovih tehnika: "Same tehnike djeluju terapijski, dijete se rastereti i ima priliku izraziti svoje osjećaje na prihvatljiv način. Nekad je efekt momentalan, ako imate nemirno dijete ili agresivno dijete, već u tom razgovoru, kroz crtež, već se opustilo imalo je priliku i slobodu razgovarati o tome što ga je naljutilo, a nije se osjećao izravno prozvano nego je taj neki lik tu koji mu može pomoći da izrazi što osjeća. Znači na takav način se već može utjecati na promjenu ponašanja. I uopće, preventivno, sve ove tehnike koje sam nabrojala, njihova najveća uloga je u preventivnom djelovanju, ako posložite aktivnosti ovako - da su djeca zaposlena, da se bave s onim što vole, da su u pokretu, pokret je strašno važan, već djelujete preventivno i dajete taj sociopedagoški element. Najvažnija je prevencija."

O granicama u korištenju ovih tehnika navodi: "Mislim da kreativno ekspresivne neće, ne mogu naštetiti ako se dobro koriste, i mislim da ipak zahtijevaju neko iskustvo, ne bi se smjelo ići previše u taj terapijski dio i ako koristite priču u 6 slika, to nikako ne bi smjeli shvatiti kao neki dijagnostički materijal ako za to nemate iskustva, znači morate znati dokud vaše granice idu i za što vam to služi, to je nekakav poticaj djetetu da se oslobodi i da razgovara, da se rastereti, a ne nikako iz toga postavljati dijagnoze ili se upuštati u nešto za što nisi spreman i educiran. "Spominje također da se smisao gubi ukoliko se tehnika upotrebljava na krivi način, te daje primjer "Recimo Kornjača Tucker je odlično posložena, ali isto se može upotrijebiti na krive načine ako vi recimo kažete >>e znaš šta, ako ćeš biti takav, ići ćeš opet čitati kornjaču<<, onda ste uništili tu priču i tu metodu, ona više nema smisla kao takva."

Vežano za vlastite osobine koje doprinose korištenju ovih tehnika navodi:

"A vjerovatno meni to negdje leži, mojoj osobnosti, mislim da imam tu neku neposrednost i da mi djeca vjeruju, da mi se lako približe, odnosno ja njima, ne znam, volim se još uvijek igrati i sama uživam u tim aktivnostima koje provodim, to je isto dosta važno - ako vi djetetu ponudite nešto što ne ide iz vas, ono to neće prihvatiti, a ako date onaj entuzijazam, ono oduševljenje, ako dijete skuži da se i vi igrate, sigurno će doći prije, doći će samo." Smatra da nema osobina koje joj ovaj rad otežavaju. "Mislim da je to baš moja jača strana, vjerovatno zato to tako puno i radim."

Rad s ovim tehnikama smatra apsolutno prikladnim za socijalnopedagoški rad uopće, te bi po njezinom mišljenju mogao stajati na prvome mjestu i ključan je dio njezinog profesionalnog identiteta. "Mislim da mora biti naprosto prožeto, da mora biti dio priče, ja uopće nemam ideju kako bih drugačije radila, ok, sa starijom djecom možeš sjesti i pričati, ali i za njih, evo ja sam sa svojim sinovima ponekad koristila neke ekspresivne tehnike, puno lakše ide kad kažeš na primjer >>ajde zamisli da si devetnaestogodišnjak pa napiši pismo sebi sada<<. Puno više dobijem na takav način. I sa starijima može biti kombinacija nekakvog razgovora i kreativno ekspresivnih tehnika. Ne znam, ja uopće ne bih znala raditi da ne koristim te tehnike."

Smatra da u fakultetskom obrazovanju ima još prostora za edukaciju o ovoj skupini tehnika, no i o predškolskom odgoju te se osvrće na potrebu za socijalnim pedagozima u vrtićima, obzirom da to trenutno u pravilu nije radno mjesto socijalnopedagoške struke. "Stvarno bih voljela da naš smjer socijalna pedagogija da naglasak i na to i na predškolski, mislim da djeci u vrtiću trebaju socijalni pedagozi. I mislim da imamo onu specifičnost koju definitivno trebaju i predškolska djeca... Mislim, svi su potrebni. Sve struke su potrebne, ne kažem da netko nije potreban, ali zbilja ne znam tko se sjetio i zašto da socijalni pedagozi nisu potrebni u predškolskom sustavu. Prevencija je najvažnija, a

mislim da u predškolskom nije rano početi, tj. ne mislim nego znam i vidim. Puno je djece iz rizičnih obitelji, djece sa različitim emocionalnim teškoćama, teškoćama u ponašanju... mi imamo načina, znanje za pomoći djeci. Fali jedan kolegij možda za djecu. A onda u skladu s tim nekakva konkretna znanja, tehnike, vještine, primjerice iz područja ekspresivno kreativnih tehnika i slično. Ima puno toga sad u svijetu što se već koristi.

Svakako treba djeci pružiti priliku za socijalne pedagoge, djeca nas trebaju."

Spominje također kako vjeruje da ni psiholozi ni pedagozi nisu imali posebne kolegije za rad s predškolskom djecom te kako bi i kod ostalih smjerova na našem fakultetu trebalo preispitati kako podići kvalitetu naročito po pitanju rada s predškolskom djecom.

Uz predškolski odgoj, smatra, koristile bi konkretnije tehnike iako je teško u širini obrazovanja pokriti sve. Također, smatra i da su se smjerovi Edukacijsko – rehabilitacijskog fakulteta "preklapajući" i čini joj se da su trenutno i na fakultetu dosta odvojeni; za vrijeme njezinog studiranja bio je veći zajednički dio programa.

"Dijete je holističko biće i kao takvo zahtijeva i takav pristup, ne možete vi raditi na ponašanju ako ne radite i na govoru i na grafomotorici i na svemu. Mi se definitivno prožimljemo i preklapamo, naravno da svatko ima svoju specifičnost, ali toliko naglašavanje i povlačenje crta do kud treba tko ići mislim da nije zbilja u skladu s potrebama djece i za dobrobit djece. "

Govori o svojem radnom mjestu stručnog suradnika edukacijsko rehabilitacijskog usmjerenja; s jedne strane primjećuje problematiku uloge u kojoj jedna osoba "pokriva" i rehabilitacijske i logopedске dijelove posla, a s druge naglašava prožimanje tih područja i primjećuje vlastito dobro snalaženje u toj ulozi.

"Moje prvo radno mjesto u vrtiću bilo je u posebnoj skupini za djecu s pervazivnim razvojnim poremećajem. Od prvoga dana sam znala što trebam raditi. U radu s djecom ovakvih poteškoća važno je praćenje, promatranje i razumijevanje određenih ponašanja, poučavanje ponašanja, usvajanje socijalnih vještina, poticanje interakcije, rad na osvještavanju i razumijevanju osjećaja, to je osnovno, a svakako su socijalni pedagozi upravo ti koji su itekako kompetentni za to. Radila sam na različitim radnim mjestima u različitim programima i nikad nisam sumnjala u vlastite kompetencije. Puno sam učila, educirala se jer sam htjela biti još kompetentija, a tako namjeravam nastaviti i dalje. "

7. 4. Prilog 4: Intervju: Nikolina Kolić Antolović

Nicolina Kolić Antolović (31) zaposlena je već 7 godina u Odgojnom zavodu u Turopolju, a prije toga radila je 1, 5 godinu kao stručni suradnik u osnovnoj školi.

Nikolina navodi da se s kreativno ekspresivnim tehnikama i igrom konkretnije susrela tijekom rada u Odgojnom zavodu u Turopolju, kad je iz potrebe birala tehnike i dodatno se educirala, kako navodi: "u tehnikama koje su mi se čilnile adekvatnije za pristup korisnicima s kojima aktualno radim. Kod njih se nekako pokazalo isplativije ulagati u znanja i vještine koje se više koriste nekim neverbalnim pristupima jer za verbalizacije u principu nisu zainteresirani, niti imaju puno kapaciteta popratiti ih, a niti daju neki veći rezultat jer su prilično prilagođeni u razgovoru i negdje već znaju kako to otprilike treba odraditi s obzirom da se radi o korisnicima koji su prošli već niz odgojnih mjera, institucija, stručnih osoba... Dosta teško sam mogla obavljati neke svoje svakodnevne radne zadatke bez te dodatne specifičnosti u radu."

Educirala se na području integrativne dječje i adolescentne psihoterapije, a trenutno je u edukaciji za trenera odnosno edukatora. Susrela se s radom s grupnom i individualnom psihodramom, terapijom igrom, Winnicott škrabalicama te Leunerovom imaginacijom. Prije te edukacije, vodila je neko vrijeme dramsku radionicu u Turopolju, a kao ključnu razliku u radu sa sličnim tehnikama nakon edukacije navodi: "Kroz ovu edukaciju u segmentu psihodrame radi se na nekom dubljem aspektu, psihološki se ipak pristupa po mojoj procjeni malo dublje u priču maloljetnika, više se bavi grupnom dinamikom, grupnim miljeom i sl. U individualnoj psihodrami koriste se segmenti koji su simbolični, da li kamenčići, marame itd. i koristi se dosta prostor. Dramsku po školski odraditi tada je meni bio zadatak u kojem se oni jesu okušavali u različitim ulogama, ali nismo poslije radili na povezivanju s aspektima njihovog života iz tih uloga, niti na osvještavanju određenih njihovih poteza, niti stavljanjem u pozicije koje u se psihodrami kreiraju, a gdje će onda osoba proraditi neka svoja iskustva. Tako da meni osobno je moćnije, dublje, ali se s tim puno opreznije bavim s našim korisnicima svakako."

Trenutno je zaposlena u odjelu prijema, a ranije je radila i kao odgajatelj u pojedinim skupinama. "Najviše ove metode koje sam nabrojala tj. tehnike koje sam usvojila i primjenjujem u svom radu koristim za maloljetnike koji su novopridošli. Sve individualne tehnike većinom prakticiram kao ulaz za stvaranje odnosa s maloljetnicima, kod prilagodbenih teškoća, kod anksioznosti, kod određenih napetosti, u konkretnim situacijama, u pripremi za razvrstavanje u odgojnu skupinu, kad postoje određeni strahovi, kod određenih momentalnih tretmanskih intervencija po pitanju nekih događaja koji su izvan zavoda; promjene obiteljske dinamike, da odreagiramo ako se nešto dešava izvan zavoda, unutar obitelji." Navodi kako često ima i maloljetnika koji traže još takvog rada: "U principu imam po 2, 3 klinca koje - kada im više nisam odgajatelj i kad nisam više u funkciji prema njima - onda ih preuzmem u savjetodavni u rad, pratim ih kroz odgojnu mjeru. To se svodi u principu na podršku kroz cijelu odgojnu mjeru te na neke tretmanske intervencije u eventualnim padovima u ponašanju, kritičnim momentima, nakon nekih eventualno stegovnih ili... što god da se dogodi. Ili samo kao

podršku, i pred otpust. Tu prorađujemo malo te strahove i anksioznosti vezane za otpust s odgojne mjere, strahove vezane za ono što ih vani čeka i radimo na potencijalima, kapacitetima koje imaju, koje mogu i trebaju koristiti po izlasku iz zavoda."

Opisuje svoje iskustvo s pojedinim tehnikama:

"Psihodrama u principu kao grupna aktivnost vrlo dobro funkcionira za naše klince jer je kreativna, jer daje tu neku mogućnost da budu u >>kao da svijetu<<, što je njima izuzetno važno - da postoji nekakav vremenski i konkretni prostor unutar institucije u kojem se mogu odvojiti od institucije, pa makar na neko kaće vremensko razdoblje - i biti što žele. I iz uloge koju odaberu zapravo učiniti što god žele, što je negdje znakovito da su oni u ovom momentu kad su smješteni na odgojnu mjeru spriječeni da čine što žele i lišeni slobode, a ovo je nešto što im daje slobodu izbora.

Što se tiče ostalih tehnika, terapiju igrom često koristim, ona predstavlja i simbolički u svojim elementima svijet. Sastavljena je od dvjestotinjak sitnih elemenata koji predstavljaju figure ljudi, životinjskog svijeta, biljnog, građevine, prijevozna sredstva i prometni segmenti i znakovi, elementi iz kućanstva, iz prirode... tako evo, sve moguće. I tu imaju mogućnost u tijeku tog rada izgraditi svijet kakav žele, u tom svijetu biti tko žele, živjeti u tom svijetu na način koji žele. To im je isto zanimljivo jer se ne poistovjećuju, a naravno sa psihološkog aspekta da oni projiciraju svoje sadržaje, samo toga nisu svjesni. Tako da tome vrlo otvoreno pristupaju jer ne vide opasnost da sebe time izlažu. Postoje naravno neke određene smjernice kako se igra odigrava u tom svijetu, ali cilj svake igre je da se korisniku koji ju igra zadovolji neka njegova aktualna potreba koju pokaže u tom momentu. A kako su naši korisnici nesukladne emocionalne i kronološke dobi, vrlo često je ta emocionalna dob dosta niska i vrlo često oni simbolički sebe prikazuju mlađima, nemoćnijima i iskažu neke od svojih potreba kada su bili mlađi. Tu je prilika udovoljiti barem fiktivno toj nekoj njihovoj potrebi i s druge strane dati im prostor da iskažu svoje nezadovoljstvo, frustracije, ljutnju na neki simbol - da li roditelja, da li okoline, da li predmeta, koju još uvijek zadržavaju u sebi i nemaju mogućnost izverbalizirati - ili ne znaju ili jer ni ne mogu jer su smješteni u instituciju. Tako da bude tu nekakvih i nježnih scena, bude i agresivnih, ali sve je to nekako preneseno i simbolički pa je vrlo bezopasno za njih i za okolinu. Jako rado to rade jer ne vide koliko zapravo oni sebe izlažu u tom.

Onda, Winnicott škrabalice, to isto jako vole, to je jedna tehnika crtanja i meta komunikacije; divna aktivnost za uvodnu priču, za stvaranje odnosa, gdje god ulazna komunikacija ne prolazi i šteka, ja te papiriće izrežem i bacim na stol. Tu se izmjenjujemo u crtanju - jedan započinje crtež, drugi ga mora završiti na simboličkoj razini, pa u suprotnom smjeru i tako dok ne dođemo do nekog recimo polusvjesnog ili nesvjesnog projiciranja. Korisnik kroz to priča priču koja vodi prema nekakvom razrješenju i bude njima zabavna, a s druge strane jako lijepo i jasno daju poruku što ih trenutno muči,

što im uzrokuje napetost i što od tebe žele da učiniš, a da to ne kažu konkretno. I onda imaš tu mogućnost opet na slikovit način im dati nekakvo odrješenje, podršku, pomoć i u krajnjoj liniji pokazati da je to sve ljudski. Tako se dosta smanji napetost u njima i osjete jednu posebnu vezu, jednu drugačiju vrstu povezanosti s osobom s kojom to rade jer je to nešto što je interno i što nitko ne kuži, jer je metakomunikacija.

Leunerova imaginacija je isto zanimljiva jer im daje mogućnost da otplove malo, mislim izađu iz Turopolja, zamisle si nekakav drugi prostor, drugi moment, pa malo da otpuste nekakve napetosti...

Individualna psihodrama se koristi kamenčićima, to je recimo super jer je prihvaćaju, isto ne kuže taj simbolički prijenos na različite objekte, bez problema s tim kamenčićima rade. A onda im je, pošto su adolescenti, taj konkretizirani prikaz osobnog prostora - sebe i svojih problema lakše percipirati kad ga vide, kakav on je, kako su ga složili. Onda se lakše i suoče s nekakvom realnošću tereta koji nose, problema koji imaju, ili s druge strane nekih potencijala koje imaju sa sobom a koje često ne prihvaćaju i ne percipiraju jer im nije često nešto ni ukazivano na njih jer... baš i nisu prepoznati kao neki genijalci, ne...

Koristim i karte dosta, asocijativne. To vole i to isto ne kuže ali su jako zainteresirani, to je isto simboličko - zapravo jako vole sve što je simboličko, što ne traži da govore iz svog ja, nego preko nekog objekta, preko neke priče.

Tu i tamo se nađe netko tko skuži da priča o sebi pa promišlja poslije o tome. Tako, ne volim ih gurati, znači ne radim psihoterapiju, radim samo savjetodavno i ne guram ih preko ruba nekakvog suočavanja i osvještavanja jer sam iz svog vlastitog rada zaključila da to zna biti kontraproduktivno -ići kontra njihovih obrana - s obzirom da ne možemo pokriti sve one rupe gdje pušta u njihovom životu i izvan zavoda i tako dalje. Tako da mislim da u instituciji nije niti dobro baš tako raditi nego više savjetodavno pa ići negdje prema kapacitetima. Osobno mislim da ih najviše koristim da sebi olakšam - da steknem uvid kad mi nešto s nekim klijentom ne funkcionira, ne štima, kad ne kužim u kojem smjeru ide, šta se nešto dešava, kad je neka promjena. Kad trebam osjetiti što je u podlozi da nekako mogu prilagoditi svoj pristup, onda vrlo često zapravo prebjegnem tim metodama da dobijem jasniju sliku na čemu je on sad, s čim on sad radi sam sa sobom. E onda ga već mogu negdje pokušati pratiti. Ovako nagađam, milijun puta sam došla s idejom svojom što sad trenutno prorađuje, a zapravo je njemu nešto deseto u glavi trenutno.

S ovim tehnikama najbrže i najlakše mogu ući u moment i na razinu klinca gdje je i kakav je u momentu kad ja trebam s njim nešto odraditi."

Uz korištenje u dijagnostici gdje za uspostavljanje suradnje s korisnicima, koristi ove tehnike često i

situacijski, u određenim "kriznim situacijama" i to "neke brze tehnike, koje daju brzi, moram to nažalost tako reći, ali koje daju brzi rezultat jer jednostavno nema tu prostora s našim klijentima koji su nedobrovoljni klijenti, koji su vrlo promjenjivog ponašanja, oscilirajući - vrlo je teško postići stabilnost s njima i ona je kratkotrajna. S njima je vrlo teško postići tu jednu stabilnost da bismo primjenjivali tehnike kojima treba određeno vremensko razdoblje da bi postigle nekakav rezultat. "

Navodi primjer situacije: "kad dođe kolegica i kaže >>gle, ne znam što da radim s njim - ili će završiti u zatvorenom, a ne mogu skužiti kaj se dešava<<, a policija isto ne kuži, u otporu je prema autoritetu i onda kažem ok, hoćemo nešto probat? Pa idemo probat, pa vidimo do kud smo došli i jel to nešto s čim možemo sad raditi ili on mora negdje stati na loptu, otći u zatvoreni, da se to proradi."

"Potrebno je vaditi stalno neke aseve iz rukava i intervenirati brzo i hitno i da je što efikasnije, da ga se može zaustaviti u destrukciji, da ga se može prisvijestiti negdje, da bude dostupan za razgovor i vođenje i da ga se okrene u pozitivu. Tako da malo, malo pa treba čupati nešto da ih održi, nekakav zaštitni čimbenik, što im nešto predstavlja u životu. Nama kao stručnjacima je ponekad teško pronaći pozitivno uporište koliko uništene strukture maloljetnika dobivamo, s koliko jako izraženim poremećajima ponašanja i kriminalnim identitetom i razorenim obiteljima i nepostojećim uvjetima za prihvata. Kad je i nama teško naći, ne znam jel trebam naglašavati koliko oni ne prepoznaju više ništa u smislu uporišta, nečeg za što se mogu primiti, a da je vezano za budućnost i svrhu i resocijalizaciju i sve... Plus govorimo o nedobrovoljnim klijentima, moje iskustvo rada s ovim tehnikama je isključivo s klijentima koji su nedobrovoljni. Trenutno 85% maloljetnika su privedeni na odgojnu mjeru, oni zapravo niti tamo žele biti, niti smatraju da im to treba, niti smatraju da im je potrebna bilo kakva vrsta pomoći, tako da je to definitivno velika razlika - nuditi nešto ili birati pristup kojim pristupiti nedobrovoljnom klijentu i pokušati mu na neki način prodati pomoć i podršku a da ne skuži, jer ju naravno želi, ali ne može tražiti niti prihvatiti. "

Na pitanja o tome kako bira pristup i tehniku u kritičnim situacijama, odgovara: "Teško je objasniti, pitanje je iskustva. Ponudila sam 100 puta u krivom trenu, ali sam ponudila nakon toga i između toga 100 puta u dobrom trenu, nekad prođe a nekad ne, što ćeš više puta pokušavati prići na različite načine onda ćeš u osnovi pronaći neki modus. Oni su kao individue vrlo različiti i u strukturi različiti, svaki se sa svojom problematikom nosi drugačije, no s iskustvom stekneš tu vještinu da nakon par minuta razgovora vidiš što može i ne može proći, kao da osjećaš u zraku gdje je moment u kojem možeš ući i na koji način možeš ući, moraš dobro poznavati i moment okoline, tko je oko tebe, gdje ti je kolega, da li taj kolega koji je u blizini kapacitet i resurs ili je teret... I onda na koji način ćeš pristupiti tom maloljetniku da ga pozoveš na rad, hoćeš ići isto kroz igru uloga, kroz šalu, na neku vrlo jasno strukturiranu i hitnu intervenciju poziva na službeni razgovor ili ćeš prići, kad već budeš

naravno siguran u to, kroz nekakav fizički kontakt ruke na ramenu ovisno o procjeni možeš li ići u osobni prostor u tom momentu ili ne... S godinama iskustva koje se nadograđuju s dodatnim edukacijama izgradiš zapravo nešto, to nije znanje, to je nešto što ja nemam pojma kako da opišem, moraš imati u sebi, ali i kroz iskustvo dolazi, to je baš osjećaj atmosfere. Kad dođeš bliže i osjetiš. U pogledu, držanju, u ne znam, težini zraka evo doslovce, osjetiš kad je moment za neku intervenciju i što ponudit određenom maloljetniku. To je i pitanje nekakvih znanja i iskutva, s obzirom na strukturu, neka obilježja, da živimo s njima pa ih i neformalno upoznaš - kako priča, što priča, da li je povučen, ovakav onakav, anksiozan, paranoičan, onda ćeš prema svemu tome odabrat, zato i volim tu čitavu paletu tehnika. Kad radiš s najtežim korisnicima godinu, 2, 3, mislim da je to onda onako za cijeli život dovoljno da ćeš moć ubiti svakoga ukalupit u neku strukturu pristupa... Tako da evo kažem različite su situacije ali kada vide da pucaju i kad je taj nekakav krajnji moment, oni zapravo traže tu intevenciju, nisam još zapravo naišla na moment da su odbili. Jesam naišla na momente da jesu prihvatili intervenciju, ali da su bili ipak u toliko nekakvom rasplinutom i rasutom stanju da intervencija nije dala nekakav rezultata."

Vezano za međuodnos uloga terapeuta i socijalnog pedagoga navodi sljedeće:

Kad sam počela provoditi i raditi psihodramu, bila sam odgajatelj u odgojnoj skupini i po svim pravilima terapijskog rada nisam u terapijski rad nikad uzimala maloljetnike koji su iz moje odgojne skupine jer je to bio konflikt, to nikad ne daje dobre rezultate. Popustila sam 2 ili 3 puta na inzistiranje klinaca iz svoje grupe i napravila određene radove s njima i to im je zapravo uvijek dalo prostora da traže određeno posebno mjesto u skupini. Tako je taj odnos automatski nosio neka druga njihova očekivanja i to mi se svakako pokazalo kao loše i štetno za klince. Evo srećom okolnosti su bile takve da sam nakon toga prešla raditi u dijagnostiku tako da s ove pozicije takav problem nemam. Ovdje su mi maloljetnici prolazni, s njima gradim odnos u mjesec dana tim tehnikama, ne sa svakim, nego gdje je potrebno i oni više nisu moji korisnici. Nisu u mojoj grupi, zapravo smo u kontaktu samo u dežurstvima ili u nekim aktivnostima koje eventualno organiziram. Tu nema konflikta uloga, ja nisam osoba koja mu kreira sudbinu određenim postupcima, ne donosim mjesečnu procjenu za njega, ne kontaktiram s njegovim centrom, ne odlučujem o obustavi... To dvoje ne može nikada ići zajedno. Terapeut je u drugoj ulozi, odgajatelj u drugoj i zato kažem pošto ne prolazim takav put s njima i nisu dalje u mom zaduženju, ovo dobro funkcionira jer sam osoba koja je njima kasnije sa strane, kojoj oni mogu doći s nekom pričom iz tijeka odgojne mjere, a ja potpuno neovisno mogu sudjelovati u tom njegovom procesu upravo radi toga jer nisam sudionik, nemam ulogu, nemam projekciju, ne budim ga ujutro, ne pregledavam mu ormar. To dvoje je u konfliktu apsolutno, ja sad s ove pozicije to mogu raditi, pratiti ih kroz odgojnu mjeru jer nisam uključena zapravo u taj odgojni dio."

Nadalje, o kontaktu korisnika s vlastitim emocijama kroz ovakav rad navodi sljedeće:

"Pokušavam pratiti maloljetnika. Tu i tamo se nađe neki klinac koji jako želi raditi otvoreno na nekom emocionalnom dijelu priče, neprorađenim traumama, smrti člana obitelji, sukoba s nekim od roditelja koji nisu proradili i tako... To gdje žele raditi radim, ali gdje vidim da nailazim na obranu, koja je vrlo čvrsta, na kojoj maloljetnik inzistira, koju održava, njeguje - ne diram. Tu sam vrlo oprezna. Postoje situacije, iskustva s kojima se po meni i najzdravija struktura teško može nositi i koje traže jedan valjda cjeloživotni psihoterapijski proces koji oni ne mogu imati, ne mogu dobiti i ne mogu u njemu dovoljno uporno sudjelovati i onda mislim da je to kontraproduktivno i da može samo izazivati nekakvo iskakanje psihijatrijskih teškoća i svega ostalog - ako popucaju obrane."

Vezano za terapijski rad, korištenje ovih tehnika i svoju socijalnopedagošku ulogu, nadovezuje: "Unutar našeg sustava prostora za psihoterapiju po mom mišljenju nema jer ona traži posebne uvjete. Moj tjedni i mjesečni program rada je promjenjiv i ne mogu osigurati stalni tjedni termin, stalni prostor, sve ono što jedan psihoterapijski proces zahtijeva. Maloljetnici su vrlo osjetljivi i u sekundi su upecani u odnos osobe koja pokazuje interes, brigu, itd. Vrlo je neodgovorno nakon njihovih iskustava koja proživljavaju u životu kreirati im još jedan dodatni odnos koji ih izda, pun nepovjerenja, ili nešto što će još jednom potvrditi nekakav njihov skript o odraslim ljudima koji su, pa neću reći loši, ali bili jedan neadekvatan uzor. Tako da izbjegavam stvarati jednu takvu atmosferu. Čisto idem u minimum prikaza jednog zdravog odnosa sa jasnim granicama i osobe koja pruža podršku unutar kapaciteta mogućnosti ustanove i mog djelokruga rada.

Pojedinačne intervencije su meni pomoć, nisu mi isključivo sredstvo rada, nego pomoć da se bavim svojim sociopedagoškim radom, znači da ono što je u opisu mojih radnih zadataka - bazično ću reći odgajateljskog posla - mogu odraditi s maloljetnikom. I to većim dijelom iz odnosa, a manje iz nekakave represije, strukture i pravila. Jer se meni pokazalo, a to je i opće poznato, da je prihvaćanje i funkcioniranje unutar određene strukture i pravila puno lakše postići ako postoji vođenje u odnosu koji on može pratiti. To je 1. stvar, a 2. stvar je da je vrlo teško naći nekakvo potkrepljenje u radu s našim korisnicima jer je visok recidiv i često su etiketirani, otpisani i zapravo imaju minimum šanse za uspjeh i ono kako sam si ja posložila svoj rad i svoje očekivanje je da je po meni uspjeh prikazati drugačiju vrstu odnosa - koji je zreo, odgovoran i zdrav prema maloljetniku u nadi da će po izlasku moći razlikovati odnos koji je za njega štetan i odnos koji je za njega zdrav. Znači barem da poznaje i drugačije vrste odnosa, da ne bude isključivo da se po izlasku opet kači u neki patogeni odnos koji će ga dalje držati destruktivnim i neuspješnim jer su im najčešće samo takvi poznati. Oni na nas zaposlenike projiciraju odnose prema roditeljima i mi smo sad tu jedan dobar korektiv koji može sve to što on odrađuje dati da odradi na jedan kvalitetni način i vratiti ono što mu nije vraćeno iz odnosa s tom ženskom ili muškom figurnom, s kim već radi. A ove tehnike su zapravo samo neki medijatori za odraditi ono što mislim da trebamo odraditi. Plus kroz sve to onda s njim proći usvajanje radnih i higijenskih navika, stjecanje dodatnog obrazovanja, bolje slike o sebi, adekvatnijeg i uspješnijeg

odnosa s vršnjacima, socijalnih vještina, posebnih programa, uvida u štetnost konzumacije sredstava ovisnosti i sve ostalo, jel... Sve ono što maloljetnik ima u svom pojedinačnom programu, a kroz koji ga mi nekim svojim pristupom moramo voditi. Tako da je meni to samo neko sredstvo da mogu odraditi svoj posao i voditi ga kroz te sve ciljeve koje ima u svojoj mjeri."

Ove tehnike koristi i u edukativnom radu s odraslima, djelatnicima odjela tretmana i pravosudnim policajcima koji rade s maloljetnicima. Za uvodnu aktivnost o trenutnom osjećaju i očekivanjima s kojima su došli na edukaciju koristila je karte emocija, kao i za predstavljanje iz uloge maloljetnika, zatim kamenčiće za rad na stresu i čimbenicima stresa, marame za lociranje stresa u tijelu i odvajanje od stresa te prepoznavanje čimbenika rizika za recidiv, te za različite druge teme igru uloga, psihodramu i asocijativne karte.

Kao osobine koje joj olakšavaju rad s ovim tehnikama navodi empatičnost, dosljednost i autentičnost. "Koliko god su u otporu i protiv strukture i pravila, kao i sva djeca, jer doslovno su djeca često, traže granice. Ali uvažavaju ih samo onda kad su sigurni i kad se uvjere da se osoba prema svima ponaša jednako, odnosno od svih traži isto i uvijek misli isto i uvijek inzistira na istom. I pedantna sam, to oni ne vole jer volim čistoću, red rad i to, ali kad se naviknu na to onda im to odgovara. Volim nekako da se oni nauče brinut o sebi, oni to ne vole, ali eto, ja mislim da je to bitno."

Vežano za osobine koje joj otežavaju rad s ovom skupinom tehnika, spominje otpore koje je proradila u edukacijama. "Bila jesam onako na početku i u otporu i da je to teško i da su naši korinici stariji i da oni imaju problem s igrom i tako, a to je bio moj problem, a ne njihov naravno tako da sam odradila taj dio priče da se i mi odrasli možemo igrati. Nemam više taj problem koji sam imala dok sam bila u edukaciji, dok nisam to odradila i dok nisam s klincima odradila dio priče da sam bila i pudlica i konobarica i baka i mama i učiteljica i ..."

Po pitanju potrebe za dodatnim obrađivanjem ove tematike na fakultetu, navodi:

"Ja stvarno ne znam kako je trenutno jer sam završila faks 2009., tako nešto, i vidim da je sad dosta različit program i koliko jesam sad sa strane uključena u neka mentoriranja studenata ili nešto, mislim da sada zaista program jest sadržajnije, s tim dodatnim tehnikama, volonterskim radom i svim ostalim što nije baš bilo zastupljeno kad sam ja studirala, a zaista ne mogu reći treba li više od toga."

Vežano za korištenje ovih tehnika u socijalnopedagoškom radu općenito, navodi:

"Ja koliko poznajem ljude svi se snalaze i educiraju prema potrebi onoga što im na njihovom radnom mjestu treba. E sad da li to sve faks može dati, ne znam, ali svakako mislim da socijalni pedagozi moraju usvajati više i više i više načina pristupa klincima, ako pričamo o klincima, baš zato što

jednostavno nije dovoljno danas s klincima razgovarati. To nije dovoljno jer znamo s kojom populacijom radimo i da razgovor zapravo gotovo da neće dati rezultat u principu. Osim ako pričamo o klincima s niskim rizikom, o takvima ne znam ništa, takve nemamo.

Ja sam se potrudila da svatko tko mi je bio nadređen shvati zašto je meni važno primjenjivati određene tehnike u radu na način da sam pokušala dokazati svojim radom kako to primjenjujem i kakav to rezultat daje. I uvijek sam to uspjela. Ako te kolege i nadređeni s određenim vremenom vrednuju kao osobu koja je dovoljno efikasna, onda i prihvaćaju tehnike kojima radiš ako postižeš rezultat i stojiš iza svojih postupaka, rezultata, intervencija."

Što se tiče šire senzibilizacije struke za rad s ovakvim tehnikama, navodi:

"Mislim da to treba jednostavno postati dio identiteta socijalnih pedagoga. Mislim, i to kažem otvoreno, da socijalni pedagozi sebi grade identitet u kuti u posljednje vrijeme, i nalaze se u svojim glavama u ordinacijama i kaj ja znam di, i rade s dobrovoljnim klijentima, što ja nisam stekla dojam kad sam studirala da je to dio priče o identitetu socijalnog pedagoga. Ja to vidim drugačije, ja nas vidim na ulici, na terenu, na dvorištu primjenjujući sve moguće tehnike i pristupe rada na način da se mi znamo, možemo i moramo prilagoditi svakom maloljetniku, a ne na način da se mi podređujemo maloljetniku i dozvoljavamo i prihvaćamo njegova neprihvatljiva ponašanja, nego da znamo pronaći način da dopremo do svake generacije. Svaka se generacija maloljetnika mijenja, a mislim da mi ne možemo ostati na tome da samo pričamo ili pobjeći od toga na način da se zatvaramo u nekakve urede i da bi svi nešto nadzirali i svi bi nešto savjetovali iz stolice, nego moramo biti u kapacitetu prilagoditi se. Ali mislim da to nije trend, možda se varam, ali mislim da to nije trend u socijalnoj pedagogiji, barem koliko mi se čini u posljednje vrijeme. Mislim da trebaju socijalni pedagozi malo svoj identitet prilagođavati klincima, a ne klince pokušavati prilagoditi našim potrebama da svi budemo neki važni nadziratelji drugih i psihoterapeuti i ne znam što."

7. 5. Prilog 5: Intervju: Ružica Korov

Ružica Korov (57) zaposlena je u Centru za socijalnu skrb Osijek, pri odjelu za djecu, mlade, brak i obitelj. Radi i kao supervizor s kolegama iz sustava socijalne skrbi i iz drugih ustanova koje se bave radom s ljudima.

O ulozi ovih tehnika u osobnome životu Ružica kaže: „Kako sam se rano opredijelila u svom životu i školovanju za ovo zvanje, uvijek sam tražila načine pristupiti djeci na najjednostavniji način. Pored toga, još njegujem to dijete u sebi, meni je to jako bitno za taj moj rad, da mogu razumjeti i prepoznati

djetetove potrebe i razumjeti njegove interese na neki način. I eto - tu je onda i osobni interes. Mislim da mi nadogradnja djeteta u meni i bliskost s tim svim pomaže u mom neposrednom radu. Naročito kod mlađe djece, ali isto tako i kod puno starijih, kod adolescenata - čovjek bi se začudio kako to pomže. Igra je prirodan oblik odnosa i za djecu toliko prirodna da mislim da je najbolji ulaz kroz to.“

O edukaciji za rad s ovim tehnikama kaže: „S ovim tehnikama sam se susrela najprije kroz seminar Stres trauma oporavak, te kroz grupni rad s djecom, a kroz edukaciju iz supervizije prolazili smo taj dio kreativnih tehnika koje pomažu u grupnom radu i radu sa supervizantima. Nisam prošla nešto specijalizirano nego sam dobila uvid u razne tehnike i mogućnosti koje onda iskušavam i prilagođavam, budem vrlo kreativna. Nekako sam vješta već dosta u tome da iz pojedinih naučenih koraka napravim nešto prilagodljivo grupi ili osobi koja mi je tu, kraj mene. Ono što mi trenutno puno znači je intervizijska skupina na koju idem već 6 godina, to je izvrsna peer grupa stručnjaka koji se bave različitim granama rada s ljudima i tu imamo privilegiju sve to različito trenirati, isprobavati.“ Edukacije su joj donijele prvenstveno osobno iskustvo, a koje smatra vrlo važnim kod stručnjaka koji koriste ovakve tehnike:

„Dobila sam iskustvo prostora u kojem se možeš više opustiti, izraziti na drugačiji način. Meni najvažnije i ono što uvijek preporučujem kolegama koji bi nešto iskušali ili koriste - recimo zamole me da im posudim neke moje karte - jest da moraju prvo proći na sebi. Nekako uvijek mislim da moram to ja osjetiti, proći te procese, osjetiti šta mi znači.“

Uz edukacije, ističe i iskustvo koje ju je ohrabrilo za korištenje ovih tehnika:

„Imala sam iskustvo poslije rata kad nije još bilo potrebno ni educirati stručnjaka ni ništa, mene i kolege su znali baciti u vatru - vještačili smo kod prvih posijeratnih iskustava sa seksualnim zlostavljanjem djece. To je meni bilo recimo najveće vatreno krštenje i tu sam mnoge te tehnike koristila - što ti padne na pamet da nekako bezbolno dođeš - da dodatno ne traumatiziraš dijete. To je baš bilo vrijeme kad sam se učila o tome svemu; koliko je moglo biti da se možda neko dijete nije baš ni dobro osjećalo ili koliko sam mu naturala nekad nešto, al rezultati su bili zapravo dobri. Opuštajući. To me potaknulo onda dalje da u svim tako nekim osjetljivim situacijama posegnem za tim tehnikama. I dobiješ neki rezultat.“

O svome zaposlenju u Centru za socijalnu skrb i mogućnostima korištenja ovih tehnika te ponešto o tehnikama koje koristi:

„Ja radim u Centru za socijalnu skrb, nisam mijenjala posao s tim da sam od prvog radnog dana imala mogućnost biti kreativna, sve što sam negdje čula ili mi je palo na pamet, što sam pomislila da mogu s djecom raditi - nisam imala nikakvih problema. Čak dapače, mislim da je moja velika dobrobit ili čak sreća što sam imala takvu ravnateljicu koja je to uvijek podržavala i podupirala me u tome, tako

da sam ja vrlo rano, već kad sam počela raditi s djecom s problemima u ponašanju u dijagnostici, počela dolaziti do nekih informacija kroz igru ili neke kreativne tehnike. Već i prije nego što sam i sama nešto prošla tražila sam načine da se djeci približim, u svrhu stvaranja neke prvotne atmosfere, da se malo opuste, da mogu razgovarati, da nisu ustrašena, da prebrodimo nekakve predrasude koje često i roditelji imaju kad moraju doći u Centar, a onda kasnije i kao sredstvo koje mi je omogućavalo da se djeca izraze i o svojim mislima i osjećajima. Lakše je kad ponudite djetetu da se izrazi na primjer crtežom. Radila sam najprije crtež obitelji, a onda kasnije i prijatelje, pozicioniranje u razrednoj skupini, razno drveće, šumice... To mi je zapravo omogućavalo da se oni sami pozicioniraju, a meni otvara sliku i kako su reagirali na to, kako su se snalazili u tome i s kojom energijom su nešto pokušali prikazati.

Za progurati bilo kakvu temu, rad na potrebama djeteta, na njegovom pripremanju i vraćanju odgovornosti, na osposobljavanju kroz život, to je po meni najjednostavnije kroz kreativne tehnike i igre.“

Kao prednost u takvome radu ističe i svoj interes za „svijet mladih“:

„Ja se djeci uvijek prilagodim. Imam toliko godina, a slušam glazbu koju današnja djeca slušaju, pratim te nekakve trendove, volim s djecom razgovarati na način da ona mene uče o svojim iskustvima. Te video igrice recimo, ja to ne igram, ali volim znati koje su aktualne, koje su popularne i onda to mi sve bude ulaz, ja to sve smatram svojom kreativnošću.“

O omiljenim tehnikama i onima koje joj se pokazuju učinkovitima u radu kaže:

„Sad poprilično često koristim kreativne karte sadu, persona i habitat. Nekako volim to zato što je praktično. Stres trauma oporavak knjigu također. Basic Ph, priča u 6 slika - djeca to znaju napraviti i s kreativnim kartama. Znači oni sebi biraju sličice koje slažu, pravimo filmove, to im je zanimljivo. Za pozicioniranje, za neke uloge, za neke ljude koji oni opisuju... Sa persona kartama je odlično kako oni biraju lica, to je zanimljivo. Habitat je opet zanimljiv jer prikazuje neka mjesta, okruženja. Nevjerojatne stvari možete o djeci dobiti, budu roditelji jako iznenađeni kad vam dijete tumači ono što je složilo, što za njega to znači, kad jedna krvava slika u kojoj se siječe glava recimo - njima to uopće nije to nego nešto drugo. Ja se svaki put oduševim sa sposobnošću djeteta da se na taj način prikaže.

I s grupom, a i s roditeljima i s djecom znala sam raditi biblioterapiju. Kroz priču, pisma međusobno ili trećoj osobi. Korisno mi je dosta kod konflikata. I meni leži jer je to neki moj stil. Za iskazati misli, za posvađati se, a da ne moraš to ovako, bezbolnije je!

Negdje sam i u svom odrastanju nesvjesno da tako kažem koristila biblioterapiju, nikad nisam čula za to, ali sam znala pisati o svojim tugama, svađala sam se kroz pisanje, kroz neke priče oživljavala to. Inače sam kao osoba sklona svijetu mašte, blizak mi je.

Ovakve tehnike vode u kontakt sa samim sobom na neki novi način. To je dobro, iz toga na kraju otkriješ nešto o sebi, način na koji tvoja ruka nešto vodi, način na koji nešto obojaš, način na koji nešto kažeš, neku metaforu, što te onda stavi u poziciju da se zapitaš >>ajme što je ovo sad bilo, zašto sam sad baš tako se izrazila, rekla, koje je tu značenje?<<“

O specifičnostima rada s ovim tehnikama s pojedinim skupinama korisnika navodi sljedeće, te se dodatno osvrće na probleme u našem školskom sustavu i komunikaciji s djecom uopće:

„Prije svega mislim da su ovakve tehnike pristupačnije za dijete, da su prirodnije, da omogućuju ostvarenje opuštajuće atmosfere i mislim da se lakše nekako stvara i povjerenje. Naravno da je nekad potrebno i verbalno, kombinacija je zapravo najbolja ja bih rekla. Ali mislim inače kad vi dobijete dijete "naše populacije", oni su vam se toliko puta naslušali tog verbalnog. A, ja se, kolegice, bojim i da mi još nismo najbolje educirani, niti su roditelji, u komunikacijskim vještinama. Ja uvijek spominjem Dance koji su 10 godina trenirali to u svom školskom sustavu, s djecom, profesorima i s roditeljima i sad imaju dobre rezultate. Bojim se da kod nas još nije to tako. Također, na primjer, meni dođe dijete koje se potuklo u razredu, prijava ide od MUP-a , jer je to neki oblik vršnjačkog nasilja. Dok oni dođu kod mene - kod kuće je bila frka, u policiju su nešto morali otići već, tako mala djeca. To je sve jedan proces po protokolu - ti svi sustavi negdje, i škola, rade na način da utvrduju krivnju. Meni vam se roditelji uvijek iznenade, pa i dijete ponekad, mada je to njima prirodnije ja mislim - što meni uopće nije važno tko je kriv. Ja to ne utvrđujem, moj posao nije to. Ja nekad potrošim toliko vremena objašnjavajući da je meni bitan njihov odnos. Dogodilo se nešto između njih. Ogovornost imaju i jedno i drugo. Djeca odlično reagiraju na drugačiji način komunikacije, koji mi je osnovno sredstvo rada, i u superviziji. Jako se trudim dobro komunicirati. Jasper Juul je bio moj edukator, imala sam sreće s tim vanjskim suportivnim stručnjacima. On dolazi u Hrvatsku i proučava naš školski sustav. Zaključuje da u njemu dobro prolaze samo dobre curice, mirna, tiha i povučena djeca. Dakle, sva djeca koja se konfrontiraju na bilo koji način izvuku deblji kraj, dogodi se da budu etiketirani. Problem je s našom djecom koja iskaču, olako se ljudima daju etikete. Također, Jasper utvrđuje što i ja vidim: da u našim školama postoji verbalno nasilje: kritiziranje, sarkazam, ironija, cinizam. Žaloso je još i to što, recimo u Slavoniji po školama nemate socijalne pedagoge. Ja mislim da bi socijalni pedagog u toj ranoj dobi od 7 do 14 godina mogao čuda napraviti u tom području. A i nekako škole od socijalnog pedagoga naprave pedagoga, zamjenika ravnatelja, nekog tko pravi programe i što sve ne, a ne tog odgojnog radnika koji bi zapravo radio i na odnosima i na pozicioniraju. Meni je u radu potrebna bolja suradnja sa školama.

Najviše koristim ove tehnike s djecom do 14 god. Adolescenti isto hoće surađivati, ali nije tako jednostavno, ne možeš odjednom. S djecom manjeg uzrasta mogu ostvariti u prvom kontaktu nešto, neki klik. Adolescenti proučavaju, testiraju, ocjenjuju, procjenjuju, znači morate se malo više potruditi

s njima, s djevojkama naročito. Njima često nudim materijale da se malo same procjenjuju, razne testove. Često s mladima radim na samouvidima.“

Spominjući rad s odraslim korisnicima, dijeli i dojam atmosfere koja prevladava u pomagačkim profesijama:

„U radu s ovim tehnikama s roditeljima i s djecom je jako zgodno i zanimljivo je kako su i roditelji ugodno zatečeni i kako žele i oni u tome svemu sudjelovati.

Uz roditelje, s odraslima radim kroz supervizije. U grupnom radu općenito može vam se dogoditi situacija u kojoj se zaustavi proces, bude neka nelagoda, ljudi nisu spremni otvoriti se, nisu spremni pričati, dogodi se šutnja koja je vrlo znakovita, onda pribjegnemo tim kreativnim raznim tehnikama koje omogućuju kolegama koji su neposredno u interakciji da se malo opuste, da pronađu metafore, da se pokušaju izraziti na nekakav njima prihvatljiviji, ne tako direktan, neposredan način i ubiti vam to za atmosferu bude uvijek nekako vrlo povoljno, da se ponekad ljudi vrte i počnu pričati o stvarima koje su misili a nisu znali kako bi rekli, ili se osjećaju previše izloženi.

Supervizija je proces u kojem se ide iz pozicije da imate kompetentnog stručnjaka, ne učimo ih raditi njihov posao, nego ih stavljamo u pozicije u kojima mogu razgovarati o dilemama koje imaju u neposrednom radu s klijentima. Naši ljudi nisu uvijek spremni otvoreno govoriti o svojim poteškoćama jer mi smo vam istrenirani, ja bih se usudila reći, jako istrenirani, mislim da nitko nije kao ljudi u socijalnoj skrbi jer naše ministarstvo i ta ideja da smo mi pomagači stavlja u neku poziciju da vi sve možete, morate, trebate i za sve ste odgovorni, a zapravo to nije tako. To neprestano stavljanje u tu poziciju, a stalno vam dolaze novi klijenti, s novom problematikom, nove vrste poslova, i tako dođete do nekih 156 ovlasti Centra za socijalnu skrb i iz toga idu velika očekivanja. I tu se ljudi ponekad, baš zbog tih očekivanja rekla bih i takve pozicije, ne mogu na glas izraziti. Mi smo oni koji moraju moći, tako se zablesamo u tu ideju da mi moramo moći. Jer vi i kad se požalite negdje, odgovor će bit onoga kome se mi žalimo, savjetnika, a to je netko nadređeni: >>to vam je rizik posla, to ste trebali misliti prije, to je takav posao<<. I s tim se mi nosimo u superviziji. Znači nekako dovesti čovjeka do uvida da nije samo on odgovoran, da smije reći ne. Mi ne smijemo reći ne, to nikako nije u skladu s očekivanjima ili uopće s našom pozicijom. Znači ti moraš imati nekog aduta u rukavu. Često se događa situacija da vam sustav ne može pomoći, ali od vas se očekuje da vi to riješite i vi onda koristite sve moguće vještine, čak i privatne veze... prijateljica u općini, brat u elektri - prisiljeni smo tako to raditi. I onda kad dođete u neposredne odnose u superviziji kolege trebaju neko vrijeme da bi se uopće opustili reći što su im poteškoće. >>Ne smije se imati poteškoće. To ti je posao, to ti je rizik, trebala bi, moraš se dočekat na noge!<< Supermeni smo mi nekakvi! Tako se dogodi da prođe već dobar dio predviđenih supervizijskih susreta, a da još nismo radili na nečijem konkretnom slučaju. E tu je uloga kreativno ekspresivnih tehnika. Zavedem ih! Podijelim im karte, da igraju uloge, netko sluša, a netko govori u parovima i odjednom ispliva ne jedan nego 6 slučajeva.“

Ružica odgovara da se ne nose svi korisnici jednako s ovim tehnikama te opisuje kako radi s tim razlikama:

„Ja vam to populariziram. Moja je spoznaja da odbijanje nije vezano za to da ne žele, ne bi htjeli ili ne mogu, nego im je nepoznato. Tu se može videt ta razlika - ja kažem da imam dječju dušu, a imate ljude koji imaju, takoreći, jako staru dušu i onda oni budu jako zatečeni, neozbiljno im je to na neki način. Međutim to ovisi i ja ništa ne inzistiram. Mislim da je najbolja preporuka i uvijek stoji – ponudiš situaciju ili ih takoreći zavedeš. Ali bez inzistiranja. Ja sam sad već iskusna da tako kažem da ih mogu zavesti da oni u jednom trenutku se puknu smijati u smislu >>ajme gle šta nas je natjerala ova naša Ružica, šta mi radimo?<< Ja kažem >>jesam vas natjerala?<< >>Pa nisi, ali vidi šta nam radiš!<< Rekoh- >>Bravo ja!<<“

Kreativno ekspresivne tehnike pomažu joj u radu često i kad je osoba u krizi i treba doći do „brzog ulaza za rad“. Opisuje svoj rad i način komunikacije s korisnicima, koji smatra ključnim:

„Kad je čovjek u krizi, ne možeš ti tu sad filozofirat. Ja nemam vremena provest njega kroz, ne znam, godinu dana. Dakle moram ići - ja to zovem prečica. Znači ono što je tom čovjeku pristupačno i što probate i vidite da to daje neki rezultat, onda guramo s tim.

Jedan od prvih koraka je percepcija. Uvidi u to što mi se dešava, što sam ja, tko sam ja, i kud želim ići. Ja to redovno koristim. Otvaranje percepcije, tako to zovem. Kad ti sam sa sobom sebe zaustaviš i staviš u poziciju da razmišljaš o sebi - šta sam radio, šta mi se događa, šta ću ja s tim, je li ima nekog, kako mogu riješiti problem? Moje je geslo da problem ima rješenje, a kakvo će ono bit? Treba biti izvodivo! Riješit ćemo, a kakvo će rješenje bit, možda ovako, možda sporije, možda... I na to vam ljudi dobro reaguju.

Kad radim s djecom i s roditeljima, uglavnom razgovaram s djecom, ne s roditeljima. Sva moja pažnja je na djetetu i to je vraćanje odgovornosti. Nikad u ovom poslu nisam pogriješila kad sam dala čovjeku važnost i kad sam imala to, što Jasper kaže, razinu ravnopravnog dostojanstva. Znači ja nisam nikakva baba roga, a niti sveznajuće osoba, ali sam ipak u odnosu na tebe neke vrste autoritet, što se tiče nekog znanja i ljubaznosti. Ja to zovem autoritet ljubaznosti i na njega svatko odgovara. To je isto moja kreativna tehnika ja bih rekla. Da roditeljima pokažem kako se može razgovarati s djetetom - kad je neraspoložen, ljut, kad se tek probudio, ne može pričat. Neki ljudi to ne žele prihvatit u smislu >>ja sam tata, on mene mora slušat<<. Ma ne mora te slušat. Tako i učitelji neki u školi kažu >>on mene mora poštivati i uvažavati>>. Ja kažem - on može uvažavati vašu ulogu, ali poštivanje i uvažavanje se stiče. Jer sam korektna, pravdna, časna, kako god hoćeš. A ne zato što sam socijalni pedagog ili zato što sam profesor.“

Negativnih iskustva u radu s ovim tehnikama nema.

„Naišla sam jedino na otpor malo s kolegama pravnicima u superviziji, na početku. Oni su

pragmatični njima je to malo... Ako ne ide, ne ide. Neki ljudi su jednostavno za ozbiljnost, strukturu.“

O kontaktu korisnika s emocijama i prikladnosti takvoga rada u socijalnopedagoškim okvirima navodi sljedeće:

„Socijalnopedagoški rad treba biti baziran pored svih metoda, vještina i tehnika, na odnosu. A vi da bi nekakav odnos stvorili morate se dovijati razanim načinima kako prići osobi i tu kreativne tehnike jako pomažu. Nešto što će on pročitati o sebi, nešto što će o sebi otvoriti percepciju.

Javlja se pitanje gdje je granica između socijalnopedagoškog tretmana i terapije? To je isto kao sa supervizijom; supervizija kao metoda ima terapeutski učinak, ali ona nije terapija.

Radi se s onim što je prisutno: situacija, trenutak, emocije, stanje, potrebe – najvažnije su potrebe, manifestacija.

Tu smo se mi puno puta mučili pa mislim da je tako i s ovim, gdje je ta granica do koje možemo ići, što kad nešto pređeš... Iz iskustva sada kažem da se s tim puno ne zamaram, dok god to daje rezultat. Ali dok je u granicama struke. Imala sam jedno iskustvo na sudu gdje se tražilo od mene da idem u područje forenzične psihijatrije i shvatila sam tada da je lako preći granice svoje struke. I dan danas se opominjem kad se zaletim, čekaj čekaj, ti si socijalni pedagog, što je tvoje područje rada? Manifestacija. Nemoj tumačiti osjećaje. Meni je to bila škola da i ne koristim termine neke koji su više psihološki nego naši.“

Kao vlastite osobine koje doprinose radu s ovim tehnikama navodi:

„Dječji dio. I otvorenost. Al to sam isto mislim kroz edukacije stekla, nisam ni ja bila... A ima tu i nečeg što vučem iz svog djetinjstva, i te mašte. Ja vam recimo volim gledat crtiće, volim fantazije, volim gledat SF filmove... ovo što nitko ne voli! U adolescenciji sam recimo izučavala parapsihologiju, možda i interes za to područje... Nisam pretjerano izracionalizirana osoba, više sam onako opuštenija i gledam tu neku drugu stranu, imam tu širinu nekakvu eto, ona je meni prirodno dana - mislim da to vučem iz obitelji, takve su mi i mama i baka i... I ta nekakva sklonost za rad s djecom, to je nešto što obiteljski imam isto. Tako da mislim da to pomaže - kad čovjek ima te nekakve predispozicije možda, a onda eto još se i školuje... i ima dobru volju! I ta neka zaigranost. Neki ljudi smatraju da je to gubljenje vremena... koja je svrha šta sad kakvi osjećaji o čemu ti, u zakonu piše...“

Smatra da nema osobina koje joj otežavaju rad s ovim tehnikama:

„Meni su one dobro legle. Osobno meni ne. Više vrijeme i vanjski uvjeti.“

O tome je li potrebno uvesti više sadržaja vezanih za kreativno ekspresivne tehnike u sam studij, na koji način i zašto:

„Kroz radionice, ponuditi sto više tehnika i sigurno će se netko u nečemu naći.

Ja bih, na primjer, jako voljela kad bih ja imala kolegicu socijalnu pedagoginju koja se npr. bavi plesom da ja pošaljem moje 3 cure. Da se i one iskušaju tamo. Da mogu otići tamo i nešto o sebi naučiti kroz to ili razviti nešto u sebi. Sve su mogućnosti dobrodošle.“

A za sam rad stručnjaka, navodi, „bilo bi dobro osmisliti nekakav program najprimjenjenijih tehnika (tu mogu i studenti kroz svoje iskustvo sugerirati!) i implementirati ga...“

O senzibilizaciji struke za rad s ovim tehnikama, ali i o potrebama u struci općenitno, kaže:

„Ja vam poludim na neprestane izgovore oko svega – nemamo uvjete, loši su nam rukovoditelji, jako smo slabo plaćeni... To sve stoji. Ja ne bih ostala ovdje toliko dugo da sam probala i da nisam dobila zeleno svjetlo, ja bih igurno negdje otišla. Treba ponuditi svoje mogućnosti, a i naglašavati potrebe nadređenima. Kad su djeca i mladi u pitanju u državi nećete promašiti, uvijek će se naći netko tko će to podržati. Ja sam tu vrlo stroga kad mi netko kaže ovo i ono, ja kažem >>Što ste nam omogućili, što ste nam dali, zašto nam ne date? Očekujes od mene da ja ne znam šta napravim a što nudite?<< 14 ljudi fali u domu za odgoj mladeži. Pa kako da se radi? Ljudi rade koliko mogu, rezultati su loši, jel netko o tom vodi brigu? Ja smatram da je u kodeksu naše struke, ja to govorim svim kolegama s kojima radim - da mi smo dužni alarmirati. Ako ja nemam uvjeta, a oni mi ne daju, moram to negdje reći. Hoću reci u svojoj udruzi, hoću reci u ministarstvu, ili ću negdje napisati... To je u kodeksu, ja bih se usudila reći da je to naša etička odgovornost. Kao što ja već 25 godina govorim da u centru treba još 1 socijalni pedagog, tako bi trebali mi svi. Kad jedna masa govori o nekom problemu to je već drugačije.. Ja mislim da je etično od nas i od svake druge struke da to ukazuje. Kako smo mi socijalni pedagozi imali problema s identitetom, mi smo puno puta to aktualizirali... Na prvom kongresu socijalnih pedagoga je išla jedna značajna poruka koju i dalje uvijek čujem: >>Integritet i identitet struke stvaraš ti sad ovog trena na terenu.<< I ja to radim. Tu je meni bilo vrlo jasno - ne možeš možda globalno i ovo ono, ali jedan čovjek ako nešto radi, pa drugi, pa treći, prepoznatljivost struke se stvara. Ne moramo svi biti entuzijasti, Bože moj, ali moraš dati nešto od sebe, to su takve struke, ti radiš sa živim čovjekom, pa ne možeš se praviti... Ili ako ne možeš tako, budi službenik. Osnuj svoju udrugu i skupljaj sredstva i nek netko drugi to radi. Malo nas je, ali trebamo se držati, raditi na tom identitetu, biti u kontaktu sa zajednicom, koristiti sve što misliš da može pomoći... biti kreativan.“

7. 6. Prilog 6: Sadržaj online ankete

Poštovani, pozivam Vas na sudjelovanje u online anketi koja se provodi za potrebe diplomskog rada

pod nazivom "Kreativno ekspresivne tehnike i igra u socijalnopedagoškom radu". Riječ je o diplomskom radu studentice Socijalne pedagogije na Edukacijsko - rehabilitacijskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Romane Kalauz, pod mentorstvom doc.dr.sc. Ivane Jeđud Borić i doc.dr.sc. Damira Miholića. Svrha ove online ankete je stjecanje uvida u korištenje kreativno ekspresivnih tehnika i igre u socijalnopedagoškom radu. Sudjelovanje je dobrovoljno i anonimno. Rezultati istraživanja bit će dostupni na stranicama HUSP-a. Za ispunjavanje upitnika potrebno je cca. 5-10 minuta. Vaši su odgovori izuzetno važni za pisanje diplomskog rada te Vam unaprijed puno zahvaljujem na odvojenom vremenu i dobroj volji, Romana Kalauz

Section A: Općenito

A1. Dob:

A2. Spol:

A3. Godine radnog iskustva:

A4. Ustanova u kojoj ste trenutno zaposleni:

Section B: Kreativno ekspresivne tehnike

U kreativno ekspresivne tehnike uobičajeno se ubrajaju tehnike vezane uz likovni izraz, glazbu, pokret, pisanje i dramski izraz.

B1. Imate li osobni interes za kreativno ekspresivne tehnike? Da Ne

B2. Imate li iskustvo kao sudionik/ca programa ili radionice koja je sadržavala kreativno ekspresivne tehnike? Da Ne

B3. Ako da, molim vas opišite ukratko.

B4. Jeste li dodatno educirani za korištenje kreativno ekspresivnih tehnika? Da Ne

B5. Navedite naziv edukacije i organizatora.

B6. Koristite li u svom radu neku od kreativno ekspresivnih tehnika? Da Ne

B7. Koju/e tehniku/e koristite?

B8. S kojom skupinom korisnika koristite navedene tehnike?

B9. U okviru kojeg radnog mjesta i kakvog tipa rad s korisnicima koristite navedene tehnike? (npr. Dijagnostika pri ustanovi XY, PBiN, Pomoć u učenju u OŠ...)

B10. U koju svrhu koristite kreativno ekspresivne tehnike (koje ciljeve time postižete)?

B11. Koja je vaša procjena učinkovitosti kreativno ekspresivnih tehnika u radu s korisnicima u okviru vašeg radnog mjesta? Molim vas opišite ukratko.

B12. Koji su razlozi što ne koristite kreativno ekspresivne tehnike u svome socijalnopedagoškom radu?

osobne preferencije, opišite:

ograničenja radnog mjesta, opišite:

smatram da nije prikladno sa skupinom korisnika s kojima radim, opišite:

ostalo:

B13. Postoji li skupina korisnika i/ili ustanova gdje smatrate da ne bi bilo primjereno korištenje kreativno ekspresivnih tehnika? Molim vas opišite ukratko i navedite razlog.

B14. Primjećujete li potrebu za korištenjem kreativno ekspresivnih tehnika u svome radu?

Da Ne

B15. Što bi vam pomoglo da u okviru svog radnog mjesta više koristite kreativno ekspresivne tehnike? (Npr. mogućnost dodatne edukacije, drugačija organizacija posla...)

B16. Koristi li netko od vaših kolega na radnom mjestu kreativno ekspresivne tehnike? Da Ne

B17. Koje je struke kolega/ica koji/a koristi kreativno ekspresivne tehnike na vašem radnom mjestu?

Section C: Interaktivne igre

Interaktivne igre su planirane igrovne aktivnosti koje sadržajno i procesno doprinose učenju na individualnoj i grupnoj razini na zabavan i opušten način.

C1. Imam osobni interes za interaktivne igre. Da Ne

C2. Imate li iskustvo kao sudionik/ca programa ili radionice koja je sadržala interaktivne igre? Da Ne

C3. Ako da, molim vas opišite ukratko.

C4. Jeste li dodatno educirani za korištenje interaktivnih igara? Da Ne

C5. Navedite naziv edukacije i organizatora:

C6. Koristite li u socijalnopedagoškom radu neku od interaktivnih igara? Da Ne

C7. Koju/e igru/e koristite?

C8. S kojom skupinom korisnika koristite navedene igre?

C9. U okviru kojeg radnog mjesta i kakvog tipa rada s korisnicima koristite navedene igre? (npr. Dijagnostika pri ustanovi XY, PBiN, Pomoć u učenju u OŠ...)

C10. U koju svrhu koristite igrovne aktivnosti u radu s korisnicima (koje ciljeve time postižete)?

C11. Koja je vaša procjena učinkovitosti interaktivnih igara u radu s korisnicima u okviru vašeg radnog mjesta? Molim vas opišite ukratko.

C12. Koji su razlozi što ne koristite igrovne aktivnosti u svome socijalnopedagoškom radu?

osobne preferencije, opišite:

ograničenja radnog mjesta, opišite:

smatram da nije prikladno sa skupinom korisnika s kojima radim, opišite:

ostalo:

C13. Postoji li skupina korisnika i/ili ustanova gdje smatrate da ne bi bilo primjereno korištenje

interaktivnih igara? Molim vas opišite ukratko i navedite razlog.

C14. Primjećujete li potrebu za korištenjem interaktivnih igara u svome radu? Da Ne

C15. Što bi vam pomoglo da u okviru svog radnog mjesta više koristite interaktivne igre (npr. mogućnost dodatne edukacije, drugačija organizacija posla...)?

C16. Koristi li netko od vaših kolega na radnom mjestu interaktivne igre? Da Ne

C17. Koje je struke kolega/ica koji/a koristi interaktivne igre na vašem radnom mjestu?

Section D: Završno

Hvala na sudjelovanju! Za sve dodatne informacije možete se obratiti na kalauz.romana@gmail.com

D1. Želio/ljela bih reći na temu istraživanja, a nije obuhvaćeno upitnikom:

D2. U daljnjem istraživanju za potrebe ovog diplomskog rada namjera je razgovarati s pojedinim stručnjacima koji primjenjuju kreativno ekspresivne tehnike i igrovne aktivnosti u svom svakodnevnom radu. Ukoliko biste voljeli sudjelovati i u ovom dijelu istraživanja, lijepo vas molim da ostavite svoju email adresu i/ili broj mobitela za daljnji kontakt.